

JÁNOS KORNAI

cesta
ke svobodné
ekonomice

ACADEMIA

JÁNOS KORNAI

Cesta ke svobodné ekonomice

Přední světový ekonom, profesor Harvardské univerzity v USA, János Kornai, nastiňuje ve své práci „Cesta ke svobodné ekonomice“ (Vášnivý pamflet ve věci ekonomického přechodu) ucelený a reálný program transformace byrokraticko-direktivního typu ekonomiky na moderní tržní systém.

„Cesta ke svobodné ekonomice“ je první prací, která komplexně formuluje vzájemně skloubené, dlouhodobé i krátkodobé ekonomické a politické úkoly a kroky, nezbytné pro úspěšný přechod. Jde především o změny v oblasti vlastnických vztahů (rozvoj soukromého sektoru a různé formy privatizace), které si vyžádají delší období organického vývoje. J. Kornai však zároveň přesvědčivě prokazuje, že za vhodných podmínek se musí již dříve provést „velká operace“ v oblasti cen, dotací a daní, i dalších ekonomických nástrojů, umožňující nezvratně přejít ke skutečným tržním poměrům. Podrobně se zabývá také politickými předpoklady, sociálními důsledky a zejména společenským konsensem ohledně základních úkolů transformace ekonomiky, nevyhnutelným pro uskutečnění historicky ojedinělých proměn.

János Kornai se opírá o filozofii a mravní normy evropského liberalismu:

„Jsem přesvědčen, že svobodomyslná filozofie, kterou je prodchnuta každá ekonomická teze obsažená v této knize, bude přijatelná i pro nejširší vrstvy československé veřejnosti a pro představitele ekonomické vědy. Otázka, jak postupovat v souvislosti s kursem deviz nebo s úrokovými mírami, je důležitá. Neméně podstatné jsou však podle mého soudu i mravní hodnoty, kterým mají námi zvolená ekonomická opatření sloužit.

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

cesta
ke svobodné
ekonomice

(Vášnivý pamflet ve věci
ekonomického přechodu)

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Vědecký redaktor

Prof. ing. Karel Kouba, DrSc.

Recenzent

PhDr. Jiří Kameníček, CSc.

JÁNOS KORNAI

cesta ke svobodné ekonomice

(Vášnivý pamflet ve věci
ekonomického přechodu)

ACADEMIA/PRAHA 1990

*Toto dílo bylo vydáno s laskavým svolením amerického nakladatelství
W. W. NORTON and COMPANY.*

© János Kornai, 1990
Translation © Tomáš Tepper, 1990
Epilogue © Karel Kouba, 1990
ISBN 80-200-0273-1

Předmluva k americkému vydání

Tato knížka byla původně napsána pro maďarské čtenáře. Byl jsem vyzván, abych pro novou vládu a nový parlament, které budou ustaveny po prvních svobodných volbách na jaře 1990, přednesl svůj návrh hospodářské politiky na období několika nejbližších let. Přednášky, která se konala 25. srpna 1989, se účastnili také ekonomičtí odborníci několika opozičních stran, někteří vládní úředníci a manažeři státních podniků, kteří se současnou vládou spolupracují. Z poznámek k této přednášce a z diskuse, která následovala, vznikl rukopis této útlé knihy.

Jsem si jist, že jádro zde uvedených myšlenek lze uplatnit nejen v Maďarsku, ale i v dalších zemích, které se pokusí přejít od socialistického režimu ke svobodné ekonomice. Dříve než ukážu, co je většině zemí při takovém přechodu *společné*, musím říci něco o *zvlátnostech* situace Maďarska.

Dramatickým změnám v letech 1988-1989 předcházela dlouhá řada důležitých událostí. K jedné z nich došlo ve dnech revoluce roku 1956, kdy byl založen, byť doslova jen na několik dní, politický systém několika stran a kdy se projevil politické postoje lidí, přejících si ryzi demokracii. Revoluci zmařily sovětské tanky a poté následovala léta krutého útluaku. Jakmile byl odpor v zásadě rozdrčen, totalitní řízení se postupně poněkud uvolnilo. V Maďarsku se pak vytvořila zvláštní kombinace hospodářské politiky, která se příležitostně orientovala buď více na spotřebitele (na Západě se tomu říká „gulášový komunismus“) anebo naopak nutila více utahovat opasky; nabízela podnikům ve státním vlastnictví větší samostatnost (v duchu ideí „tržního socialismu“), ale současně do ní tisíce způsobů zasahovala; v rigidním centrálním řízení se objevovaly prvky volného trhu, liberálnější postoje k soukromým aktivitám a k soukromému vlastnictví střídalo jejich byrokratické omezování.

Obdobná nejednoznačnost se projevovala i v oblasti politiky. Zatímco oficiálně existoval monopol komunistické strany, pro faktickou

situaci byla příznačná spíše nepřehledná změť tolerance a intolerance všech, kteří se dostali vůči vládnoucí politické struktuře a dominující marxisticko-leninské doktríně do opozice.

Tento exkurs do vzdálenější minulosti, počínající rokem 1956, má osvětlit roli, kterou Maďarsko sehrálo jako průkopník experimentů, které nejprve směřovaly k *reformě* existujícího socialistického systému, posléze pak, v letech 1988-1989, k mezím této reformy a k počátku nenásilné revoluční přeměny celého politického a ekonomického systému. Jak naznačuje podtitul amerického vydání, jde o posun, jímž se zmíněné země *odvracejí* od socialistického systému. Když k těmto změnám uzrál čas, bylo pro ně Maďarsko v určitém smyslu připraveno lépe než zbývající část východní Evropy. Jednak se uvnitř komunistické strany vytvořila vlivná frakce, která se orientovala na demokracii a na tržní ekonomiku. Existovaly také určité organizované politické skupiny, které imponovaly jak svou morální autoritou, tak i svými zkušenostmi z minulých zápasů v roli disidentů. Dále tu byli intelektuálové, kteří prokázali autonomii svého myšlení, a také politické strany s historií sahající až do předstalinských dob. V ekonomice se objevilo podnikání a soukromé vlastnictví, i když omezené na poměrně úzkou oblast. Přechod maďarské společnosti tedy nemusí začínat od úplného počátku.

Vedle těchto maďarských specifík však existuje řada základních atributů, které jsou společné všem zemím východní Evropy. Když jsem v Maďarsku psal první koncept této knihy (což bylo v září 1989, tedy před pouhými čtyřmi měsíci), byly Polsko a Maďarsko jedinými dvěma zeměmi, v nichž byla komunistická strana oficiálně zbavena svého politického monopolu. V době, kdy píše tuto předmluvu, se k nim připojily Východní Německo, Československo, Bulharsko a Rumunsko, a podobný vývoj lze očekávat i v Jugoslávii. Přes řadu důležitých rozdílů v historii, kultuře a v současných politických a ekonomických podmínkách, mají všechny tyto země společné podstatné vlastnosti a zřejmě budou v příštích letech narážet na obdobné obtíže.

Ve všech východoevropských zemích výrazně převládá státní sektor a pokud budou tyto země chtít své ekonomiky privatizovat, budou muset překonávat podobné překážky. Ačkoliv v každé z nich existují sporadické prvky opravdového tržního mechanismu, neutvořily se do-

sud instituce, právní předpisy, a, což je neméně důležité, neexistuje kultura a etika vztahů, příznačných pro dobře fungující volný trh. Ceny, úrokové míry, kursy jsou deformovány. V případě všech těchto zemí se jedná o malé a otevřené ekonomiky, pro něž je životně důležité, aby se staly organickou součástí světového hospodářství; přitom se však ani struktura, ani parametry kvality jejich produkce zatím nepřizpůsobují požadavkům světového trhu. Obrovská státní byrokracie proniká každou částí jejich hospodářského organismu. Ekonomiky východoevropských zemí jsou oslabovány, i když v nestejně míře, stejnými neduhy: faktickou stagnací nebo recesí výroby a spotřeby, otevřenou nebo potlačovanou inflací, popř. oběma společně, chronickou nedostatkovostí a ve většině zemí i ohromnou zátěží obsluhy vnějšího dluhu. Rovnováhu společnosti ohrožuje sociální napětí. Dělníci jsou stále méně ochotni prodlužovat období obětí, vyžadovaných v zájmu stabilizace. Další velké skupiny obyvatelstva upadají stále hlouběji do chudoby, zatímco ředitelé, úředníci a manažeři, které dosadil minulý režim, se obávají „výměny stráží“.

Tato kniha odpovídá na otázku, jaká by za těchto okolností měla být hospodářská politika v příštích dvou až třech letech. Odpovědi jsou pochopitelně „šity na míru“ maďarským podmínkám. Avšak dají-li se mnohé podstatné části odpovědí aplikovat v Maďarsku, mohou být stejně dobře využity i v jiných zemích východního bloku.

V době, kdy píší tyto řádky, se dvě největší socialistická impéria, SSSR a Čína, nacházejí ve stadiu, které se od dnešní situace ve východní Evropě značně odlišuje. V mnoha směrech se však podobá situaci Jugoslávie, Polska a Maďarska před dramatickými událostmi roku 1989. Sovětský svaz a Čína urazily při reformování socialismu dlouhou cestu, aniž by ovšem překročily meze reformního procesu. Vedení těchto zemí hodlá modifikovat existující systém tak, aby zabezpečil efektivnost výroby a poměrně slušnou životní úroveň, aniž by se však sebeméně změnila jeho *podstata*, zejména politický monopol komunistické strany a dominující role veřejného vlastnictví. Myslím, že pro čtenáře žijícího v některé z těchto dvou velmocí může být poučné srovnání jejich vlastní situace s otázkami, které se dostaly na pořad dne v současné východní Evropě. Naše současnost může napovědět něco i o jejich budoucnosti. Studium situace v dnešní východní Evropě napomůže pochopit rozdíly

mezi *reformou* socialismu a mezi *ústupem od* socialismu, mezi experimentováním s „tržním socialismem“, které spoléhá na pouhou simulaci trhu, a mezi vytvořením skutečného svobodného trhu. Před více než čtyřmi desítkami let napsal Friedrich August von Hayek svou proslulou knihu „The Road to Serfdom“¹⁾, v níž ukázal, že cesta k přísnému centrálnímu plánování, k ohromné moci státu a opuštění soukromého vlastnictví je zároveň cestou, která ohrožuje politickou svobodu. Název současného anglického překladu mé knihy je parafrází Hayekova titulu, zdůrazňuje ovšem vykročení po cestě v opačném směru. My ve východní Evropě, kteří jsme se vydali na cestu ke svobodné společnosti a ke svobodné ekonomice, se musíme učit překonávat na naší cestě všechny překážky. Tento proces učení na vlastních zkušenostech musíme zvládnout všichni, kteří žijeme na rozlehlém území mezi řekou Labe a Žlutým mořem. Upřímně doufám, že se anglická verze této knihy dostane i ke čtenářům všech těchto zemí.

Jsem si dostatečně vědom toho, že každý můj *návrh* je polemický a že se může setkat s vášnivou opozicí a kritikou. Jsem ale přesvědčen, že otázky *zvažované* v této knize nepochybně patří ke klíčovým problémům, s nimiž se setká každá z uvedených zemí. Okruh zde naznačených otázek není vyčerpávající, avšak žádnou z nich nelze odmítnout jako nedůležitou. Ať se nám to líbí či ne, jde o problémy, které *musí* být v příštích letech vyřešeny. Kniha nenabízí zázračnou, obecně platnou terapii veškerých našich obtíží. Věřím ale, že její *přístup* bude užitečný pro všechny země, které se vydaly na cestu k přechodu. Tuto knihu jsem napsal proto, abych čtenáře přesvědčil, že posun v oblasti vlastnictví směrem k privatizaci (kap. 1), balík opatření ke stabilizaci, liberalizaci a makroekonomické adaptaci (kap. 2) a zesílení politické podpory těchto změn (kap. 3) jsou neoddělitelně propojeny. Žádného z těchto cílů nelze dosáhnout, aniž bychom současně neusilovali o ostatní. Svěvolný výběr kteréhokoli z nich a současné odmítnutí ostatních cílů může způsobit neúspěch a zdiskreditovat proces demokratizace a hospodářských změn. V tomto smyslu představují jednotlivé části programu (tedy i jednotlivé oddíly knihy) organický celek a předkládají *kompaktní*

1) *Vyjde pod názvem „Cesta do otroctví“, Academia, Praha 1990 (pozn. překl.)*

plán přechodu. Nepochybuji o tom, že tento soubor návrhů má, vzhledem k tomu, že je prvním pokusem předložit ucelený plán ve formě knihy, řadu slabín. Do diskuse o těchto vzrušujících tématech může přispět právě proto, že namísto dílčích arbitrárních opatření ad hoc obhájí hledání komplexního řešení.

Když jsem naznačil, čím může být tato kniha užitečná pro čtenáře na Východě, nabízí se další otázka: proč by měly tyto problémy zajímat Američana nebo kteréhokoli jiného čtenáře na Západě? V dnešní době se s lehkým srdcem používá slovo „historický“, kterým se často označuje nějaké rozhodnutí soudu nebo dokonce baseballový zápas. Existuje-li alespoň jedna jediná událost, která si toto označení nepochybně a právem zaslouží, měl by to být přechod od socialismu k demokratické společnosti a k tržní ekonomice. Svým způsobem ovlivní život každého jednotlivce. Zvýší se oprávněnost víry v mír ve světě. Když ne v nejbližší, pak určitě ve vzdálenější budoucnosti, kdy již nebude nutné vynakládat značné zdroje na obranu, zbude více prostředků na jiné cíle: na hospodářský růst, blahobyt, vědu a kulturu, na pomoc chudým doma i za hranicemi.

Kromě *obecného* zájmu o téma této knihy mohou mít určité skupiny lidí zájem *specifický*. Především ve světě vzdělání a výzkumu existují skupiny vědců, kteří se zabývají studiem komunistických systémů a jejich srovnáváním s jinými společenskými formacemi. Sledování změn, k nimž dochází v té části světa, která bývala pod nadvládou socialistických režimů a dnes se přeměňuje v jiný systém, se stane zcela určitě jejich prvořadým zájmem. Všechny studijní kursy, které se zabývají socialismem, centrálním plánováním a komparacemi ekonomických systémů, musejí do své náplně nutně zahrnout studium procesů přechodu. Skupina lidí, kteří se o toto téma zajímají, není omezena jen na akademické odborníky. Zahrnuje dále politiky, vládní úředníky, členy parlamentů a kongresů, diplomaty, úředníky mezinárodních organizací a ekonomické poradce, kteří se podílejí na tvorbě mezinárodní politiky. Patří do ní také novináři a další pracovníci hromadných sdělovacích prostředků, kteří podávají zprávy o událostech v této části světa a ovlivňují veřejné mínění. V neposlední řadě sem patří též bankéři, obchodníci, vývozci a dovozci, kteří hodlají vstoupit na tyto nové trhy. Všichni tito lidé potřebují novou situaci ve východní Evropě porozumět. Mnozí

z nich již podnikli do těchto zemí výlet a vrátili se s určitými dojmy. V některých případech může být jejich úsudek správný, v jiných přesný být nemusí: buď je mnohem lepší, či mnohem horší, zkratka může se lišit od skutečného stavu věcí. Čím hlubší a rovnoměrnější budou znalosti těchto lidí, tím užitečnější bude jejich vliv na události ve východní Evropě.

Dosti rozšířeným omylem je spojení přílišného zjednodušování s ponoukáním k povrchnímu napodobování. Řada návštěvníků, kteří přijíždějí do východní Evropy s sebou veze hotové recepty slibující okamžitý úspěch. „Dělej přesně to, co děláme my u nás, a všechno bude klapat“. Může tomu tak být, ale také nemusí. Tato kniha maďarským a nepřímou i všem zahraničním čtenářům několikrát připomíná, že je třeba mít na zřeteli zvláštnost *počátečních podmínek* procesu přechodu. Výchozím momentem je převaha veřejného sektoru a všemohoucnost byrokracie s miliónem rukou, které dosahují na každou výrobní jednotku, na každou rodinu a na každého jednotlivce. Jde o země, ve kterých byly po desetiletí potlačovány požadavky, jako je suverenita jednotlivce, jeho autonomie, soukromé vlastnictví a soukromé podnikání, politická a intelektuální svoboda, demokratické instituce a skutečné právo. Tyto principy se nemohou naplnit bouchnutím do stolu: obnoveny a rozvíjeny mohou být pouze v historickém procesu. Je to proces, který by se mohl a měl urychlit, přesto ale nemůže být završen v průběhu několika týdnů. Ze západních zkušeností se učit musíme, avšak selektivně; případy, které lze následovat už zítra, musíme obezřetně odlišovat od těch, ve kterých lze podmínky pro aplikaci vytvářet pouze dlouhotrvající evolucí; a konečně, určité vzory, instituce a zvyky aplikovatelné nejsou, nebo za to ani nestojí. Živý organismus těchto společností umělé, ve spěchu zaváděné transplantáty stejně odmítne.

Revoluční změny nejsou nezbytné jen v institucích, ale také v *myšlení*. Systém hodnot, který starý režim vtělil mnoha generacím, musí nahradit systém nový. Zastavme se jen u jediného příkladu. Západní čtenář se může divit, proč se tato kniha zabývá takovými banalitami, jakou je např. právo, aby si člověk, který je v podnikání úspěšnější než jiní, vydělal také více peněz. Je-li tato pravda samozřejmá pro americké či švédské čtenáře, už vůbec není přirozená pro čtenáře z Polska nebo Východního Německa. V každém stadiu života, počínaje dobou, kdy

jako dítě navštěvuje mateřskou školu, a konče dobou, kdy se za ním zavřou vrata domova důchodců, je každý jednotlivec ujišťován, že nikoliv podnikání, nýbrž pouze práce (a navíc práce v organizaci nebo v podniku ve státním vlastnictví) je tím jediným zákonným zdrojem příjmů. Navíc je poučován, že určitou nerovnost lze sice tolerovat, nebo je i užitečná, pokud posílí materiální zainteresovanost, nesmí jí však být zase „příliš“. Člověk se ale nikdy nedozví nic o tom, jak je tento princip hrubě znesvěcován, protože privilegia elity jsou před veřejností důkladně utajována. Nyní, na počátku nové etapy, je mnoho lidí z různých politických stran, a dokonce i z výrazně protikomunistických proudů, stále ještě pod vlivem své dřívější indoktrinace extrémním rovnostářstvím. Zisk a vysoký příjem považují za výsledek nemorálních praktik, za spekulaci a ziskuchtivost, za nepochybné znamení nepřipustné chamtivosti. Tato kniha není jen souborem praktických návrhů, jak například odstranit inflaci a nedostatkovost nebo jak ulehčit zátěži zahraničního zadlužení. Mým cílem bylo ukázat závislost mezi návrhy pro praktickou politiku na straně jedné a mezi hodnotami a filozofií, které tvoří na straně druhé základ této politiky.

Rozumí se samo sebou, že tato kniha nereprezentuje filozofii a etické normy, které by ve východní Evropě sdílel každý. Některé skupiny lidí je akceptují, jiné však ne. Název amerického vydání podtrhuje ústřední myšlenku knihy. Je jí *svoboda*. Jde o přístup z pozic *liberálního* myšlení (termín liberální používám v tradičním evropském významu). Ústředním bodem tohoto myšlení je úcta k autonomii, k sebeurčení a k právům jednotlivce. V souladu s tím hájí jen úzké pole pro aktivitu státu. Je otevřeně proti paternalismu státu, proti tomu, aby se s občanem zacházelo jako s bezmocným děckem, které chytrá (nebo stupidní a krutá) vláda musí hlídat. Rád bych viděl občana stát na vlastních nohou, občana, který spoléhá jen na své vlastní síly a iniciativu. Později bude možná role státu pojmána jinak. Ale dnes, na počátku procesu přechodu mají lidé nadměrné intervence státu a totální moci byrokracie skutečně až po krk. Je zřejmě nevyhnutelné, že historie nepostupuje přímo, ale jakoby pohyby nějakého kyvadla. Po desítkách let, kdy převládala maximální úloha státu, nastala nyní doba velkého obratu ke „státu minimálnímu“. Možná, že až další generace dokáží přijmout umírněnější střední cestu.

Na tomto místě je vhodné vysvětlit pojem „svobodná ekonomika“, který je součástí názvu knihy. „Svobodná ekonomika“ je samozřejmě ekonomikou *tržní*, tento pojem je ale bohatší a nevztahuje se jen na skutečnost, že hlavním koordinátorem ekonomických aktivit je zvláštní mechanismus, jmenovitě trh. Svobodná ekonomika je ekonomikou, ve které lze na trh volně vstupovat a vystupovat z něj, je ekonomikou s nestrannou konkurencí. Pojem svobodná ekonomika znamená též určitou konfiguraci vlastnických práv a určitou strukturu institucionální a politickou. Tento systém podporuje svobodný vznik a ochranu soukromého vlastnictví a směřuje k situaci, kdy soukromý sektor vyrábí převážnou část produkce. Je to systém, který podněcuje individuální iniciativu a podnikání, osvobozuje je od nadměrné státní intervence a zabezpečuje je právní ochranou. Svobodná ekonomika je součástí demokratického politického řádu, pro který je charakteristická svobodná soutěž politických sil a idejí. Podle autorovy soustavy hodnot má záruka těchto svobod vysokou hodnotu již sama o sobě (intrinsic value), a proto by se měla stát při tvorbě hospodářské politiky nejdůležitější prioritou.

Tato kniha se nepokouší nabízet *předpovědi* příštího vývoje ve východní Evropě. Dosud jsem se ve svých studiích soustřeďoval na vysvětlování vlastností reálného socialistického systému a na vypracování teorie k jejich objasnění. Od pozitivní vysvětlující teorie se očekává, že má schopnost předvídat. Smysl této knihy je ale jiný. Nepokouším se odpovédět na otázku, jaká *bude* budoucí role parlamentu ve východní Evropě, ale jaká by jeho role *být měla*. Může se stát, že někteří poslanci budou vystupovat jako zastánci místních nebo resortních zájmů, mohou se objevit úplatky, nedostatek odborníků může snížit účinnost parlamentního dohledu, a tak dále. Přesto v této knize obhajují nutnost zvýšit při dohledu na činnost státní správy a při kontrole ohromného státního sektoru roli svobodně zvoleného parlamentu. Můj cíl je, mohl-li to tak říci, z části také *výchovný*. Rád bych budoucím poslancům doporučil, aby si byli vědomi své odpovědnosti národu, aby se povznesli nad své úzké a lokální zájmy, aby nepodléhali tlakům a hrozbám. Abych podal i jiný příklad: problém mzdové disciplíny a úloha odborů. Kdybych byl požádán o prognózu, odmítl bych ji, neboť v nejbližší budoucnosti lze patrně očekávat silný tlak na mzdy, uvolnění mzdové disciplíny

a ve vývoji odborového hnutí populismus a demagogii. Tato kniha naopak navrhuje, aby se touto cestou nešlo! Poškodilo by to dlouhodobé zájmy pracujících, které – v zájmu stabilizace, v zájmu rychlého přizpůsobování zahraniční poptávce a zcela určitě v zájmu urychlení růstu – vyžadují přísnou mzdovou disciplínu. To je jediná spolehlivá cesta k postupnému zvyšování reálné spotřeby všech vrstev společnosti včetně „modrých límečků“. Další příklady uvádět nemusím, chtěl bych jen čtenáře upozornit, že původní maďarská publikace byla nazvána „*Vášnivý pamflet ve věci ekonomického přechodu*“. Tato studie neusiluje o to, aby se stala sbírkou pokynů na způsob příruček „Jak udělat ...“. Když popisuji, co se má dělat a jaké změny by měly nastat v institucích, ale i v hodnotách, neobracím se jen na rozum, ale i na emoce čtenářů. Jsem přesvědčen, že mé návrhy nejsou nerealistické, že *odpovídají* dnešním politickým, ekonomickým a sociálním podmínkám. To, jestli skutečně uspějí, závisí na vůli mnoha lidí ve východní Evropě i mimo ni, na jejich vytrvalosti při překonávání mnoha překážek vyskytujících se na cestě ke svobodné ekonomice.

Využívám této příležitosti, abych poděkoval jednotlivcům a institucím, kteří podporovali napsání této knihy. V několika posledních letech jsem pracoval na dlouhodobém výzkumném projektu, ve kterém shrnuji své úvahy o politické ekonomii socialismu do přehledné knihy. Tato útlá knížka je takříkajíc vedlejším produktem velkého projektu, téměř si ji vynutil tlak současných událostí. Ekonomickému ústavu Maďarské akademie věd, Harvardské univerzitě, nadacím Sloan a McDonell a UN WIDER (Helsinky) vděčím za to, že podporovaly můj dlouhodobý výzkumný projekt.

Díky dlužím také všem, kteří mi osobně nabídli inspirující poznámky. Zvláště rád bych připomněl velkou pomoc Zsuzsy Dánielové. Poté, co vyšlo maďarské vydání jsem od maďarských kolegů obdržel řadu poznámek; zvláště užitečné byly postřehy Tamáse Bauera, Jánose Gácse, Mihálye Lakiho a Andráse Nagye.

Velmi jsem vděčen Jeffrey Sachsovi z Harvardu, který přečetl první anglický překlad a poskytl mi cenné připomínky. Jeho poznámky vycházely nejen z hluboké znalosti stabilizačních programů, ale i z jeho čerstvé zkušenosti z polského programu stabilizace. Využil jsem také jeho statě (Sachs, 1989 a, b) o polské situaci. Toto vydání není tedy ve

skutečnosti pouhým překladem, zahrnuje i řadu zlepšení a dodatků k jádru původního textu. Jinak řečeno, je to *revidované* vydání původní knihy. Revizi vydání inspirovaly první maďarské ohlasy a také myšlenky, které jsou v pozadí odvážného polského stabilizačního programu.

Jsem dlužníkem všech, kdož mi pomáhali při vzniku maďarského i anglického rukopisu, zvláště pak Márie Kováčové a Carly Krügerové, mých nejbližších spolupracovníků, vzhledem k jejich velké a nezištné pomoci. Zvláště děkuji všem, kteří se účastnili práce na překladu: Tiboru Szendeiovi, Brianu McLeanovi, Julianně Partiové a Anně Selenyiové.

A konečně, vyjadřuji své díky americkému nakladateli W.W.Norton and Company.

Cambridge, Massachusetts, leden 1990

Předmluva k českému vydání

Je pro mne velkou radostí a ctí, že má nová kniha o otázkách ekonomického přechodu vycházet v Československu. Uplynulo právě 25 let od doby, kdy byla v Bratislavě publikována první varianta mé monografie o matematickém plánování. Byla to moje první a na velmi dlouhé období i poslední práce, kterou si čtenář mohl přečíst v češtině nebo ve slovenštině. Mé publikace, napsané jak před revolucí v roce 1956, tak po roce 1968, které podrobovaly socialistickou ekonomiku kritické analýze, byly zneprístupněny všem, kdo je nemohli číst v cizích jazycích, nebo se nedostali ke knihám a statím vydaným v zahraničí. To, že jsem byl zakázán a izolován, ve mně vzbuzovalo po řadu let pocity trpkosti. Vydání mé nové knihy je sice událostí z hlediska společenského významu nepatrnou, pro mne však přesto důležitou a dojemnou. Umožňuje totiž, abych i ze svého vlastního, čistě subjektivního zorného úhlu pocítil, že ideologické zdi jsou konečně zbořeny; že brána, kterou mohou proudit a vzájemně si konkurovat ideje, je otevřena. K velkolepému společnému prožitku, jež mi spolu se všemi přáteli Československa a přívrženci demokracie bylo dáno zažít při bedlivém sledování každé zprávy o osvobozujících změnách, jež se v televizi a v tisku objevila, se nyní přidal i další okamžik osobního štěstí: radost ze setkání s československým čtenářem.

Na začátku této knihy se lze seznámit s předmluvou, která byla napsána pro vydání v anglickém jazyce. Speciálně pro československého čtenáře bych z ní chtěl zdůraznit jednu myšlenku. My, Češi, Slováci a Maďari, máme řadu společných problémů, i když se naše situace v mnohém liší. Nedomnívám se, že hospodářskou politiku, kterou v této knize navrhuji pro Maďarsko, by bylo možné ve kterékoliv jiné východoevropské zemi převzít v plném rozsahu, protože k dnešní velké proměně dochází v každé z nich za specifických politických a ekonomických podmínek. Přesto je užitečné, abychom vzájemně věnovali svým zkušenostem pozornost a abychom diskuse, které v našich zemích

dosud probíhají odděleně, výrazněji přenesli na mezinárodní úroveň. Doufám, že se i má kniha stane příspěvkem k promýšlení našich společných problémů. I když se pro všechny podrobnosti navrhovaných předpisů a pravidel nesnažím vypracovat univerzálně použitelné recepty, domnívám se, že naprostá většina problémů, o kterých v této knize pojednávám, je na pořadu dne i v Československu. Proto už sama vyhrocená formulace těchto problémů může diskusím napomoci.

Chtěl bych k tomu připojit ještě jednu poznámku. Jsem přesvědčen, že svobodomyšlná filozofie, kterou je prodchnuta každá ekonomická teze obsažená v této knize, bude přijatelná i pro nejširší vrstvy československé veřejnosti a pro představitele ekonomické vědy. Otázka, jak postupovat v souvislosti s kursem deviz nebo s úrokovými mírami, je důležitá. Neméně podstatné jsou však podle mého soudu i mravní hodnoty, kterým mají námi zvolená ekonomická opatření sloužit. Záměrem mé knihy je šířit vědomí úcty ke svobodě a k autonomii občanů, k iniciativě a podnikání, ale zároveň i myšlenku, že stát není pánem nad obyvateli, kteří platí daně, nýbrž jejich služebníkem. Věřím, že ti, kdo sdílejí uvedené hodnoty, budou k mé knize přistupovat se sympatiemi, byť by s řadou jejich dílčích tezí hodlali polemizovat. Uvědomuji si však též, že mé úvahy vzbudí podrážděnost nebo i antipatie lidí, kteří k otázkám transformace ekonomiky zaujímají štanovisko na základě jiného světového názoru a systému hodnot.

Využívám této příležitosti, abych poděkoval všem, kdo podporovali vydání mé knihy v Československu. Jsem velmi vděčný především svému překladateli, Tomáši Tepperovi. Karlu Koubovi, svému dlouholetému příteli, děkuji za to, že mi v uplynulých těžkých desetiletích pomáhal udržovat kontakt s kolegy z Československa a že se také teď podílel na urychleném vydání překladu. Vysoce si cením doslovu, který pro tuto knihu napsal. Za účinnou pomoc děkuji rovněž Jiřímu Kameníčkovi. V neposlední řadě jsem vděčný nakladatelství Academia za rychlé vydání knihy.

Cambridge, únor 1990

Úvod

V této studii se nezabývám vzdálenějšími cíli rozvoje maďarské ekonomiky, nýbrž tím, co se má udělat v nejbližších letech. Studie obsahuje tři okruhy problémů:

- 1. vlastnictví;**
- 2. makroekonomickou stabilizaci;**
- 3. souvislosti ekonomiky a politiky.**

Ani ve vztahu k těmto třem velikým tématům mi však nejde o úplnost. Je mi dále jasné, že několik jiných důležitých otázek zůstává mimo tyto předmětné okruhy, jsem ale nucen nechat nyní jejich rozbor stranou.

Neusiluji o to, abych předkládal jen nové nebo původní myšlenky. Už dlouhé roky probíhá široká diskuse; v odborném tisku, v programech stran i v politických diskusích se objevilo množství důležitých myšlenek. Řada tezí, které uvedu, se shoduje s jednoznačnými a dobře známými stanovisky, jiné teze se od nich distancují nebo s nimi polemizují.¹⁾

Název původního maďarského vydání studie je „*Vášnivý pamflet ve věci ekonomického přechodu*“. Označil jsem ji jako „pamflet“ proto, abych upozornil čtenáře, že knihu, kterou drží v ruce, nepovažuji za vědecké dílo ve striktním slova smyslu. Nejdůležitějším kritériem vědec-

¹⁾ Přehledem diskusí o uvedených otázkách se zabývá celá řada vynikajících studií. Chtěl bych vyzvednout dílo Eleméra Hankisse (1989), knihu László Lengyela (1989), která o maďarské společenskovední literatuře poskytuje přehled za delší období, jakož i studii Mihálye Lakiho (1989), která podává souhrnnou informaci o hospodářskopolitických programech opozičních stran. Překotné tempo přeměn a ruch v politickém životě přirozeně znemožňují, aby mohl jakýkoliv přehled udržet krok s nejnovejším vývojem. Uvedené souhrnné práce se podrobně odvolávají na různé názory a poskytují bibliografické údaje. Zde předkládaná studie neuvádí každý jednotlivý titul v odborné literatuře věnovaný dané problematice.

kosti je to, když je možné autorova tvrzení ověřit. Jde-li o abstraktní teoretickou práci, vycházíme z exaktně zformulovaných předpokladů, z nichž lze přísně logickou cestou dojít k dokazatelným tezím. V jiných případech analyzujeme empirický materiál za jisté uzavřené období a z něj odvozujeme závěry, které se dají zobecnit. Za těchto okolností je zvykem klást na vědce požadavek, aby seznámil čtenáře nejen s faktickou látkou, ale i s postupem myšlení, s jehož pomocí dospěl k interpretaci faktů. Tato přísná kritéria lze použít jen tehdy, zůstaneme-li ve sféře čistého myšlení, nebo zpracováváme-li fakta minulosti a přítomnosti. Pokud se však někdo odhodlá k tomu, aby předložil návrh na to, co se *má dělat*, nutně bude muset úzce a přísně pojatou oblast vědeckosti opustit. I když hospodářskopolitický návrh předkládá osoba, jejímž „hlavním zaměstnáním“ je vědecký výzkum, jedná se v každém případě o *zaujetí politického stanoviska*. V něm se prolínají jak objektivní, tak i subjektivní prvky. Pochopitelně se i v následujících úvahách hodlám opírat o obvyklé nástroje vědeckého bádání, chci logicky argumentovat a dovolávat se faktů. Uvědomuji si však, že z této studie zřetelně vyplynou i politické a morální hodnoty, které vyznávám, má osobní zklamání, víry a naděje. Vůbec je nechci zastírat, proto jsem i v původním maďarském názvu studie zdůraznil, že jde o *vášnivý* pamflet.

Nechtěl bych před čtenářem zatajovat meze svých znalostí. Určitě existuje řada odborníků, kteří lépe než já znají např. aktuální problémy umořování dluhů maďarské ekonomiky nebo diskusní otázky, které jsou v současné době předmětem jednání probíhajících mezi politickými stranami. K pestřejší diskusi však může přispět i ten, kdo stojí v poněkud větší vzdálenosti od detailů, od každodenních ekonomických a politických problémů. Sám sebe považuji za člověka, který teoreticky zkoumá systém socialistické (nejen maďarské) ekonomiky a usiluje o to, aby poznal a vymezil vlastnosti a pravidla tohoto systému. Ve svých dřívějších pracích jsem mnoho prostoru věnoval porovnávání socialistického systému s jinými společenskoekonomickými formacemi, především s moderním kapitalismem. Pokusím se nyní tyto své analýzy z minulého období zužitkovat.

Všechny otázky, jimiž se v této knize zabývám, jsou předmětem širokých diskusí. Naprosto nelze vyloučit, že kritikové budou mé závěry považovat za mylné. Přesto se nechci vyhýbat námitkám nebo útokům

tím, že bych své názory opatrnicky a rozostřeně rozváděl, svou myšlenku napůl odvolával již v okamžiku, kdy bude vyslovena. Raději přijímám větší rizika, která jsou spojena s jednoznačnými, vyhraněnými a někdy i drsnými formulacemi, protože mohou přispět k důkladnějšímu promýšlení problémů a k podnícení diskuse.

V této studii nechci předpovídat další vývoj. Neobsahuje proto žádný nástin alternativních cest, které se před Maďarskem otevírají, a ani to, jaké jsou reálné šance, že země nastoupí tu či jinou cestu. Spokojuji se s tím, že naznačím úkoly, jejichž realizaci považuji za žádoucí, a zaujmu postoj k tomu, které cesty by bylo dobré se vystříhat. Třetí kapitola studie je věnována otázce politických předpokladů usku- tečnění úkolů, které jsou podle mého názoru důležité.

Nakonec považuji za vhodné připojit ještě jednu předběžnou poznámku. Týká se *časového postupu a dynamiky* změn, které ve studii zkoumám. Existuje řada procesů s kontinuálním, pozvolným charakterem průběhu. Jsou však i opatření, která vedou ke změnám *najednou*, pomocí náhlého otřesu. Ve druhé kapitole navrhuji právě takovou velkou „operaci“. Budu argumentovat ve prospěch nezbytnosti drastického, jednorázového „chirurgického zákroku“, jsou-li pro něj vhodné předpoklady.

Mimořádný význam má to, abychom v souvislosti s různými dílčími opatřeními správně určili, o jaký případ se jedná. Zda jde o proces rozvíjený postupně a malými krůčky, nebo o „balík“ pravidel, která mají být zavedena naráz. Negativní důsledky může mít, protahuje-li se zavádění určité série potřebných kroků zbytečně dlouho, ačkoliv je naopak nutné odvážně ji zahájit a rychle absolvovat. Nesprávný je však i opačný postup, to jest snaha řešit něco okamžitě, i když je to možné a žádoucí jen postupně. K tomuto rozlišení se ve studii budu vracet několikrát.

1. Vlastnictví

V následujícím textu se budu zabývat především dvěma sektory, soukromým a státním. Krátce se zmíním i o tom, zda je, nebo bude potřebný ještě třetí, čtvrtý atd. sektor.¹⁾

1.1 Soukromý sektor

Pro jednoznačnost výkladu je nutné, abych upřesnil, co považuji za soukromý sektor.

a) Domácnost jako hospodářskou jednotku; výrobu a služby uvnitř domácnosti pro vlastní potřebu.

b) Formální soukromý podnik fungující v souladu s právními předpisy, a to bez ohledu na jeho rozsah, to jest od podnikání jedné osoby až po velký podnik.

c) Neformální soukromý podnik, to jest jednotku „stínové ekonomiky“. Patří sem veškeré činnosti ve výrobě a službách vykonávané soukromými osobami bez úředního povolení, a to pro sebe navzájem a dále pro formální soukromé podniky.

d) Jakékoliv zhodnocování osobního majetku a osobních úspor, od pronájmu bytů v osobním vlastnictví až po peněžní půjčky mezi soukromými osobami.

Uvedené čtyři kategorie soukromého sektoru se částečně překrývají. Chci upozornit zejména na to, že v dalším výkladu nebudu zpravidla

¹⁾ Při napsání této kapitoly mne obecně inspirovala literatura týkající se vlastnických práv, viz např. A.A.Alchian a H.Demsetz (1973), H.Demsetz (1963), E.G.Furubotn a S.Pejovich (1974); zvláště pak díla, která zkoumají otázku vlastnických práv ve vztahu k socialistickému systému. Z nich chci vyzvednout klasickou práci L. von Misesa [1920] (1935), jakož i knihu D.Lavoiea (1985) a stať G.Schroederové (1988).

uvádět obyvatelstvo nebo jednotlivce jako zvláštní jednotku hospodářské činnosti. O domácnosti jako o hospodářské jednotce pojednávám v rámci soukromého sektoru.

Říká se, že v Maďarsku je hospodářská krize. Podle mého názoru je to pravda pouze z poloviny. Projevují se značná makroekonomická napětí a poruchy rovnováhy a ty mají vliv na všechny procesy v ekonomice i na životní podmínky občanů. Největší sektor, sektor státních podniků, funguje špatně. Současně však v ekonomice existuje i zdravá část, a tou je soukromý sektor. I ten však musí zápolit se složitými problémy; o nich se brzy zmíním. Přes všechno lze říci, že se jedná o tu část maďarské ekonomiky, která v krizi *není*. Hospodářská situace země je vlastně lepší, než vykazují národní statistiky. Je lepší z toho důvodu, že soukromá výroba a soukromé vlastnictví se v posledních deseti až dvaceti letech výrazně rozvinuly. Jde o nejdůležitější „vestavěný stabilizátor“ ekonomiky. Podle mého soudu je rozvinutí soukromého sektoru nejdůležitějším (a jsem dokonce ochoten prohlásit, že jediným významným) výdobytkem dosavadního vývoje ekonomické reformy.

Životaschopnost soukromého sektoru potvrzuje to, že se v „cizorodém“ prostředí vůbec dokázal rozvinout. Istvány Örkény v jedné ze svých často uváděných miniskečí, nazvané „Budapešť“, popisuje situaci po atomové válce. Myši doslova zaplaví město, avšak poté, cituji Örkénya, „se na troskách jednoho domu objeví nápis: ‚Provádím deratizaci, jen s vlastní sláninou zákazníka, povol. mám, dr. Varsányiová‘“. V posledních dvou desetiletích jsme byli svědky čehosi podobného. Série zestátnění, kolektivizací a konfiskací soukromý sektor, soukromou iniciativu a soukromé vlastnictví téměř zlikvidovala. A ejhle, stačilo uvolnit některá omezení, v mžiku se soukromé aktivity rozrostly jako houby po dešti. Stačilo trochu přimhouřit oči nad tím, že mnozí nedodržují do posledního písmene různé předpisy a zákazy, a již se masově rozšířila činnost, která se obvykle zařazuje do sféry druhé ekonomiky.

Nejdůležitějším důkazem životaschopnosti soukromého sektoru je tato *spontánnost* jeho růstu. Strukturální jednotky státního sektoru, jakož i jejich řízení a koordinaci, bylo nutné organizovat *uměle*, shora, pomocí centrálních opatření. Proti tomu se soukromý sektor rozvíjí *sám od sebe*, zdola, bez centrálních instrukcí. Jednotkám soukromého sektoru není třeba nařizovat nebo je přesvědčovat a agitovat, aby se chovaly

tržním způsobem, protože jde o přirozenou formu jejich existence (v protikladu ke státním podnikům, které, ač jsou neustále nabádány k tomu, aby se chovaly jako účastníci trhu a je jim to dokonce nařizováno, nejsou schopné si tento způsob existence osvojit).

Nikdo vlastně neví, jaký je v dnešním Maďarsku rozsah soukromého sektoru. Máme k dispozici všechny možné statistiky, ale tento sektor nebyl nikdy pořádně zmapován. Před několika lety byly na základě různých metodik zpracovány odhady. Podle jednoho propočtu naplňovalo maďarské obyvatelstvo jednu třetinu své celkové pracovní doby činností, kterou lze podle výše uvedené klasifikace zařadit do soukromého sektoru.¹⁾ Je pravděpodobné, že od té doby tento sektor dále zesílil. V každém případě je možné konstatovat, že soukromý sektor má již dnes velkou váhu a jednou z klíčových otázek hospodářského rozvoje země je, jak se podaří napomoci jeho dalšímu růstu.

V soudobém Maďarsku přiznává soukromému sektoru právo na existenci každý ekonomický směr a politický proud, ale podstatná část formulací má v tomto ohledu dosti všeobecnou nebo dokonce nejasnou povahu. To umožňuje, aby ekonom, politik (nebo politická strana) nebyli nuceni zaujmout k této otázce jednoznačný postoj. V následujícím textu uvedu šest požadavků, které se vztahují k rozvoji soukromého sektoru. Úmyslně volím ostré formulace, abych se i tím vyhnul „zamlžování“ skutečných problémů. Při diskusi o jasně vyhraněných formulacích se snadněji ukáže, v čem se různá stanoviska shodují a v čem se rozcházejí.

Než začnu oněch šest bodů rozebírat, je potřebné ještě jedno předběžné vysvětlení. Pokud by mělo dojít k praktické realizaci těchto požadavků, bude třeba po pečlivém zvážení umožnit v řadě oblastí výjimky, případně přijmout dočasné kompromisy. Není cílem mé studie zkoumat všechny tyto detaily. Jsem zde ochoten vzít na sebe raději riziko, že další výklad bude obsahovat i jistá zjednodušení, než to, abych ostrou formulaci požadavků zmírňoval četnými opatrnými výhradami.

¹⁾ Viz János Timár (1985), dále Pál Belyó, Béla Dexler (1985).

1. Uskutečnit opravdovou a plnou liberalizaci soukromého sektoru.

Nepotřebujeme stovky nových nařízení, která by malicherně rozváděla a upřesňovala, co se má na dosavadních byrokratických omezeních soukromého sektoru změnit; v čem se má trochu uvolnit a ustoupit a kde se mají dosavadní limity a zákazy zachovat. Je účelné vyjít z opačného stanoviska. Princip, že soukromý sektor může v hospodářském životě podnikat *cokoliv*,¹⁾ s výjimkou toho, co zákony z mimoekonomických důvodů zakazují je potřebné jasně a důrazně povýšit na zákon. (Zakázané jsou např. podvod, použití násilí a tak dále.) Přírozně je zapotřebí i několika zákonných omezení hospodářské povahy. Soukromý sektor musí platit daně, dodržovat předpisy týkající se životního prostředí atd. Taková omezení jsou samozřejmá, proto zde o nich ani nemusíme mluvit. Podstatný je základní princip: soukromý sektor nesmí být v podstatě omezován žádnými zákazy.²⁾

Požadavek liberalizace soukromého sektoru není srozumitelný sám o sobě. Jde o postulát, který obsahuje mnoho momentů. Zde vyjmenuji bez nároku na úplnost jen ty nejdůležitější:

- Svobodné zakládání podniků; volný vstup do výroby (oboru).
- Volná cena založená na svobodné dohodě kupujícího a prodávajícího.

1) Nerozlišuji zde z právního hlediska důležitou otázku, zda mají být jednotlivé právní normy obsaženy v ústavě anebo v zákonech schválených parlamentem. V této studii chci pouze zdůraznit, že základní princip fundamentálního významu je nutné kodifikovat v zákonné podobě.

2) Tím se ruší rozlišování soukromého sektoru na kategorie b) a c). Jakékoliv soukromé podnikání je legální a je možné do něj vstoupit bez zvláštního povolení, s výjimkou toho, co zákony výslovně – zpravidla z mimoekonomických důvodů – zakazují. (Např. překupnictví s drogami nebo dětmi.) Provádění činnosti v některých oblastech může být podmíněno schválením nebo úředním povolením, pokud je to odůvodněno vojenskými nebo bezpečnostními hledisky, příp. jinými externalitami (vnějšími dopady).

Zákon má stanovovat výjimky pouze v případě, kdy je zvláštní povolení nutné ze závažných důvodů. Jakoukoliv jinou činnost lze legálně provádět bez zvláštního povolení.

Jedná se o zásadní odklon od dosavadní praxe, která vychází z opačného principu: bez ohlášení nebo povolení nelze podnikat nic. V současné době se proto může stát nanejvýš to, že úřady přimhouří oči a nepovolené podnikání strpí.

– Svobodný pronájem majetku v soukromém vlastnictví na základě svobodné dohody pronajímatele a nájemce. Patří sem mimo jiné pronájem bytu nebo nemovitosti v soukromém vlastnictví na základě svobodně stanoveného nájemného, resp. ceny za pronájem stanovené dohodou mezi pronajímatelem a nájemcem.

– Svobodné zaměstnávání ve všech případech, kdy zaměstnavatel patří do soukromého sektoru (domácnost a soukromý podnik). Mzda za práci se svobodně dohodne mezi tím, kdo pracovní příležitost nabízí, a tím, kdo ji přijímá.

– Svobodné hromadění, prodej a koupě jakýchkoli cenných předmětů (např. drahých kovů).

– Svobodná akumulace deviz; svobodný prodej a svobodná koupě deviz uvnitř soukromého sektoru a v transakcích s cizinci.

– Svobodný vývoz domácí měny, resp. deviz ze země a jejich svobodný dovoz do země.

– Svobodná zahraničně obchodní aktivita; účastníci soukromého sektoru mohou tedy svobodně provádět jak exportní, tak i importní transakce.¹⁾

– Svobodné peněžní půjčky za úrok svobodně dohodnutý mezi věřitelem a dlužníkem.

– Svobodné vkládání peněz do soukromých podniků jiných osob.

– Svobodný prodej a koupě bytů, nemovitostí a jakýchkoli jiných majetkových předmětů za volně stanovené ceny.

Stojí za to výše uvedené liberalizační požadavky porovnat se současnou situací. Tuto komparaci však nyní nebudu bod po bodu provádět. Ať se však obrátíme ke kterémukoliv požadavku, okamžitě je zřejmé, že v cestě skutečné liberalizaci soukromého sektoru leží stovky různých omezení. Neformální druhá ekonomika, stínová ekonomika, šedý a černý trh, neviditelné příjmy atd., existují právě proto, že soukromá činnost a používání soukromého vlastnictví jsou omezeny stovkami nejrozmanitějších bariér. Tyto jevy snad můžeme považovat i za jakési „hnutí občanské neposlušnosti“, protestující proti nesmyslným práv

¹⁾ Stát může přirozeně předepsat celní poplatky. To není v rozporu s uvedenými požadavky. K otázce se ještě vrátíme.

ním předpisům a administrativním omezením. I dosud bylo menším zlem, když část byrokratických omezení soukromého sektoru nebyla alespoň vynucována, to jest pokud se stát smířoval s tím, že tyto činnosti nebyly černé, nýbrž šedé. Nyní nastal čas, aby se staly jednoznačně bílé.

Abych předešel možnému nedorozumění, chci zdůraznit, že všechny vyjmenované právní svobody se týkají těch transakcí, v nichž stojí jeden člen soukromého sektoru vůči jinému členu téhož sektoru, ať již ve vztahu kupujícího a prodávajícího, nebo nájemce a pronajímatele, či dlužníka a věřitele atd. V jedné z dalších částí této studie se budu zabývat vztahy, ve kterých na jedné straně stojí stát nebo jedna z jeho institucí a na straně druhé některý člen soukromého sektoru.

Podívejme se např. na otázku *oběhu deviz*. Tento příklad uvádím pouze pro lepší pochopení, a nikoliv proto, že bych snad právě jej považoval z vyjmenovaných liberalizačních požadavků za nejdůležitější. Předem chci také jasně říci, že mi vůbec nejde o to, aby se pravidla, která dále uvedu, zavedla již zítra, bez ohledu na další přijímaná opatření. Liberalizace devizového hospodaření v soukromém sektoru může mít úspěch jen tehdy, stane-li se organickou součástí celkové liberalizace soukromého sektoru. Předpokladem liberalizace devizového hospodaření je rovněž to, že se na pořad dne dostane uskutečnění stabilizačního programu, který popíšu ve druhé kapitole. Nyní se podívejme na slíbený příklad.

Požadavek č. 1 nezavazuje státní banku k tomu, aby mně, maďarskému občanovi, odprodala libovolné množství zahraničních valut za forinty. (K tomu se vrátím v subkapitole 2.5.) Otázku, za jakých podmínek a kolik forintů mi má státní banka zaměnit na valuty, je třeba úplně oddělit od zmíněného požadavku. Tento 1. požadavek znamená, že mohu třeba na ulici komukoliv prodat nebo od kohokoliv koupit dolary, a to i za přítomnosti policisty. Že mohu doma držet s klidným svědomím libovolné množství deviz a že se musím obávat nanejvýš lupičů a nikoliv policie nebo devizového úřadu. Že mám právo nabídnout své dolary na prodej státní bance, aniž jsem povinen skládat účet z toho, odkud tyto peníze pocházejí. Když se mi však kurs nabízený státní bankou nelíbí, že mám právo prodávat komukoliv jinému, kdo nabízí kurs výhodnější. Že své forinty mohu prodat ve Vídni některé z taměj-

ších soukromých bank nebo jakékoliv soukromé osobě za šilinky. Že mám právo i k tomu, abych maďarské forinty vyvezl do Vídně a tam za ně koupil tolik konvertibilních valut, kolik mohu.¹⁾

Všechny transakce, o nichž byla výše řeč, jsou i dnes zcela běžné, i když většina z nich je podle litery zákona zakázaná. Uskutečňují se v masovém měřítku, ale pokud možno takovým způsobem, aby je policista neviděl. Pokud však jeho zrak náhodou padne na to, co se děje, zpravidla raději přimhouří oči. Z polovičaté situace, která nyní existuje, se lze vychýlit na dvě strany. Jedna bude znamenat, že se uvolní průchod literě zákona a vynutí se jeho účinky. Druhá naopak představuje uvolnění překážek a omezení. Doporučuji nastoupit druhou cestu.

Zůstaňme ještě na chvíli u zmíněného příkladu devizového oběhu. Jaká situace nastane z hlediska konvertibility forintu? Dojde k tomu, že se vytvoří skutečný tržní kurs forintu ke konvertibilním měnám, a to na soukromém trhu. Na takovém trhu, na němž jednotlivci hospodaří ze své vlastní kapsy. Uvedený požadavek znamená vlastně to, že se má uvolnit cesta nikoli černému nebo šedému, nýbrž zcela bílému soukromému kursu.²⁾ Jinými slovy, forint má být na soukromém trhu konverti-

1) Vůči požadavku liberalizace soukromého devizového hospodářství se obvykle uvádí následující protiargument. S tímto uvolněním je spojena hrozba, že lidé budou usilovat o to, aby své peněžní rezervy drželi v tvrdých měnách místo ve forintech. Budou se dokonce snažit, aby tuto měnu vyvezli ze země a umístili ji raději v zahraničí.

Podle mého názoru je to chybná argumentace, která skutečné souvislosti převrací na hlavu. Lidé se zbavují forintu tehdy, když nemá pevnou kupní sílu. Snaží se pak uchovat svůj majetek v trvalé formě hodnoty, jako jsou nemovitosti, umělecké předměty, drahé kovy a přirozeně i tvrdé měny. Žádné administrativní bariéry tomu nemohou zabránit. Zde je možné pouze jedno řešení: stabilita kupní síly domácí měny. Tím se budu podrobně zabývat ve druhé kapitole.

Co se týče úniku deviz do zahraničí, jde o podobnou situaci, jako je emigrace; nejvíce se vyplatí tehdy, když je zakázaná. Jsou-li hranice otevřené a je-li možné kdykoliv zemí opustit nebo se do ní vrátit, pak se většina lidí rozhodne tak, že zůstane doma. Bude-li moci každý maďarský státní občan své devizy kdykoliv vyvézt do zahraničí a kdykoliv zase přivézt zpět, a dále, kdykoliv zaměnit na domácím soukromém trhu za forinty a kdykoliv zaměnit znovu zpět za cizí měnu, a to všechno bude moci provádět legálně, pak nemá žádnou zvláštní motivaci, aby je ukrýval v zahraničí.

2) Do doby, než státní bankovní soustava zavede konvertibilitu forintu, povede navrhovaný systém k tomu, že v ekonomice budou působit paralelně dva druhy legálních

bilní. Zde by se pak nejednalo o kurs, který stanovují úředníci, nýbrž o skutečnou tržní cenu konvertibilní měny měřenou v maďarských forintech; kurs by tak mohl vyjadřovat, jakou cenu má šilink nebo dolar pro maďarského státního občana, který ho ovšem kupuje z *vlastní kapsy*. Odhlédneme-li od běžných transakčních výdajů, shodoval by se v podstatě kurs forintu vůči šilinku v Budapešti i ve Vídni.

Přirozeně, legalizace soukromého oběhu deviz ještě základní problémy týkající se devizového kursu neřeší. Úplně a uspokojivé řešení může představovat pouze všeobecná konvertibilita zajištěná státní bankovní soustavou a s ní spojený jednotný devizový kurs. Jak jsem uvedl, budu se touto otázkou zabývat v subkapitole 2.5. Zde jsem se k otázce vyjádřil pouze z následujícího hlediska: k právním svobodám soukromého sektoru v ekonomické oblasti přináleží liberalizace soukromých devizových transakcí.

Splnění vyjmenovaných liberalizačních požadavků nelze považovat za nějakou velikou milost ze strany státu. Jde o elementární občanská práva, jichž byli maďarští státní občané po dlouhou dobu téměř úplně zbaveni. Ačkoliv rozsah ekonomických svobod v důsledku reformních procesů vzrostl, je pořád ještě střížen na „těsnou míru“. Skutečná liberalizace je nutná s ohledem na ni.¹⁾

kursů. Jeden z nich, soukromý kurs, který je skutečným *tržním* kursem, se zakládá na dobrovolné dohodě mezi tím, kdo valuty kupuje, a tím, kdo je prodává. Druhý je úřední kurs stanovený státní bankovní soustavou a nemá tržní charakter, protože ho diktuje – opíraje se o svou *administrativní moc* – jedna ze stran (v případě prodeje valut prodávající a v případě koupě valut kupující).

Na existenci dvojího kursu není nic neobvyklého. I dnes existuje soukromý kurs, vždyť se masově uskutečňují šedá a černé devizové transakce. Nevidět to je pštroší politika. Je dokonce možné dodat, že v dnešní maďarské ekonomice existuje ve velmi širokém rozsahu dvojitá cenová soustava. Jsou ceny úřední, které účtuje státní sektor, a ceny soukromé, které existují ve formálním a neformálním soukromém sektoru. Můj návrh bere tyto skutečnosti prostě na vědomí a chce legalizovat soukromé ceny. Jelikož se odstraněním nelegálnosti ruší také odměna spjatá s rizikem, způsobí legalizace pokles soukromých cen včetně soukromých devizových kursů.

¹⁾Uvědomuji si, že požadavek č. 1 není zcela důsledně uplatňován ani v řadě kapitalistických zemí. Na zkušenosti západních zemí nebo zemí Dálného východu se často odvolávají právě zastánci či tvůrci takových právních předpisů, v nichž jsou právní svobody okleštěné. (*pokračování pozn. na str. 28*)

2. Právně zaručit vynutitelnost plnění soukromých smluv.

V případě porušení soukromé smlouvy musí mít poškozený občan možnost obrátit se na soud. Plnění smlouvy musí být skutečně vynutitelné. K tomu je potřebný soudní aparát příslušné velikosti, dále dostatečný počet advokátů, moderní a přiměřeně detailní soukromé právo atd. Výdaje na činnost této „právní infrastruktury“ má hradit soukromý sektor. Má tedy platit příslušné poplatky v takové výši, aby stačily ke krytí nákladů občanského soudu. Honoráře advokátů mají být stanoveny na základě svobodné dohody advokáta a klienta. Na druhé straně se však soukromý spor nesmí protahovat tak dlouho, aby jedna ze smluvních stran nemohla mít již předem pocit, že smlouva není vážnou věcí, že svých práv se tak či onak nemůže domoci.

Horde se mluví o tom, jaká má být úloha státu. Nuže, jednou z úloh, jež by měl stát plnit, je, aby zajistil spravedlnost v případě, kdy dva občané uzavřou dohodu a vznikne mezi nimi spor; aby však nezasa-hoval do toho, co občané dělají.

Ve všech následujících čtyřech požadavcích se vine jako červená nit záměr, podle něhož je nutné stimulovat soukromý sektor k úsporám

Podle mého mínění nejsou tyto analogie správné, a to hned ze dvou hledisek. První hledisko je historické; zmíněné kapitalistické země dospěly k dnešnímu stavu po dlouhém historickém vývoji. Naproti tomu Maďarsko po téměř úplném zrušení soukromého podnikání právě jen vkročilo na počátek formování občanské společnosti. Úloha státu je jiná na začátku této cesty než na některé z jejích mnohem pozdějších etap.

Druhé hledisko se týká hodnocení soudobého kapitalismu. Proč je vlastně nezbytné považovat současnou praxi kterékoliv vyspělé kapitalistické země za vzor k následování? Tato praxe je kritizována z několika stran. Já se připojuji k těm kritikům, kteří mimo jiné namítají, že v mnoha vyspělých kapitalistických zemích existuje zbytečně velké množství zásahů do života jednotlivce a do hospodářské aktivity týkající se soukromého vlastnictví. V rámci soudobého kapitalismu najdeme země, v nichž se např. prosazují podmínky pro svobodné devizové hospodářství, ale jsou i země, kde mu v jeho cestě stojí větší nebo menší překážky.

Ten, kdo se dovolává zahraničních zkušeností, se musí rozhodnout, kterou zemi jako příklad vlastně doporučuje. Pokud se tedy k této otázce někdo v Maďarsku vyjadřuje, nemůže se pouze obecně odvolávat na „kapitalismus“, nýbrž musí konkrétně objasnit, jakou kombinaci liberalizace a byrokratických omezení má na mysli.

a k investicím. Nelze to však dělat přesvědčováním, nýbrž je třeba vytvořit takové podmínky, ve kterých budou mít soukromí podnikatelé z vlastní vůle chuť šetřit a investovat.

3. Důrazně deklarovat naprostou bezpečnost soukromého vlastnictví.

Není úkolem této studie vyřešit, v jaké formě se to má uskutečnit. Půjde mimo jiné o závažné zákonné normy, programy politických stran, projevy státníků a tak dále.

Z tohoto hlediska není nejdůležitější zrušit se zpětnou platností konfiskaci soukromého vlastnictví. K tomu zpravidla docházet nebude, s výjimkou některých, patrně velmi závažných případů. O takovou výjimku může jít např. v souvislosti s půdou rolníků. Nejvýznamnější z hlediska budoucí ochoty investovat je věrohodné prohlášení, že nikdy více již ke konfiskaci nedojde!

4. Daňový systém nemá omezovat soukromé investice.

V dalších částech se budu ještě daňovým systémem podrobně zabývat, nyní předesílám jen jednu nebo dvě úvodní myšlenky. Kdo zastává názor, že z celkového rozsahu investic v ekonomice mají soukromé investice představovat stále větší část, musí zároveň souhlasit i s tím, aby soukromé úspory představovaly co možná největší podíl na celkových úsporách. Soukromých úspor bude dostatek, když budou dostatečně velké také soukromé důchody. K tomu je ovšem nezbytné povolit, aby lidé mohli dostatečně vydělávat. Soukromá výroba může růst, modernizovat se a dosáhnout úrovně úspěšné moderní velkovýroby pouze tehdy, budou-li se vytvářet velká soukromá jmění.

Část politiků a ekonomů se vyznačuje zvláštní rozdvojeností. Na jedné straně se rozčilují nad tím, že stát má příliš velkou moc, podíl státního rozpočtu na hrubém domácím produktu (GDP) je příliš velký. Současně se však rozhořčují kvůli tomu, že v soukromém sektoru vznikají příliš velké příjmy. Prosím, vyberte si mezi oběma typy nespokojenosti!

To, co bylo řečeno, představuje závažný argument proti progresivnímu zdanění osobních příjmů. V Maďarsku může nastat doba, kdy

bude progresivní zdanění aktuální a kdy svobodný parlament z vlastní vůle rozhodne o jeho zavedení. Nyní to však na pořadu dne není.

5. *Rozšiřovat soukromé investice, tvorbu a růst soukromého kapitálu pomocí úvěrů.*

Mám za to, že heslo o „rovnosti šancí“ jednotlivých sektorů je falešné. Od zestátnění v roce 1949 nejsou šance stejné; v dnešní době nepřicházejí na start různé sektory ve stejné pozici. Ve státním sektoru se nahromadil obrovský kapitál; došlo ke vzájemnému propojení úřednického aparátu, státního bankovního sektoru a státních podniků. Příslušné konexe má k dispozici především státní sektor. Jak lze tedy vůbec připustit myšlenku, že by vůči této ohromující společenskopolitické a ekonomické moci nastupoval soukromý sektor se stejnými šancemi?

Legislativní sbory by měly při schvalování ročního plánu vlády stanovit, kolik má být z celkové nabídky úvěrů v ekonomice bezpodmínečně vyhrazeno pro potřeby soukromého sektoru. Podle jednotlivých typů úvěrů by šlo o několik základních úvěrových kontingentů. Ať je např. jasné, kolik procent celkových investičních bankovních úvěrů poskytovaných státním bankovním sektorem získá v následujícím rozpočtovém roce soukromý sektor. Je třeba zajistit, aby tyto kontingenty nemohl soukromému sektoru odsávat sektor státní, který má mnohem větší sílu.¹⁾ Pokud se vládní návrh v tomto směru stane předmětem parlamentní debaty, pak se problém z roviny halasných hesel přeneseme do roviny konkrétních čísel. Domyslíme-li výše uvedený příklad, je nutné rozhodnout, zda se má soukromý sektor podílet na investičních úvěrech pěti, dvaceti pěti či padesáti procenty.

I když 5. požadavek má za cíl chránit právo soukromého sektoru na získání úvěrů před „odsávacími“ účinky státního sektoru, nemínil navodit představu, že úvěry se mají rozdělovat lehkomyšlně. Jeden z úvěrových zdrojů ostatně vyplývá i z 1. požadavku, to jest členové soukromého sektoru si poskytují úvěry navzájem. To je tak jako tak

¹⁾ Jde o obdobu jevu, který je v západní odborné literatuře označován jako „crowding out“.

spojeno s tvrdými podmínkami. Lidé zpravidla nejsou tak pošetilí, aby dávali jiným lidem peníze ze své vlastní kapsy, nemohou-li počítat s tím, že se jim půjčené peníze vrátí. Zde však chci dodat, že i státní banky musejí stanovovat tvrdé podmínky. Je třeba využít klasického instrumentária úvěrové soustavy: různých forem záruk a hypoték. 4. bod požaduje, aby členové soukromého sektoru směli hodně vydělávat, pokud to dovedou. Nyní doplňuji, že je nutné, aby o své vklady přišli, nebudou-li s to splácet své dluhy. Podle známých analogií se mohou vytvořit různé konstrukce. Ručí-li za splatnost úvěru dlužník celým svým soukromým majetkem (neomezená odpovědnost), pak při financování dané transakce může být třeba podíl úvěru větší než vlastní osobní vklad. Odpovědnost, která je omezena pouze do výše soukromého vkladu, ať přiláká jen menší část úvěrů. Ať už bude konkrétní konstrukce úvěru jakákoliv, musí působit hrozba, že v případě finančního neúspěchu bude soukromý podnikatel těžce zasažen. Soukromý sektor musí mít skutečně tvrdé rozpočtové omezení. Není nutné pěstovat ho jako v bavlne a vytvářet pro něj skleníkové podmínky, neboť by zeslábl stejně jako „totálně zhýčkané“ státní podniky.

Podle mého názoru je nyní načase přísně vymezit používání slova „podnikatel“. Podnikatelem není ten, kdo hospodaří se státními penězi a kdo nechává, aby ztráty hradil stát. Podnikatelem je ten a pouze ten, kdo se v případě ztrát sám dostává do těžké finanční situace.

6. *Rozvinout společenské ocenění soukromého sektoru.*

Oprávněnost tohoto požadavku bude ještě zřetelnější, když jej zformulujeme negativně. Je třeba skoncovat se štvavou kampaní proti soukromému sektoru, ať již ve zdvořilé nebo hrubé formě. V dnešní době se každý s uznáním vyjadřuje o činnosti rolníka na záhumenkovém hospodářství nebo o řemeslníkovi pracujícím ve své dílně. Nálady se nerozdmychávají vůči nim, ale např. vůči soukromým zelinářům a majitelům „butiků“. Je již načase vystoupit proti tomu, aby ze závidosti nebo ze snahy o popularitu byli lidé, kteří jsou úspěšní v obchodní činnosti, hanobeni a označováni za „spekulanty“, „ziskuchtivce“ a „prospěcháře“. Tato forma primitivního antikapitalismu nechápe podstatu fungování trhu. Je žádoucí, aby ten, kdo něco podniká, kupoval co nejlevněji. Není nic odsouzeníhodného ani na tom, když prodává

za tak vysokou cenu, jakou vůbec může dosáhnout. Pokud kupující potřebuje výrobek, který mu obchodník nabízí, a je ochoten zaplatit za něj jím požadovanou cenu, pak obchodník vykonává společensky užitečnou činnost.¹⁾ Kdo postupuje opačně, to jest kdo kupuje draho a prodává levně, dělá špatný obchod. Je to nám dobře známé schéma. Dopláceli jsme na něj v celostátním měřítku. Dobrému obchodníkovi nepatří odsouzení, nýbrž uznání.

Získali jsme přehled o šesti požadavcích, jejichž splnění by zajistilo rozvoj soukromého sektoru. K těmto požadavkům je účelné doplnit ještě několik poznámek.

Probíhají diskuse o tom, zda potřebujeme „fyzicky viditelné“ podnikatele anebo neosobní soukromé akciové společnosti. Na tomto místě se vyjádřím zatím pouze o problematice akciových společností, které jsou v plné míře v soukromém vlastnictví. V jedné z následujících kapitol bude řeč o akciích ve veřejném vlastnictví.

Při odpovědi na uvedenou otázku bych položil důraz nikoliv na právní aspekty, ale na hledisko hospodářské sociologie. Jedním z nejdůležitějších momentů žádoucích přeměn společnosti je rozvoj *nové střední třídy*, jejíž jádro budou představovat snaživí, šetrní, nahoru se deroucí podnikatelé. Vlastníci malých a středních hospodářských jednotek, z nichž prostřednictvím přirozené tržní selekce vyrostou průkopníci hospodářského pokroku, zakladatelé velkých firem.²⁾ Tyto podnikatele mohou pak obklopit masy lidí, kteří se sami nepodílejí na organiza-

1) V určitých zvláštních situacích se mohou vyskytnout z této zásady výjimky, např. v případě války nebo hladomoru. Byrokratické rozdělování základních životních prostředků může být pak nutné proto, aby mohly být uspokojeny elementární potřeby všech vrstev obyvatelstva. V této studii nechávám úvahy o takových výjimečných situacích stranou.

2) Stojí za to upozornit, že i ve vyspělých kapitalistických zemích, v nichž je stupeň koncentrace nejvyšší, podniky malých a středních rozměrů nezanikají, ale neustále se obnovují a i v současné době zajišťují významnou část hrubého domácího produktu. Tím se potvrzuje, že trh existenci drobného podnikání vyžaduje. (Viz k tomu knihu D.J.Storeye (1983), který podává přehled o podílu malých a středních podniků v řadě vyspělých a rozvojových kapitalistických zemí.) V posledních desetiletích bylo v Maďarsku malé a střední podnikání zlikvidováno právě prostřednictvím zestátnění a umělé koncentrace.

ci hospodářství, nezakládají nové podniky, ale rádi uloží své úspory do obchodního života, mimo jiné i pomocí nákupu akcií.

Fatálním defektem socialistického státního vlastnictví je odosobnění tohoto typu vlastnictví. Státní vlastnictví patří všem a nikomu. V době dnešních maďarských přeměn je načase zdůraznit opačný princip. Rád bych viděl jednotlivce, který riskuje svůj vlastní majetek. Přál bych si vědět, že pokud prohraje, bude to pro něj skutečná ztráta. Když dokáže přesvědčit jiné, aby mu svěřili své peníze, ať to udělá. Ať zapojí do svého podnikání tiché společníky. Pokud tito uvažují rozumně, budou rovněž chtít vědět, komu vlastně své peníze poskytují. Brzy se zcela určitě objeví různé soukromé kanceláře a zprostředkovatelny, které umožní, aby tiší společníci kupovali a prodávali své podíly. Jde o předchůdce soukromého akciového kapitálu. Dříve nebo později se zajisté prosadí i opravdová forma soukromých akciových společností a opravdová burza soukromých akcií.

K tomu všemu organicky dochází v průběhu historického vývoje soukromého vlastnictví. Tuto etapu historického vývoje lze vhodnými opatřeními zkrátit, nikoliv však přeskočit. Chod událostí se nevyznačuje symetrií. Soukromý sektor je možné na základě státního příkazu zlikvidovat, nelze ho však prostřednictvím příkazu státu rozvinout. V tomto směru bylo ztraceno několik desetiletí. V myšlení celých generací byly zničeny občanské ideály, hodnoty, které jsou spjaté s bezpečností soukromého vlastnictví, se soukromým vlastnictvím vůbec a s trhem. Tuto okolnost není možné ignorovat. Pouhá imitace do detailů promyšlených fines právních a obchodních forem nejvyspělejších kapitalistických zemí nestačí k tomu, aby se masově rozšířily.¹⁾ O něco podobného se již pokusili ti, kdo chtěli africké kmeny nebo zaostalou asijskou výrobu převést přímo do komunismu. Není třeba znovu se pokoušet o „velký skok“.

V politických diskusích se objevilo následující dilema: má se v Maďarsku zdomácnět tržní ekonomika XIX. nebo XX. století? Samo sebou

¹⁾ Vyslovený názor *neznamená*, že doporučuji, aby se zkušenosti nejvyspělejších zemí nebraly v úvahu. Stojí za to, abychom se co nejrychleji naučili všemu, co může zdomácnět i u nás; bylo by pošetilé namáhavě „znovuobjevovat“ všechno, co bychom mohli v hotové podobě převzít od moderního kapitalismu.

se rozumí, že si přejeme druhou alternativu. Avšak jedna věc je, co si přejeme, a jiná věc je, kde se ve skutečnosti nacházíme a jakou rychlost přeměn můžeme reálně očekávat. Podívejme se na skutečný stav dnešního maďarského soukromého sektoru! Odhlédneme-li od nečetných výjimek, jde věru o Balkán z přelomu XIX. a XX. století, nebo o rozvojovou zemi zaostávající za požadavky dnešní doby. Kdeže je maďarské soukromé rolnické hospodářství ve srovnání s dnešními dánskými či americkými farmami, vybavenými stroji a budovami! Nemá k dispozici vlastní nákladní auta, traktory, sila; nemůže doufat ani v to, že se mu podaří získat vlastní telefon. Porozhlédněme se v přečpaných dílnách řemeslníků! Nebo si všimněme soukromého sektoru v oblasti obchodu a služeb! Vidíme rozvíklané pouliční stánky prodavačů knih a potravin, a pokud mají k dispozici prodejní místnosti, ty jsou až příliš těsné a nuzné. Velká část celkového rozsahu soukromé činnosti se dodnes vykonává pololegálně, s nedostatečným vybavením, nebo s prostředky vypůjčenými od státního sektoru, případně neoprávněně užívanými. To vše znamená z mnoha hledisek zaostávání za úrovní, které maďarský soukromý sektor dosahoval koncem XIX. století. Otázka, kdy se z této ubohé balkánské či asijské úrovně soukromého sektoru propracujeme k úrovni, na jaké se nachází západní soukromý sektor koncem XX. století, není otázkou, kterou by mohla jednoduše rozhodnout vláda. Tento vývoj je třeba pochopitelně urychlovat, a to především realizací požadavků, o nichž zde byla řeč. (Dále také tím, že státní vlastnictví přejde zčásti do rukou soukromého sektoru, o čemž budu mluvit později.) Netrpělivý „skok“ však neodpovídá reálným možnostem. Je třeba počítat s tím, že ještě po dlouhou dobu budou žít vedle sebe takové jednotky soukromého sektoru, které představují z hlediska svých právních forem, obchodních metod a vyspělosti technického vybavení velmi odlišné „generace“; najdeme mezi nimi jednotky z minulého století i jednotky supermoderní.

S tím souvisí i moje druhá poznámka. Rozvoj soukromého sektoru je typickým příkladem patřícím do kategorie pozvolných změn. Není možné dobýt ekonomiku ve prospěch soukromého vlastnictví husarským útokem. Formování občanské společnosti je dlouhodobým histo-

rickým procesem.¹⁾ Proces formování maďarské občanské společnosti byl v roce 1949 dramaticky přerušen a vržen o několik desetiletí zpět. V náznacích byl znovuzahájen od 60. let v podobě záhumenkového hospodářství, růstu legálního soukromého podnikání a druhé ekonomiky.²⁾ Nyní jsou příznivé šance, že se proces formování občanské společnosti urychlí. Čím důsledněji bude oněch šest požadavků splněno, tím bude tento proces rychlejší. Neproběhne patrně zcela rovnoměrně v různých odvětvích ekonomiky. Bude rychlý zvláště tam, kde je poměrně nižší kapitálová náročnost: v sektoru služeb, ve vnitřním a zahraničním obchodě. Ale i v případě urychlení bude zapotřebí mnoha let, než soukromý sektor obsáhne převážnou část výroby, a snad deset nebo dvacet let si vyžádá, než se vytvoří skutečně vyspělý, moderní, *zralý* soukromý sektor.³⁾

Chci se vyhnout tomu, abych svými úvahami o soukromém sektoru vzbudil dojem, že se snažím idealizovat jeho chování vůbec a v dnešním Maďarsku zvláště. V této souvislosti jsem si velmi dobře vědom, jak mnoho je u nás soukromých podnikatelů, kteří jsou hamižní a chtějí rychle zbohatnout, ať již mimo jiné tím, že podvádějí své zákazníky, nebo poškozují stát. Neusilují tedy o to, aby svůj obchod nebo podnik založili pro následující roky a desetiletí solidně a na pevném základě, ale o to, aby z něj "vyždímali" za několik měsíců nebo roků pokud možno co největší zisk. Neuskutečňují produktivní investice a zaměřují se na okázale plýtvavou spotřebu. K zákazníkům jsou často nezdvorní; předvádějí totéž povýšené chování – s podtextem „chceš, nechceš? nic jiného nedostaneš!“ – jaké bylo vytvořeno v důsledku nedostatkové ekonomiky ve státním sektoru. To vše způsobuje, že soukromý sektor vyvolává

¹⁾ Pozoruhodné myšlenky a empirický materiál v této souvislosti uvádí Iván Szélényi (1986, 1988). Viz též Pál Juhász (1981) a Iván Pető (1989). Chci zvláště vyzvednout průkopnické práce Ference Erdeiho a Istvána Bibó.

²⁾ Viz o tom především práce Istvána R. Gábora (1979), dále knihu Istvána R. Gábora a Pétera Galasiho (1981).

³⁾ Tempo modernizace a dozrávání maďarského soukromého sektoru bude do značné míry záviset na tom, jak těsně se země zapojí do krevního oběhu evropského, resp. kapitalistického světového hospodářství. Stimulační účinky může mít hospodářská kultura přicházející k nám ze Západu, vyšší náročnost západních zákazníků, organizovanost a disciplína obchodní a výrobní činnosti prováděné společně se západními partnery.

ve veřejném mínění nevoli. Veřejná nálada neumožňuje proto rozlišovat a nespravedlivě dopadá i na čestné, snaživé, šetrné soukromé podnikatele, kteří chtějí rozšiřovat svou činnost poctivě.

Pro šíření ideálů obchodní poctivosti, šetrnosti a podnikání, které se zaměřuje na delší perspektivu, je přirozeně potřebná i osvěta. Organizace a zájmová sdružení soukromého sektoru musejí také samy vystupovat vůči etickým prohřeškům. Je potřebná i právní regulace; mimo jiné zakazující jak kartelové dohody, fúze a monopoly, které se snaží potlačit konkurenci, tak také zabraňující nekalé soutěži. To vše však podle mého mínění může sehrát pouze druhotnou úlohu. Skutečné změny přinese splnění šesti požadavků, o kterých jsem se zmínil výše. K dlouhodobým záměrům a k soukromým investicím podněcuje pocit bezpečnosti soukromého vlastnictví. Odstranění nedostatkové ekonomiky (viz subkapitulu 2.9) a nástup konkurence, rivalů, obavy před obchodním fiaskem – to jsou ty pravé prostředky, které mohou stimulovat soukromé podnikatele k tomu, aby se chovali ke svým zákazníkům ochotně.

Poslední poznámka se konečně týká zapojení zahraničního kapitálu. Klíčovým předpokladem tohoto zapojení je podle mého názoru to, zda domácí soukromý sektor zapustí kořeny. Já bych totiž příliš nepočítal s tím, že zahraniční kapitál zahájí v maďarské ekonomice velké investice jen proto, že pro něj vytvoříme *zvláštní podmínky*. Vláda vydává nařízení, která zajišťují pro zahraniční kapitál ve srovnání s domácími soukromými podniky mnohem příznivější pozice. Zahraniční kapitalista, je-li při smyslech, dobře ví, že tyto výjimečné předpisy lze kdykoliv odvolat. Odváží se nanejvýš k takovým investicím, jejichž bezpečnost je ochotna zaručit jeho vlastní vláda, a proto budou tyto zahraniční investice závislé na politice vlády té které země. Nějaký výsledek se snad dostaví i tak, ale bude příliš chabý, jak je zřejmé již dnes. Kromě toho se objeví i dobrodruzi, kteří chtějí rychle vydělat peníze, a pak, když to bude nutné, rychle s nimi také utečou. Vážný a solidní zahraniční investor se chce přesvědčit o tom, jaká je v Maďarsku situace v oblasti soukromého podnikání. Pokud bude moci každý maďarský státní občan dělat se svou pracovní silou, se svými penězi a se svým majetkem to, co chce, pokud bude moci svobodně obchodovat se zahraničím, pak ani cizí investor nebude mít důvod k obavám. Podle

mého názoru je poněkud dětinské lákat v projevech státníků zahraniční kapitál k tomu, aby byl tak laskav a přemístil se do Maďarska. Přijde sám od sebe, bude-li se zde cítit v bezpečí a nebude-li se muset obávat tisíců byrokratických omezení.¹⁾

1.2 Státní sektor

Sem předběžně zařazuji všechny formy veřejného vlastnictví. Později zavedu jemnější rozlišení. Podstatný rozlišovací znak má negativní povahu: jednotky patřící do státního sektoru nejsou v soukromém vlastnictví. Použijeme-li výrazu z ekonomické teorie vlastnických práv, reziduální důchody vznikající jako rozdíl mezi příjmy a výdaji si zde nevkládají do kapsy skutečné fyzické osoby, resp. ztráty zde nejsou hrazeny skutečnými fyzickými osobami. Jak jsem uvedl již dříve, státní vlastnictví patří všem a nikomu.

Jednou z vůdčích myšlenek reformního procesu v Maďarsku i v celé řadě jiných socialistických zemí byla idea „tržního socialismu“. Jde o složitou soustavu myšlenek,²⁾ nyní zdůrazním pouze její jádro. Podle této koncepce má státní podnik i nadále zůstat ve státním vlastnictví, ale je třeba vytvořit takové podmínky, ve kterých se bude chovat *jako kdyby* byl aktérem trhu. Při polemice s myšlenkovým světem „tržního socialismu“ budu tento pojem vždy užívat v užším smyslu; to jest „tržní socialismus“ = *státní vlastnictví + tržní koordinace*.

Chtěl bych se vyjádřit důrazně a bez příkras: tento myšlenkový model utrpěl fiasko. Důkazem neúspěchu tržního socialismu jsou Jugo-

1) Jinou otázkou je, že zájem zahraničního kapitálu je užitečné povzbudit poskytováním potřebných informací a prokazováním výhodnosti investic v Maďarsku.

2) Z diskuse o „tržním socialismu“, která vydá na celou knihovnu, vyjímám jen nejdůležitější práce: E.Barone (1935), L. von Mises (1935), F.M.Taylor (1929), F.Hayek (1935) a O.Lange (1936-1937). Klasický souhrn diskusí podává studie A.Bergsona (1948). Vynikající přehled lze nalézt v knize D.Lavoiea (1985).

Prvními hlasateli reformu v socialistických zemích založených na decentralizaci byli B.Kidric (1985) v Jugoslávii, György Péter (1954 a, b, 1956) a János Kornai (1959) v Maďarsku, W.Brus (1972) v Polsku, E.Liberman (1972) v Sovětském svazu a Sun Yefang (1982) v Číně.

slávie, Maďarsko, Čína, Sovětský svaz a Polsko. Je nejvyšší čas podívat se na tento fakt zpřítma a myšlenky tržního socialismu se vzdát. Jsou lidé, kteří se domnívají, že je třeba pokračovat v týlové válce tohoto myšlenkového světa. Já s tím nesouhlasím. Je nutné vzít na vědomí následující:

Tržní mechanismus je přirozenou formou koordinace činností v soukromém sektoru. To vyplývá z autonomie subjektu, který přijímá rozhodnutí, a z jeho práva svobodně uzavírat smlouvy. Proti tomu je marné doufat, že státní jednotka se bude chovat tak, jakoby byla v soukromém vlastnictví a začne z vlastní vůle vystupovat jako účastník trhu. To v žádném případě ne. Je bláhové znovu a znovu se divit tomu, že státní vlastnictví neustále a znova plodí byrokracii. Podnik ve státním vlastnictví je totiž organickou součástí byrokratické hierarchie. V prvé, „naivní“ etapě reformního procesu jsme doufali, že pouhé zrušení direktiv plánu vytvoří tržní koordinaci podniků ve státním vlastnictví.¹⁾ K tomu však nedošlo. Jak prokázala řada analýz období po roce 1968, byla *direktivní* byrokratická regulace státního sektoru pouze vystřídána *nedirektivní* byrokratickou regulací. Různé státní orgány i nadále zasahovaly do života podniků stovkami způsobů.²⁾ Pokud byla kampaňovitě některá z forem zasahování zrušena, hned se objevila jiná. Jde o stejně *spontánní* důsledek byrokratické koordinace a o stejně přirozenou formu existence státního vlastnictví, jako je tržní koordinace přirozenou formou existence vlastnictví soukromého. Již dvacetiletá maďarská zkušenost (a dodejme, v tomto ohledu i zcela shodná zkušenost všech socialistických zemí, které jsou na cestách reformu) by měla stačit k tomu, abychom to vzali na vědomí jako *fakt*.

Později se ve zvláštní subkapitole vrátím k otázce, jak je možné a potřebné snížit celkový podíl státního sektoru. Možné a žádoucí je, aby na konci tohoto procesu státní sektor zajišťoval jen menší část

¹⁾ K 1. 1. 1968 byl v Maďarsku zrušen rozpis *direktivních úkolů plánů z centra na podniky*. Podniky si měly nadále sestavovat své *hospodářské plány samostatně* (pozn. překl.).

²⁾ K analýze *nedirektivního řízení ekonomiky a vztahu mezi orgány hospodářského řízení a podniky* viz např. práce László Antala (1979, 1985), Tamáse Bauera (1976) a Mártona Tardose (1980).

celkové produkce. Lze si představit, že pokud budou státní podniky jen malými ostrůvky v moři soukromé ekonomiky, pak budou také ony donuceny chovat se tak, jako kdyby byly v soukromém vlastnictví. Tento problém však můžeme zatím klidně ponechat otevřený, protože nyní o tom ještě nemůže být ani řeči. Situace je – a dlouhou dobu ještě zůstane – právě opačná: moře státních podniků obklopuje drobné ostrůvky soukromého sektoru. Další úvahy budou systematicky vycházet z této situace. Postup mých úvah je diskutabilní, nelze ho však v žádném případě vyvrátit poukazováním na to, že „i francouzská firma Renault je ve státním vlastnictví, a přesto se zaměřuje na zisk a na trh“.

Podle mého názoru je za daných maďarských podmínek státní podnikový sektor součástí byrokracie v sociologickém smyslu. V jazyce anglosaských společenských věd a v mluvě politického života nepatří do sféry „byznysu“ (business), ale do sféry „vládní“ (government). Podle toho se s ním musí zacházet. Nesmí se připustit jeho neomezená „liberalizace“, ale je třeba se mu „podívat na zoubky“! Každá organizace, která je součástí vládní sféry, je náchylná k tomu, aby nezřízeně utrácela peníze občanů státu. Takovému chování je třeba zabránit.

K této otázce existuje široká teoretická a empirická literatura.¹⁾ Představme si úřad, jehož vedení považuje za důležité plnit své úkoly. Vedení tohoto úřadu („byra“) usiluje o maximalizaci svého vlastního rozpočtu. Zákonodárny sbor, který nad ním vykonává dohled, je povinen této snaze „byra“ při určování jeho rozpočtu vzdorovat.

Vezměme např. vztah parlamentní demokracie k jakékoliv jiné větvi státní správy, dejme tomu k armádě. Členové amerického Kongresu musejí střízlivě počítat s tím, že Pentagon bude chtít utratit co nejvíce. Státní rozpočet je od toho, aby stanovil meze; rozpočtová disciplína je od toho, aby byly tyto meze dodrženy. Je pravda, že se na Kongres předem vykonává politický nátlak; vojáci chtějí prosadit svůj vliv ve snaze o zvýšení svého rozpočtu. Zpravidla dělají to, co tak důvěrně známe z praxe státních investic v socialistické ekonomice. Nejdříve oznámí, že nový vojenský objekt nebo nějaká nová zbraň bude stát jednu miliardu dolarů, a teprve, když se začne s jejich realizací, se

¹⁾ Její průkopnické zpracování viz v díle W.Niskanena (1971).

ukáže, že náklady budou dvojnásobné či trojnásobné, avšak akci již zastavit nelze. To je jen další argument pro existenci kongresového dohledu. Na vojenské výdaje dohlíží komise specializované pro tento účel. Zejména si jich všímá opozice. Pokud dojde k nějakému zneužití, jsou příznivé vyhlídky, že toto zneužití bude odhaleno.

Vztah ozbrojených sil a parlamentu slouží jen jako příklad pro obecnější souvislosti, to jest pro vztah výkonné moci, čili byrokracie, a parlamentu vytvořeného na základě svobodných voleb. První ze stran tohoto vztahu má nutně expanzivní charakter, proto je prvořadou povinností druhé strany tuto expanzi omezovat. Byrokracie neutráčí peníze vlastní, ale peníze občanů. Úkolem parlamentu je, aby vydávání peněz občanů státu hlídal.

Ještě před rokem by bylo iluzorní tuto myšlenku být jen nadhodit. Ani dnes, v době, kdy píšu tuto studii, nebyly ještě vytvořeny reálné politické a organizační podmínky zákonodárného dohledu na státní sektor. K tomu je nezbytný svobodně zvolený parlament, poslanci, kteří veškerou svou energii věnují svým poslaneckým povinnostem, aparát, který je k dispozici každému jednotlivému poslanci a tak dále. V každém případě dnes již existuje alespoň *šance*, že se tyto podmínky vytvoří. Proto si myslím, že je odůvodněné nyní předestřít k úvaze požadavek, aby vedoucí pracovníci státních podniků *nedostali* volnou ruku!

Ti, kdo orodují za liberalizaci sféry státních podniků, často porovnávají vedoucí pracovníky maďarských státních podniků s placenými manažery akciových společností, které jsou v soukromém vlastnictví v některé vyspělé kapitalistické zemi. Domnívají se, že jejich sociální postavení je více nebo méně shodné. Podle mého názoru jde o hrubý omyl. Pokud špatně pracuje manažer soukromého podniku, poškodí to soukromé osoby, fiasko dolehne na kapsy fyzických osob. U nás je naopak manažer úředníkem na střední úrovni státní byrokracie. Pokud svou práci vykonává špatně, nelze zjistit, kdo byl vlastně poškozen, neboť peníze plynou z bezedné kapsy státu.

Ze svého hlediska, a právě proto, že jsem zastáncem liberalizace ekonomiky, bych chtěl být liberální vůči občanům státu a vůči soukromým podnikům, riskujícím své vlastní peníze. Z téhož důvodu bych chtěl, aby se přísně sledovalo, na jaké účely vydávají peníze daňových

poplatníků státní úředníci – a za státního úředníka v tomto smyslu považují i manažera státního podniku. Pracuje-li dobře, není mi líto, že bude mít dobré výdělky. (K tomu se ještě vrátím.) Nepracuje-li dobře, je třeba ho propustit. Nic si však nenamlouvejme; manažer státního podniku není podnikatelem. Nemůže se vyhnout tomu, aby si – stejně jako vedoucí pracovníci jiných státních institucí – i on nepřál pro sebe vytvořit maximální možnosti výdajů. Chtěl by více investovat, získat větší devizové zdroje, importovat za tvrdou měnu více strojů a zařízení, více cestovat a nechávat cestovat i své spolupracovníky, protože tím se mezi zaměstnanci stává oblíbený a dokáže zažehnat lokální napětí. To vše mohl dosud dělat, poněvadž nestál proti soukromému vlastníkovi, který se obává nadměrných výdajů ze své vlastní kapsy. Když tedy došlo k překročení výdajů, nějaké řešení se nakonec vždy našlo: vypomohl státní rozpočet nebo bankovní soustava. Dokud je státní sektor dominantním sektorem v ekonomice, státní podniky nemají a ani nemohou mít – vzhledem ke své spontánní, vnitřní zainteresovanosti – tvrdé rozpočtové omezení. Je načase vzdát se veškeré naděje, že lze jejich rozpočtové omezení přitvrdit.

Nechtěl bych své stanovisko formulovat příliš zjednodušeně a extrémně. Netvrdím, že státní podnik je pouze jedním z řady různorodých státních úřadů a v ničem se neliší dejme tomu od dopravního inspektorátu nebo od daňového úřadu. Ani se nedomnívám, že chování manažera státního podniku se ve všech ohledech podobá chování starosty města nebo náčelníka městské policie. Státní podnik prodává své výrobky za peníze, kalkuluje náklady a příjmy, je ve styku s prodávajícími a kupujícími. *V tomto smyslu* se v chování vedoucích pracovníků podniků objevují i rysy obchodníka a je nesporné, že dvě desetiletí, která uplynula od reformy z roku 1968, v mnoha ohledech tyto rysy posílila. Byla by škoda tyto vlastnosti oslabovat. Současně je však třeba, aby si všichni odpovědní pracovníci v oblasti řízení státního sektoru – od nejvyšší úrovně až po manažery na nejnižších stupních – jasně uvědomili, že jsou všichni zároveň i *státními úředníky*, kteří disponují veřejnými penězi. Plně za ně odpovídají a je oprávněné, aby na jejich činnost dohlíželi zástupci občanů státu.

Z uvedeného plyne několik praktických návrhů. Není úkolem této knihy rozpracovat technické a administrativní detaily těchto návrhů, ale pouze naznačit jejich základní zásady.

1. Vedoucí pracovník státního podniku má být zcela samostatný při rozhodování o následujících otázkách: stanovení objemu a struktury outputu, volba kombinace inputů a technologií, dohoda s dodavateli inputů a s odběrateli outputů, jakož i přijímání a propouštění pracovních sil.

Podniky jsou z hlediska uvedených pravomocí formálně samostatné již od roku 1968, ale vyšší orgány do těchto pravomocí zasahovaly v praxi stovkami různých způsobů. Zde nyní vystupují za úplnější a důslednější uplatňování samostatnosti.

Pro státní podnik vlastně vyžadují stejný stupeň samostatnosti, jaký má ten který závod *uvnitř* soukromovlastnického mamutího podniku ve vyspělém kapitalistickém systému. Manažer dílčí jednotky může v mnoha otázkách zpravidla rozhodovat samostatně, avšak o základních finančních směrnicích rozhoduje centrum mamutího podniku.¹⁾

2. K pravomocem vedení státního podniku by mělo v podstatě patřit samostatné rozhodování o výši prodejních cen. Prodávající státní podnik má bez administrativních zásahů určovat ceny těch výrobků a služeb, jež v tržní ekonomice obvykle stanovují výrobci. Jako doplněk k tomu je nezbytné poskytnut též právo, aby se prodávající státní podnik mohl svobodně dohodnout se státními nebo soukromými zákazníky o těch cenách, které jsou ve skutečných tržních podmínkách formovány dobrovolnou dohodou prodávajících a kupujících.

V odůvodněných případech bude cena i nadále stanovována

¹⁾ Existuje např. rozsáhlá literatura o tom, jak se v mamutích kapitalistických podnicích poskytuje dílčí samostatnost různým podřízeným organizačním jednotkám; přitom se vytváří dokonce i zdání, jako kdyby se těmto jednotkám poskytovala také samostatnost ekonomická a jako kdyby byly orientovány na svůj vlastní zisk. Ve skutečnosti však přece jenom dobře víme, že tyto jednotky nejsou tím, čím se zdají být, konečkonců za nimi stojí skutečný vlastník, mamutí kapitalistický podnik.

úředně; musí však jít skutečně o *výjimky* z obecného pravidla volné tvorby cen. O těchto výjimkách bude řeč v subkapitole 2.4.

Přejdu k pravomocem, v souvislosti s nimiž musí být podle mého názoru samostatnost podniků *omezena*.

3. Nejdůležitější je, aby státní bankovní soustava pevně kontrolovala úvěrování státního sektoru. Je třeba zavést přísnou monetární disciplínu. V tomto směru nelze podlehnout žádným tlakům.

4. S podobnou tvrdostí se musí vyžadovat fiskální disciplína ve vztahu státní pokladny ke státním podnikům. Později, ve 2. kapitole, se budu zabývat vytvořením přehledného a jednotného daňového systému a definitivním zrušením dotací pro ztrátové podniky. Zde chci jen předeslat, že i do té doby je nutné zabránit, aby se jim uhrazovaly ztráty a že je třeba důsledně vymáhat daně. Vůbec je zapotřebí skoncovat s licitacemi mezi státní pokladnou a státními podniky.

5. Nesmí se liberalizovat mzdové hospodaření státních podniků. Toto stanovisko je v naprostém protikladu se značně rozšířeným pojetím, podle něhož by státní podnik měl dostat i v tomto směru plnou samostatnost. Ke zdůvodnění svého názoru a obecně k otázkám mzdové disciplíny se ještě několikrát vrátím.

6. Existuje nebezpečí, že státní podnik bude bez zábran utrácet konvertibilní devizy za dovozy v naději, že krytí těchto výdajů ve forintech nějakým způsobem sežene. Svě stanovisko uvedu alternativně:

a) Pokud stabilizační operace, která bude popsána ve 2. kapitole, proběhne v pořádku a v jejím průběhu se s bezpodmínečnou důsledností podaří udržet přísnou kontrolu úvěrových možností státních podniků, dále, pokud dojde k vytvoření konvertibility forintu na základě reálného devizového kursu, pak tehdy (a jen tehdy) nebude nutné nákup konvertibilních valut státními podniky speciálně omezovat. V tomto případě nebude mít podnik k dispozici dostatek forintů, což omezí jeho poptávku po konvertibilních valutách.

b) Nebudou-li splněny podmínky uvedené v bodu a), bude nutné nákup konvertibilních valut státními podniky omezovat i přímými nástroji.

7. Státní podnik má být samostatný při rozhodování o těch investicích, které je s to financovat z vlastních úspor, z bankovních úvěrů nebo i pomocí kapitálů získaných na kapitálovém trhu. Pokud jsou však ke

krytí investic použity i zdroje z ústředního nebo místního rozpočtu, nebo pokud jsou úvěry spojeny se státní zárukou, pak musí projekt těchto investic schvalovat i zákonodárny sbor (parlament, místní rada) dohlížející na státní orgán, který poskytuje finanční příspěvek. Rozhodnutí parlamentu je nezbytné i v případě, kdy uskutečnění investice souvisí s mezivládními dohodami. Nelze stavět současné a budoucí generace před hotovou věc, tak jako tomu v minulosti bylo v případě několika, nyní již neblaze proslulých velkoinvestic (např. dunajské vodní dílo Gabčíkovo-Nagymaros nebo výstavba plynovodu realizovaná v Sovětském svazu). Ukáže-li se časem, že pokračování některé investiční akce je spojeno s hospodářskými ztrátami, nebo je škodlivé z jiného hlediska, pak ji lze případně zastavit. Zpravidla i tak dojde k velkým škodám; účelnější je proto rozhodnutí důkladně předem uvážit. Zvolení zástupci lidu mají přijímat napříště odpovědná rozhodnutí ještě před tím, než se začnou vydávat ohromující částky ze státních peněz a než se uzavřou mezinárodní smlouvy.

8. Protože později se danou otázkou budeme zabývat podrobněji, teď jen stručně pro úplnost konstatuji: vedoucí pracovník státního podniku nemá právo podnik prodat. To je právo *vlastníka*, a inu manažer je pouze placeným zaměstnancem, ne však vlastníkem.

Nechtěl bych čtenáře mást. Nevěřím, že jak samostatnost popsaná ve výše uvedených bodech č. 1 a 2, tak omezování samostatnosti způsobem popsáním v bodech č. 3-8, by ve svém celku mohly zajistit vysoký stupeň efektivnosti fungování státních podniků. Řekněme si bez obalu: je to *beznadějné*. Státní vlastnictví nese svůj úděl samo v sobě, a to přinejmenším do doby, dokud zůstane převládající formou vlastnictví. Neexistuje žádný kouzelný proutek, který by zaručil jeho vysoce efektivní fungování. Není ovšem lhostejné ani to, v jaké míře je státní sektor neefektivní. Výše uvedené návrhy by snad mimo jiné mohly napomoci ke zmírnění této neefektivnosti. Uvedený mechanismus je však potřebný z jiných důvodů. Vyberu dva základní.

Nejdůležitější je *ochrana soukromého sektoru*. Zdroje země jsou omezené. Jak státní, tak i soukromý sektor vystupuje s nároky, aby je získal pro sebe. Stávají-li se však v boji o zdroje rivaly, nemají stejné šance. Hlad státních podniků po zdrojích je téměř neukojitelný, jelikož

si za dlouhá desetiletí zvykly na měkké rozpočtové omezení, zatímco tvrdé rozpočtové omezení vytváří pro poptávku soukromého sektoru bariéry. Státní podniky mají vybudované vazby s bankami a s úřady, nemluvě již o tom, že jejich velké rozměry jim při získávání zdrojů již předem zajišťují řadu výhod. Tvrdá kontrola úvěrů poskytovaných státním podnikům, regulace jimi vyplácených mezd, dohled na státní investice a další omezení jsou nezbytná především proto, aby ochránila soukromý sektor před „odsávacími“ účinky ze strany státního sektoru. Kdo přistupuje k úkolům rozvoje soukromého sektoru seriózně, nemůže svěřit poměr, v jakém se zdroje rozdělují mezi oba sektory, volně hře politických a hospodářských sil.

Nejsem zastáncem dnes často proklamované fráze o stejných konkurenčních podmínkách pro všechny sektory ekonomiky. Se vztyčenou hlavou vyslovuji požadavek, aby se s jednotlivými sektory ekonomiky nezacházelo stejným způsobem. Nelze přece stejně přistupovat k tomu, kdo utrácí své vlastní peníze, a k tomu, kdo utrácí peníze státní. Prvá činnost, to jest když občan státu utrácí své vlastní peníze, je základním lidským právem. Druhou činnost, tzn. utrácení státních peněz, musí společnost důkladně kontrolovat. Je tudíž oprávněný požadavek: ruce pryč od soukromého sektoru! A současně je třeba též požadovat: ano, vložme ruce na státní sektor!

Chci upozornit, že naznačené stanovisko je přesným opakem současné praxe, která soukromý sektor byrokraticky omezuje a státní sektor liberalizuje. Obdobně je mé stanovisko v protikladu i s tak často a opakovaně zaznívajícími návrhy a programovými prohlášeními mnoha ekonomů a politiků, podle nichž má dosavadní praxe pokračovat a ještě se zdokonalovat. To by státním podnikům zajistilo neomezenou liberalizaci, zatímco stovky omezení soukromého sektoru by se zachovaly.

Druhým, neméně významným důvodem, který si vyžaduje omezovat poptávku státního sektoru, je záměr uskutečnit *makroekonomickou stabilizaci*. Jak vyplyne později z 2. kapitoly, k provedení tohoto záměru je nezbytné nekompromisně vynutit finanční a mzdovou disciplínu a důkladně zvážit investice uskutečňované ze státních prostředků dříve, než se o nich rozhodne.

V předchozí úvaze byla několikrát zmíněna úloha *parlamentu*. Nechtěl bych se zde věnovat podrobnému pojednání o tom, jaká forma pracovních styků má vzniknout mezi budoucím maďarským parlamentem a mezi byrokracií, která bude rozpracovávat příští hospodářské plány státního sektoru. Pro vytváření těchto vzájemných vazeb je třeba vzít v úvahu jednak zkušenosti, které lze v dosavadní monolitické struktuře plánovaného hospodářství vyvodit ze vztahů mezi vyššími politickými orgány a nižšími hospodářskými organizacemi (smlouvání a licitace o různých úkolech plánu, zkrusování informací). Na druhé straně je třeba zvažovat i zkušenosti zemí s vyspělou parlamentní demokracií; pracovní styky, které se mezi parlamentem a státní byrokracií v těchto zemích zformovaly. V souvislosti s touto druhou zkušeností musíme však realisticky uvážit, že parlamentní demokracie ještě nikdy nebyla postavena vůči tak mohutnému státnímu sektoru, jak tomu bude v případě budoucího maďarského parlamentu. Pokud nechceme dopustit, aby i budoucí parlament pouze úderem razítka schvaloval návrhy předkládané byrokracií, a pokud nechceme ani to, aby nekonečné parlamentní debaty zcela znemožnily fungování státního sektoru, je třeba ve spolupráci parlamentu a státního sektoru nalézt účinnou funkční střední cestu mezi nadměrným zasahováním a přílišným uvolňováním. Politické síly budou potřebovat své vlastní malé týmy expertů, aby s jejich pomocí byly s to odborně a smysluplně dohlížet na státní sektor, aniž by zbytečně zasahovaly do jeho běžné činnosti. Vedle toho se musí vytvořit síť institucí, které nepodléhají vládě, nýbrž jsou pod dohledem parlamentu, a které mohou představovat účinnou protiváhu státní administrativě. Tento proces již započal. Ustavuje se Státní účetní dvůr, který bude podle vzoru mnoha parlamentních demokracií kontrolovat peněžní výdaje státního aparátu. Na instituci, která má být povolána k usměrňování privatizace státního vlastnictví, bude patrně dohlížet parlament. Parlamentnímu dohledu je vhodné podřídit centrální cedulovou banku, to jest Maďarskou národní banku. Bude zajisté zapotřebí i řady dalších, na vládní mašinérii nezávislých institucí.

Nechtěl bych vzbuzovat v souvislosti s budoucím maďarským parlamentem přílišné naděje. I zde bude nutný organický vývoj a delší doba učení, než si poslanci a instituce podřízené parlamentu osvojí své

úkoly. Proto zejména v době učení, ale i později bude mít tisk a vůbec veřejné mínění při kontrole státního sektoru důležitou úlohu. Ekonomická úspěšnost (ztrátovost) státního podniku nemá zůstat utajena, naopak, musí být o ní informováni ti, kdo platí konečný účet: občané státu.

Z toho, co jsem o nevyhnutelných byrokratických rysech státního vlastnictví uvedl, logicky vyplývá, že osobně naprosto nedůvěřuji tomu směru takzvané „vlastnické reformy“, který nehodlá převést státní vlastnictví do skutečných soukromých rukou, nýbrž ho chce přemístit pomocí různých právních forem (například převodem akcií) do rukou jiných státních institucí nebo podniků. S obdobnou krajní nedůvěrou hledím i na jedno z nejgrotesknějších úsilí v rámci maďarské reformy „vymámit z jalové krávy tele“, to jest na snahu vytvořit „trh státního kapitálu“. Uplynulá desetiletí byla přesycena pseudoreformami; toto je jen nejnovější vlna iluzorních změn, jakési pozlátka. Představme si organizaci zmocněnou utrácet státní peníze. Cítíme, že je utrácí neodpovědně. Následuje údajné řešení: vlastnická práva původní organizace se převedou na jinou státní organizaci, která bude ovšem opět utrácet pouze peníze státu.

Změn, které sleduji s nedůvěrou, je více. Jednou z nich je to, co se v našem domácím ekonomickém žargonu nazývá „křížovým vlastněním“. Jedná se o to, že určitý státní podnik (nebo více státních podniků společně) se stává vlastníkem jiného státního podniku. Podobně může dojít ke splynutí státních obchodních bank s jinými státními podniky. Banka nakoupí část akcií státního podniku a obráceně, státní podnik se stane jedním z akcionářů banky ve státním vlastnictví. Jednou z dalších forem je takzvané vlastnictví institucí. Část akcií státního podniku kupuje v tomto případě např. pojišťovna nebo městská rada.¹⁾

Výše uvedené formy se prosazují a šíří závratnou rychlostí již teď. Část maďarské literatury zaměřené na ekonomické reformy navrhuje zavedení těchto forem již dlouhá léta. Řada autorů i dnes požaduje, aby

¹⁾ *Jde o orgán obdobný našemu městskému národnímu výboru (pozn. překl.).*

tento proces pokračoval dál.¹⁾ Ať je tento proud jakkoliv silný, a to jak co do záplavy idejí, tak i co do počtu prováděných akcí, chci vůči němu za svou osobu vystoupit odmítavě. Snad nejsem jediný, kdo má pocit, že *simulací* již bylo dost. Už jsme se pokusili předstírat nejrůznějšími způsoby řadu věcí. Např. to, aby státní podniky simulovaly chování soukromých firem maximalizujících zisk. Byrokratická průmyslová politika „strukturálních změn“ se zase snaží imitovat konkurenci. Cenový úřad simuluje formování cen trhem. K tomu nyní přibudou simulovaná akciová společnost, simulovaný trh kapitálu a simulovaná burza. Podle mého názoru jde vskutku pouze o jakýsi předstíraný, „vikslajvantový“ Wall Street. Přirozeně, takto lze, a možná dokonce i efektně, ošálit povrchní návštěvníky ze Západu, kteří k nám přicházejí na několik týdnů ze Světové banky nebo z Mezinárodního měnového fondu. Člověk přijíždějící ze zahraničí má rád zážitky, které mu něco připomínají. Těší se, když vidí MacDonalduv jídelnu, protože může v ústech pocítit známou chuť hamburgeru. Má radost i z toho, když zde vidí banku, akciovou společnost, burzu, neboť i to dobře zná. Patrně však již nezpozoruje, že nejde o skutečnou banku, že to není skutečná akciová společnost, a ani skutečná burza. Běží pouze o zvláštní hru typu Monopoly nebo Dostihy. Zvláštní proto, že ji nehrají děti s hracími penězi, nýbrž dospělí úředníci s penězi státu.

Když jsem při jakékoliv příležitosti dospěl v konverzaci až k tomuto místu, odeznel následující protiargument: jen se pořádně porozhlédněte po soudobém kapitalistickém světě! I ten je přece zaplněn akciovými společnostmi, přičemž značnou část jejich akcií vlastní jiné podniky, pojišťovny, neziskové instituce (např. penzijní pokladny, univerzity) nebo místní úřady. Proč si tedy vlastně přejete, aby podíl této vlastnické

¹⁾ Na tomto místě nemohu poskytnout celkový přehled o literatuře týkající se této myšlenky. Nepovažuji však za svůj úkol ani to, abych určoval, kdo má prioritu při formulování toho nebo onoho návrhu. Domnívám se, že největší ohlas zaznamenaly práce Mártona Tardose. (Z jeho nejnovějších prací viz 1988a, 1988b.) Upozorňuji také na práce Tamáse Sárközyho (1989). Podobné myšlenky se objevily i v Tezích konzultativní komise pro řízení ekonomiky (1988). Dobrý přehled o maďarských diskusích souvisejících s otázkami reformy vlastnictví ve státním sektoru podává stať Jenő Bársonye (1989) a kniha László Lengyela (1989, s. 153-185).

formy, která není v soukromém vlastnictví žádného jednotlivce, byl v dnešním Maďarsku menší než v soudobém kapitalismu?

Jsem přesvědčen, že dějiny nejsou filmem, který lze na libovolném místě přerušit a rozhodnout se, zda ho budeme dále převíjet dopředu nebo dozadu. Socialistické státní vlastnictví představuje úplné, stoprocentní odosobnění vlastnictví. Odsud nelze kráčet zpět tím způsobem, že bychom po jednotlivých krocích ustupovali směrem k vlastnictví odosobněnému nejprve z 95, pak z 90, z 85 atd. procent. Film je třeba vyjmout a přehrát ho od počátku, a to směrem dopředu. Jen se důkladněji podívejme na to, k čemu vlastně došlo a co se v kapitalismu odehrává ještě dodnes. Zmínil jsem se o tom již dříve při analýze současného maďarského soukromého sektoru. Vraťme se na chvíli k němu a v několika tazích si načrtněme stoletou dynamiku rozvoje kapitalismu.

Prvým motorem kapitalistického rozvoje ve všech zemích je *osoba* podnikatele. Jde o obyčejné a nejšíkovnější lidi, kteří měli nejvíce štěstí. Část z nich dokáže nahromadit kapitál rychle, část za několik po sobě následujících generací. Podnikatelé nastupují a odpadávají, někteří mají úspěch, jiní propadnou. Někdo ustrne na úrovni malé chudé dílny nebo skromného středního podniku, jsou však i firmy, které vyrostou v mamutí podnik. Mezitím se soustavně zapojuje i kapitál, který má méně osobní charakter; patří lidem, kteří ukládají své úspory do bank nebo do akcií. Tím, jak se upevňuje bezpečnost vlastnictví, jak se rozvíjí jeho právní infrastruktura, jak sílí etika poctivého obchodního jednání, a konečně, jak i se státem lze počítat jako s garantem solidní obchodní činnosti, tak se rozšiřují i rozmanité formy vkladů, které nejsou v soukromém vlastnictví.

I za těmito vklady institucí se v mnoha případech koneckonců skrývá jakási soukromovlastnická zainteresovanost, která působí na chování neziskové instituce. Nebo jde o výrazně silnou instituci s velkými tradicemi a se skutečnou samosprávou, například o nějakou univerzitu nebo nadaci, usilující vskutku tvrdou rukou o zajištění návratnosti svých vkladů, protože je i finančně autonomní a s paternalistickou péčí státu nemůže počítat. Podíl vkladů, které nemají soukromovlastnickou povahu, se rozšiřuje v závislosti na těchto skutečnostech.

Ale i zde je nutné připojit dvě podmiňující poznámky. Za prvé, jde-li o skutečně nové podnikání, to se málokdy hradí z vkladů, které nepatří soukromým vlastníkům. Kdybychom se podívali na zásadně nové výrobky za období posledních padesáti let, za procesem jejich zavádění stojí zcela hmatatelné a na vlastní kapsu orientované podnikatelské osobnosti nebo jejich skupiny. Skutečně velké výjimky z této pozorovatelné řady se týkají pouze inovací, které těsně souvisejí s rozvojem vojenské techniky; situace je do jisté míry obdobná i v případě větších investic do infrastruktury. Zdá se např. přirozené, že kapitál potřebný pro nové letiště by měla zajistit ústřední vláda, případně ve spolupráci s místními úřady. Znovu však opakují: jde-li o zavedení skutečné novinky, pak je forma vlastnictví, kterou jsem uvedl jako poslední, spíše výjimkou. Forma, která se naproti tomu jeví jako naprosto samozřejmá, funguje tak, že při úspěchu nového výrobku, nového průmyslového odvětví, nového trhu jejich průkopníci zbohatnou. V případě fiaska však hradí ztráty především z vlastní kapsy. Vlastní kapitál iniciátora je mnohdy doplňován soukromými vklady jiných, a to především kapitálem jednotlivců, kteří jsou ochotni v naději na zvláště vysoké zisky podstoupit značná rizika.¹⁾

Druhá podmiňující poznámka. Proč se máme domnívat, že stupeň odosobnění vlastnictví, který lze zaregistrovat v soudobém kapitalismu, je vzorem vhodným k následování? Když je podíl připadající na vlastnictví institucí v Japonsku dejme tomu 42 % a v USA 37 % (to jsou ovšem vymyšlená čísla), musí se také u nás podíl vlastnictví institucí vytvářet v rozsahu 37-42 %? I v západním světě existuje řada ostrých kritiků odosobnění vlastnictví a podle mého názoru je na této kritice hodně pravdy. V tomto ironickém smyslu se i v dnešním kapitalismu objevily zárodky socialismu. Mnozí mají za to, že vlastnické vztahy jsou v odvětví pojišťovnictví, ve zdravotnictví a v bankovní sféře příliš neosobní. V USA dochází nyní u spořitelen, které se zaměřily na financování bytové výstavby, k jednomu z klasických příkladů změkčování rozpočtového omezení. Řada těchto spořitelen je na pokraji ban-

¹⁾ V USA a v jiných průmyslově vyspělých zemích se vytvářejí zvláštní peněžní instituce k financování těchto typů "venture capitals".

krotu, protože v mnoha případech zneužily důvěry vkladatelů a masově poskytovaly úvěry takovým stavitelům, kteří se ukázali jako nespolehliví dlužníci. Pro maďarského ekonoma je to důvěrně známý obrázek. Nyní sáhne stát do své vlastní kapsy a postiženým spořitelnám vypomůže, protože kdyby tak neučinil, vzali by vlastníci vkladů tyto spořitelny útokem, což by mohlo vést k těžké finanční krizi a k podobné recesi, jaká nastala v roce 1929. Toto přece není vzor vhodný k následování! Řada amerických ekonomů je přesvědčena, že se již předem mělo rozpočtové omezení spořitelen mnohem více přitvrdit a podmínky pro poskytování státních záruk stanovit jednoznačněji. Následování uvedeního příkladu je třeba se vystříhat zvláště v takové zemi, v níž na základě zkušeností mnoha desítek let hluboce zakořenila neochvějná důvěra v paternalistickou úlohu státu.

Ještě slovo o platech manažerů státních podniků. Ze svého hlediska bych považoval dobře pracujícího vedoucího pracovníka státního podniku za váženého nositele veřejné funkce. Prestiž ředitele velkého státního podniku by neměla být menší než prestiž velvyslance, starosty nebo generála. Ale nesmíme v něm vidět obchodníka! Pokud svou práci vykonává dobře, je správné, aby hodně vydělával. Není však přípustné, aby jeho příjmy „rostly do nebe“. Neodsuzoval bych to jen kvůli tomu, že země se nyní nachází v mimořádně obtížné situaci. I kdyby na tom byla sebelépe, vedoucí pracovník státního podniku nehospodaří s penězi soukromých osob, ale je úředníkem placeným ze státní pokladny. Tak jako parlament stanovuje platy ministerského předsedy a generálů, ať obdobně stanovuje i platové limity manažerů státních podniků.

Jak jsem uvedl, dílčí decentralizace uskutečněná v maďarském reformním procesu formuje i v manažerech státních podniků některé rysy, jimiž připomínají profil skutečného „byznysmena“. Je správné, aby se projevil i v jejich materiální a morální stimulaci. Ačkoliv by se patrně nikdo neodvážil navrhnout, aby byl prokurátor odměňován peněžitými prémie v závislosti na celkovém rozsahu trestů odnětí svobody které soud vyměří osobám, jež obžaloval, může být v případě manažerů státních podniků účelné slíbit jim kromě pevných platů i odměny navíc. Jejich velikost však musí být určena střízlivě. V podmínkách svévole a četných deformací současného maďarského cenového a daňového systému je otázka, co lze za ekonomický obsah „zisku“

vlastně považovat, až příliš sporná. Nelze ekonomicky zdůvodnit, aby se odměna manažera státního podniku a takzvaný podnikový zisk vázaly na nějaký vzorec.

I když v případě manažerů státních podniků navrhuji, aby budoucí parlament stanovil limity jejich platů, nepovažuji za potřebné analogicky určit horní meze i pro manažery angažované soukromými podniky. Je-li soukromý vlastník ochoten zaplatit kterémukoliv svému zaměstnanci z vlastní kapsy jeden milión forintů ročně, tak ať to udělá. On sám ví, zda se mu to vyplatí. Nikdo však nemá právo, aby inkasoval z podnikové pokladny výplatu podle své libovůle (nebo si nechal tuto výplatu schvalovat nějakým orgánem), jsou-li tyto peníze státní.

Uvedený myšlenkový postup bych chtěl ilustrovat na jednom příkladu. Probíhají diskuse, zda má Maďarsko vzít na sebe pořádání světové výstavy.¹⁾ Podle plánu se záležitost předloží parlamentu; vláda nebo některý z jejích orgánů k tomu připraví návrh projektu. Já bych doporučoval tento postup:

Ať vládní úředníci, členové komisí, zmocněnci ministerstev, kteří za návrh nesou odpovědnost, nabídnou jako hypotéční záruku svůj osobní majetek, svůj byt v osobním vlastnictví, své letní sídlo, své auto, své umělecké předměty. Ať příloha návrhu obsahuje plný soupis těchto hodnot. Ať se sami rozhodnou, co ze svého majetku do nabízené hypotéky nezahrnou, ale ať je zřejmé, že to, co nabízejí, znamená pro ně skutečně mnoho. Ve srovnání s celkovým očekávaným kapitálovým vkladem budou tyto hodnoty zřejmě nepatrné, vždyť může jít pouze o jeho zlomek. Ať však zahrnují podstatnou část plodů dosavadní práce navrhovatelů výstavy.

Zákon o světové výstavě ať navrhovatelům stanoví štědré odměny, ovšem za předpokladu, že výstava skončí s výsledkem slibovaným v jejím projektu. Pokud bude výstava finančně neúspěšná, ať se na základě téhož zákona realizuje v plném rozsahu hypotéční záruka. Předem je třeba zajistit vhodné náhradní bydlení, kam by se v případě fiaska navrhovaného projektu mohli jeho autoři přestěhovat.

¹⁾ *Jde o návrh uspořádat v roce 1995 světovou výstavu společně ve Vídni a v Budapešti (pozn. překl.).*

Domnívám se, že autorům projektu bude nyní zřejmé, co znamená, když někdo přijímá rizika na úkor své vlastní kapsy. Pokud ovšem za těchto podmínek nebudou ochotni návrh předložit, tak ať to nedělají.

Abych nebyl nesprávně pochopen. Nehodlám zmíněný postup navrhovat vládě žádné země v souvislosti s jakýmkoliv návrhem zákona. Toto kázání se vztahuje na *dnešní Maďarsko*. Za 40 let se zde stalo téměř samozřejmé, že straničtí a státní funkcionáři jedním tahem pera rozhodovali o mnoha miliardách forintů, o gigantických projektech. Pokud byly úspěšné, dobře; pokud však nebyly, „vem to čert“. Oni sami kvůli tomu neutrpěli ani halíř ztráty. Také tímto příkladem jsem chtěl naznačit, že je už konečně třeba vytvořit vazbu mezi vlastní kapsou toho, kdo rozhoduje, a mezi hospodářskými důsledky rozhodnutí, která inicioval.

1.3 Posun ve vzájemném poměru obou sektorů: proces privatizace

Podle mého názoru je žádoucí, aby se podíl soukromého sektoru zvyšoval co nejrychleji a abychom dospěli do situace, kdy tento sektor bude zajišťovat převážnou část hrubého domácího produktu. To však může být jen výsledkem organického procesu růstu a společenských přeměn. Tento proces, jak jsem na to poukázal již dříve, nezačal dnes, ale probíhá již jedno až dvě desetiletí. Je nutné urychlit jej pomocí řady praktických opatření.

Domnívám se, že heslo reprivatizace není odpovídající. Na tuto politiku mohla právem přistoupit v Anglii Margaret Thatcherová. I v období zestátnování se tam zachovala a dále žila v podstatě soukromá ekonomika. K dispozici byl domácí kapitál, který mohl státní vlastnictví odkupovat, a to za odpovídající tržní ceny (je však třeba dodat, že ani v Anglii neprobíhá proces reprivatizace bez potíží).

Co se dá v Maďarsku skutečně udělat, a co je podle mého soudu škodlivé? Začneme druhou otázkou.

Státní vlastnictví se nesmí promrhávat; nesmí se téměř zdarma nabízet komukoliv, kdo přijde. S tímto jevem se v různých formách setkáváme na každém kroku. Je např. zcela bezdůvodné prodávat státní byty uživatelům za zlomek jejich skutečné tržní ceny, a připustit ještě i to, aby na hotovosti stačilo složit jen nepatrnou část této kupní ceny. Dosavad-

ní nájemník může získat budínský¹⁾ byt o sto metrech čtverečních tak, že nemusí složit na hotovosti částku větší, než je tržní cena jediného metru čtverečního. To je absurdní také z toho důvodu, že jako nájemník se celé roky nebo i desetiletí podílel prostřednictvím nízkého nájemného na státních dotacích.

Nemám žádnou faktickou představu o tom, kolik akcií se v průběhu přeměn na akciové společnosti dostane do rukou soukromníků a za jaký kurs je budou moci nakupovat manažeři a další zaměstnanci podniků. V tomto případě je oprávněné zajistit jim některé výhody či předkupní právo. Je však zcela nesprávné, aby se někdo mohl stát akcionářem za haléřové částky, byť by byl manažerem nebo jiným zaměstnancem podniku.

Objevil se návrh, že se má na základě příslušnosti ke státnímu občanství státní vlastnictví rozdělit mezi obyvatelstvo. Každý občan by měl právo na kousíček kapitálu, s nímž by mohl podnikat nebo jej odprodat. Soudím, že je to pošetilý záměr. Vzbuzuje jakousi asociaci s myšlenkou, jakoby náš společný otec - stát - náhle zemřel, a my, jeho osiřelé děti, si teď rozdělíme mezi sebe dědictví rovným dílem. Stát je však až příliš živý; jeho aparát je povinen důkladně pečovat o svěřený majetek až do doby, než se vytvoří dostatečné záruky, že může být převeden na takového vlastníka, který s ním bude hospodařit lépe. Akcent tedy nespočívá na tom, že se má vlastnictví rozdávát, ale na tom, aby se dostalo do rukou skutečně lepšího hospodáře. K tomu se musí rozšířit reálná zainteresovanost na soukromém podnikání.

Nyní přejdeme ke konstruktivním návrhům.

1. Členové soukromého sektoru mají mít možnost odkupovat vhodně vybrané části z majetku státního sektoru. Domácnosti mají mít možnost kupovat nemovitosti státu (byty nebo i celé činžovní domy, pozemky, obchodní místnosti atd.). Soukromí podnikatelé pak odkupovat státní podniky. Je zřejmě nereálné počítat s tím, že malí soukromníci v dnešním Maďarsku budou moci kupovat velké státní podniky. Je však možné, aby kupovali menší provozy. Tento proces lze usnadnit tím,

¹⁾ Autor má na mysli luxusní vilovou čtvrť v Budapešti (pozn. překl.).

že tam, kde velké maďarské podniky představují pouze umělé spojení řady menších jednotek, dojde nejdříve k jejich rozdělení a poté k prodeji některých částí soukromým podnikatelům. Nelze vycházet z principu „všechno nebo nic“. Lze si představit, že některý z umělých podnikových gigantů bude rozdělen na deset menších jednotek, které mohou dále fungovat zdravěji. Z nich zůstane nadále ve státní správě dejme tomu pět jednotek a dalších pět se prodá.

Převod státního vlastnictví do soukromých rukou nesmí být v žádném případě spojen s brutálním rozbíjením velkých, nedělitelných jednotek. Současná maďarská ekonomika je nadměrně koncentrovaná ve srovnání se stupněm koncentrace v průmyslově vyspělých zemích. Je celá řada možností, jak vytvářet menší jednotky, není však nutné postupovat uspěchaně. V tomto ohledu se musí pečlivě zkoumat struktura koncentrace, která se vytvořila ve skutečných tržních ekonomikách, protože konkurence tam provedla přirozenou selekci. V těchto ekonomikách koexistuje a kooperuje velký, střední i malý podnik, a dokonce i domácká práce. Také v Maďarsku je nutná existence podniků všech velikostních řádů.

Nebylo by správné používat tutéž šablonu na všechna odvětví a na podniky nejrůznějších rozměrů. Jiný postup je třeba zvolit v případě obřího podniku a jiný v případě zelinářství nebo malé autoopravárenské dílny ve státním vlastnictví. Týká se to volby kterékoliv z forem privatizace, jejichž přehled bude uveden v následujících bodech 2–8. V případě menších jednotek lze poměrně snadno zajistit, aby se dřívější státní vlastnictví převedlo do soukromého vlastnictví jednotlivce nebo menší skupiny fyzických osob. Čím je jednotka větší, tím více vzrůstá nutnost použít jiné právní formy. (Viz poznámky o akciových společnostech v bodě 9.)

2. Ať se do soukromých rukou převádí jakékoliv státní vlastnictví, od nejmenší částičky majetku až po největší, musí být prodáno za skutečnou tržní cenu. Zásadní formou prodeje by měla být dražba, a to taková, o níž budou všichni potenciální kupující náležitě informováni. Jelikož v mnoha případech nejsou záruky, že státní instituce, která formálně vystupuje jako vlastník, bude zainteresována na tom, aby žádala reálnou (dostatečně vysokou) cenu, je možné přizvat ke stanovení vyvolávací ceny nezávislé orgány. Jsou situace, kdy se vyvolávací cena

určí docela snadno. Například na bytovém trhu je dobrým východiskem úroveň cen na trhu soukromých bytů. V případě prodeje výrobních podniků je to složitější. Zde se musí vycházet z toho, kolik vlastních prostředků by musel soukromý podnikatel investovat, kdyby chtěl sám vybudovat výrobní jednotku, která je mu nabízena.

3. Pro prodej státního vlastnictví do soukromých rukou je nutné cílevědomě připravit konstrukci úvěrů. Jen pro ilustraci, nikoliv jako rozpracovaný návrh, uvedu jednu z možných podob takové úvěrové transakce:

Soukromá osoba nebo skupina osob chce odkoupit státní vlastnictví v hodnotě dvacet miliónů forintů. (Ve smyslu 2. bodu předpokládáme, že jde o reálné ohodnocení a ne o cenu obsahující různé slevy.) Potenciální kupující na místě zaplatí prodávajícímu pět miliónů forintů a zaváže se, že zbývajících patnáct miliónů forintů splatí včetně úroků v pravidelných splátkách do pěti let. Předmětné státní vlastnictví přechází v okamžiku transakce do soukromého vlastnictví, kde bude zatíženo hypotéčním břemenem ve výši zadlužení.

Hypotéka musí být nekompromisní a tvrdá. Pokud nový soukromý vlastník běžnou splátku neuhradí, pak po provedení příslušných právních procedur musí utrpět v odpovídajícím rozsahu ztrátu ze svého původního vkladu a vlastnictví se vrátí do rukou státního orgánu, který poskytl úvěr.

V uvedeném příkladu nerozhodují číselné relace, podstatná dokonce není ani organizační forma, tedy to, kdo má poskytovat hypotéční půjčku, nebo která instituce se má domáhat plnění úvěrové smlouvy. Příklad měl být ilustrací dvou důležitých hospodářskopolitických požadavků. Na jedné straně není horní hranice převodu státního vlastnictví do soukromých rukou omezena celkovým rozsahem existujícího soukromého majetku. Má-li soukromý sektor v současné době k dispozici sto jednotek kapitálu, který lze použít pro nákup státního vlastnictví, pak tento sektor bude moci kupovat i za několiknásobek dané částky a k úhradě zbývajících částí kupní ceny může dostat úvěr. Potud je možné proces přechodu státního vlastnictví do soukromých rukou podstatně urychlit. Na druhé straně je bezpodmínečně nutné poskytovat tyto úvěry skutečným živým lidem, a ne je rozpouštět na anonymních akciových trzích. Ať má konkrétní fyzická osoba možnost získat i velký úvěr,

nebude-li ho však poctivě splácet, musí na vlastní kůži zakusit, jak se rozplývají i její vlastní peníze, se kterými se pustila do podnikání.

4. Pronájem státního vlastnictví soukromým osobám se ve velkém rozsahu využíval i dosud. Jde o formu, která bude užitečná i nadále. Je však nutné vyvarovat se dvou negativních tendencí. Za prvé, státní podnik, který něco pronajímá, je chamtivý a vyžaduje vysoké nájemné. To nájemce podněcuje k tomu, aby se státním majetkem hospodařili loupeživě, aby z něj vyždímali co se dá, a pak odešli jinam. Za druhé, pronajímatel může se státním vlastnictvím mrhat proto, že nájemné je naopak nepřiměřeně nízké. Střízlivé a reálné ceny nájmu jsou nezbytné.

Systém pronájmu je mimochodem také vhodnou formou přípravy k prodeji. Na jedné straně nájemce získá informace o tom, zda se vyplatí, aby předmětný majetek od státu odkoupil. Na druhé straně se státní vlastník zorientuje v tom, jakou reálnou cenu bude moci žádat. Existují běžné kalkulační postupy, umožňující v těchto případech převést pravidelné příjmy rentní povahy na jednorázovou kapitálovou částku.

5. Část maďarského státního jmění je možné prodat zahraničním vlastníkům. To však lze připustit jen v rozsahu, který odpovídá maďarským národním zájmům. Žádné ekonomické potíže nesmějí být argumentem k rozprodeji národního bohatství za nepřiměřeně nízké ceny.

Vyjděme z pohledu zájmů zahraničního kapitálu. Do Maďarska nepřichází z náklonnosti, ale především ze snahy o zisk. Úlohu v tom mohou sehrát i jiné motivy. Může například považovat Maďarsko za startovní čáru a prvou školu při dobývání východoevropských trhů. V každém případě je samozřejmé, že se řídí svými vlastními zájmy. Nebylo by správné tento proces s ohledem na ideologické nebo morální předsudky znemožňovat.

Otázka zní, zda poté, co zahraniční kapitál dosáhne svých ziskových záměrů, zbude také nějaký užitek pro Maďarsko? Na tuto otázku nelze s obecnou platností odpovědět „ano“ nebo „ne“. Odpověď závisí v každém případě na konkrétních okolnostech transakce. Nevyplatí se lákat zahraniční kapitál bez jakýchkoliv omezení, aby byl tak laskav a kupoval majetek maďarského státu. Pro Maďarsko je v první řadě

výhodné, dosáhne-li reálných prodejních cen.¹⁾ Další výhody pro zemi mohou vyplynout z toho, když spolu se zahraničním kapitálem k nám budou kromě moderního zařízení proudit i manažerské, komerční a technologické znalosti. Tam, kde je řízení podniku v rukou zahraničních vlastníků, daří se v mnoha případech osvojovat si vysokou úroveň organizace a disciplíny, což příznivě působí i silou svého příkladu.

Pochopitelně, zvažovat je nutné též důsledky přílivu zahraničního kapitálu na zaměstnanost. Možná, že v tomto ohledu budou i pozitivní. Zde však opět nemáme co do činění s kritériem, které by samo o sobě mohlo rozhodnout o výhodnosti transakce. Není možné prodávat zahraničnímu vlastníku maďarský majetek za každou cenu pouze proto, aby se daná maďarská pracovní místa zachovala. Politika v oblasti zaměstnanosti má k dispozici různé nástroje a je nutné v jednotlivých případech konkrétně uvážit jejich nejhodnější kombinaci.

Snad bude rozumné stanovit na celostátní úrovni horní hranici té části majetku maďarského státu, kterou mohou cizinci odkupovat.²⁾

I kdybychom cizincům stanovili limity pro koupi existujícího státního vlastnictví, nebylo by obdobné omezování správné u přímých zahraničních investic. To jest v případech, kdy zahraniční kapitál uvede v Maďarsku do provozu s pomocí větších zahraničních zdrojů nový objekt nebo instituci.

¹⁾ V denním tisku jsem se dočetl, že jedna anglická firma nakoupila většinový balík akcií továrny na výrobu dopravních prostředků Ganz. Částka, kterou složila v hotovosti, představovala dva milióny anglických liber. Zbývající část kupní ceny, která je pětinasobkem složené hotovosti, je nyní hrazena prostřednictvím dodávek zboží. Částka dvou miliónů liber je šokující. Znáám běžné ceny soukromých bytů v americkém Bostonu. Použijeme-li jako měrnou jednotku cenu jednoho kvalitního nevelikého bytu o rozměrech 70 metrů čtverečných, pak suma složená anglickým kapitálem v hotovosti představuje cenu pouhých 12 bytů! I kdyby byl fyzický majetek podniku zcela znehodnocen, samotná firemní značka Ganz má mnohonásobně vyšší cenu. Takové mrhání maďarským státním bohatstvím je prostě nepřijatelné!

²⁾ K organizační a právní regulaci podobného problému přistoupila Jižní Korea vytvořením takzvaného Korejského fondu. Cizinci mohli kupovat korejské vlastnictví pouze jeho prostřednictvím. Uvedený příklad si v každém případě zaslouhuje, aby byl pečlivě prostudován.

6. Mnohdy se stydlivě prohlašuje, že cílem prodeje majetku státu není vytvářet příjmy do státního rozpočtu. V uplynulých letech se podařilo zdiskreditovat myšlenku vyrovnaného rozpočtu do takové míry, že se považuje za ostudné shánět příjmy. V následující kapitole se budu podrobně zabývat státním rozpočtem. Nyní bych chtěl pouze předeslat, že je potřebné otevřeně konstatovat: prodej státního vlastnictví se stane v příštích letech důležitou příjmovou položkou státního rozpočtu. Už jen proto není prodejní cena lhostejná. Mnozí nás halasně přesvědčují, že vysoké osobní příjmy je nutné zatížit velmi vysokou daní. Už jsem se proti tomu postavil a k této otázce se ještě jednou vrátím. Přitom však tito „přerozdělovači“ důchodů zpravidla již nemluví o tom, za jakou cenu odkupují nájemníci byty od IKV¹⁾, nebo o tom, za jakou cenu si pořizují ti či jiní jednotlivci soukromé akcie v rámci takzvané přeměny státního podniku v akciovou společnost.

Každá transakce, ať již s domácím nebo se zahraničním zákazníkem, v jejímž rámci se za výhodnou cenu realizuje část majetku státu, zbavuje maďarské občany zátěže přispívat v důsledku inflačních či daňových tlaků do státní pokladny toutéž částkou. Tento příjem státu je povytce jednorázový a nepravidelný. Jde však o jednorázové příjmy v nejhodnějším okamžiku, to znamená právě teď, kdy bude potřebné překonávat největší obtíže spojené se stabilizací.

7. Zatímco v 6. bodě byla řeč o fiskálních důsledcích prodeje majetku státu, chtěl bych teď poukázat na jeho monetární důsledky. U obyvatelstva, resp. v soukromém sektoru vůbec, se nahromadila velká peněžní hotovost. Nevíme, jakou část z ní představují nucené úspory, to jest takzvaný „monetary overhang“.²⁾ Přinejmenším je však jisté, že nevydané peníze směřující na trh vytvářejí inflační tlaky. Nevyužitá peněžní zásoby lze odčerpat několika způsoby. Prodej státního majetku je jedním z nich.

Jak z fiskálního, tak i z monetárního hlediska je podstatné, jaký je vzájemný poměr hotovosti a úvěru při prodejních transakcích. Vraťme se k předchozímu příkladu s dvaceti milióny forintů. Je otázkou, zda se

¹⁾ *Maďarský státní podnik pro správu nemovitostí (pozn. překl.).*

²⁾ *„Peněžní převis“ (pozn. překl.).*

mají z této částky při převodu vlastnictví složit na stůl dva, pět nebo osm miliónů. Jakkoliv pojatý makroekonomický zájem předpokládá, že podíl hotových peněz by měl být co nejvyšší. Kdybychom se však mechanicky drželi požadavku příliš vysokého podílu hotových peněz, mohli bychom tím proces prodeje přibrzdit. Nelze se vyhnout jistým tržním experimentům.

8. V Maďarsku umožňuje takzvaný zákon o hospodářských společnostech, aby se státní podniky zreorganizovaly v akciové společnosti a aby se jejich akcie dostaly do rukou různých vlastníků. Podle mého názoru je samotná tato forma dosti pružná k tomu, aby vyvolala změny příznivé, ale i k tomu, aby se udály pouze změny fiktivní, nebo dokonce i přímo škodlivé. O této otázce se v široké veřejnosti rozvířila diskuse. Přitom zaznívají ostré kritické výhrady ze strany dotčených, ale i ze strany nezáúčastněných pozorovatelů. Chci zde uvést své vlastní stanovisko.

Podle mého názoru dosáhne transformace v akciovou společnost svého cíle v konečném důsledku tehdy, když povede ke *skutečné* privatizaci podniků. Snad nebude ke škodě, přejdou-li nyní akcie z dřívějších rukou státu do jiných rukou státu, avšak zlepšení bych od toho neočekával. Své pochybnosti v tomto ohledu jsem již vysvětlil v předcházející subkapitole.

Co se dále týče akcií, které přecházejí do rukou soukromých vlastníků, vyjádřím se nejdříve k tomu, co bych považoval za *nesprávné*.

Nelze připustit, aby si dosavadní manažeři prostě „přehráli“ podnik do svých vlastních rukou a změnili se ze státem placených zaměstnanců ve vlastníky, přesněji ve vlastníky-manažery, kteří v jedné osobě spojují vlastnické i řídicí funkce. Noví vlastníci musejí mít volné ruce při jmenování manažerů. Budou-li chtít, potvrdí staré vedení, nebudou-li ho však chtít, jmenují nové vedoucí pracovníky. Stejně tak je věcí nového vlastníka, aby rozhodl, jakým způsobem se stanoví platy a materiální zainteresovanost vedoucích pracovníků. Měl by mít také právo nabídnout vedoucím pracovníkům část akcií za výhodnou cenu. Je však nepřipustné, aby si dřívější vedení samo vybíralo své nové vlastníky a zařadilo mezi tyto vlastníky sebe na první místo.

Jak jsem již uvedl, je správné nabídnout pracujícím podniku možnost nákupu akcií za výhodných podmínek, ale podle mého názoru se

může jednat pouze o menší část akcií. Nebylo by žádoucí, aby kolektiv pracujících podniku dostal (a to dokonce podle zastánců tohoto řešení *bezplatně*) balík všech akcií a aby se tak dřívější státní vlastnictví změnilo ve vlastnictví pracujících podniku. To by *de facto* znamenalo zavedení samosprávné formy vlastnictví; své argumenty vůči ní uvedu v následující subkapitole. Zde chci především poukázat na morální stránku otázky. Majetek existující v podniku v okamžiku transformace vlastnictví nebyl vytvořen pouze pracujícími daného podniku, k jeho vytvoření přispěl totiž – prostřednictvím státních investic a státních dotací – každý občan státu. Neexistuje žádný důvod, proč by ho nyní měla dostat jako dar jistá menší skupina občanů. Mimochodem, část kolektivů by na tom značně získala, protože by darem dostala dobře fungující podnik. Druhá část by se ovšem stala vlastníkem značnými dluhy zatíženého a se ztrátami vyrábějícího „negativního majetku“. A co je nejdůležitější hledisko: hlavní otázkou není to, na základě jakého právního titulu je vlastnictví získáno, ale to, zda s ním umí nový vlastník řádně hospodařit. Podle mého názoru může stimuly, které budou trvalou zárukou efektivního využívání zdrojů, vytvořit pouze opravdové soukromé vlastnictví.

Není možné předem, pomocí zákonů nebo pravidel, přesně „vykalibrovat“, jaký má být rozptyl akciového vlastnictví. Mohu spíše jen naznačit žádoucí trend. Předpokládejme, že kapitál podniku, který byl dříve ve státním vlastnictví, reprezentuje 10 000 akcií. V dnešních maďarských podmínkách by nebylo příznivé, kdyby se toto vlastnictví roztříštilo mezi 10 000 akcionářů. Místo dřívějšího neosobního státního vlastnictví by tak nastoupilo téměř stejně neosobní soukromé vlastnictví. Žádoucí je, aby se přihlásil dominantní jednotlivý akciový vlastník nebo menší skupina, který, resp. která bude s to nakoupit podstatnou část akcií (alespoň 20 nebo 30 procent) a může tak udávat tón při jmenování vedoucích pracovníků podniku a při jejich kontrole. Toto přání je v souladu s myšlenkou, která byla v této knize rozvedena již dříve: potřebujeme viditelné, „hmatatelné“ vlastníky, pro něž velmi silnou motivaci vytváří jejich vlastní soukromý vklad (v tomto případě to, že jsou majiteli *podstatné* části akcií). Tato dominantní skupina akcionářů může být domácí nebo zahraniční; podstatné je, aby vznikl účinný bezprostřední vlastnický zájem. Jsem přesvědčen, že proměna

v akciovou společnost, jakož i jiné právní formy privatizace, má zpravidla začínat tehdy a pouze tam, kde se objevuje takový jednotlivý soukromý vlastník nebo jejich skupina; kdy se již hlásí „hmatatelní“ vlastníci, kteří nákupem velkého počtu akcií prokazují, že jsou ochotni jít na značné riziko. Pak lze prodat další akcie i jiným, anonymním zájemcům. Osobně bych nespolehal na to, že by úspěch mohla přinést opačná cesta, jmenovitě ta, podle níž se mají zpočátku prodávat akcie komukoliv a libovolně atomizované, v naději, že se snad dříve nebo později přece jenom objeví někdo, kdo bude schopen strhnout na sebe vůdcovství v záležitostech týkajících se vedení podniku.

9. Prodej majetku státu by měl probíhat na očích co nejširší veřejnosti. Jeho právní rámce musejí být upraveny zákonem. Tento zákon musí obezřetně upravovat a omezovat práva a povinnosti dřívějších manažerů. V době psaní této knihy se již vytvářely právní a organizační rámce státních institucí provádějících privatizaci. Je zapotřebí vytvořit parlamentní komisi, která by dohlížela na provádění zákona a vykonávala nezávislý dohled na státní orgány odpovědné za privatizaci.

Důležitou funkci bude mít tisk. Jednak je potřebný skutečný komerční tisk, který by poskytoval informace potenciálním kupujícím a prodávajícím. Nestačí, když se někde bude pouze jakž takž publikovat oznámení o konání dražby. Komerční tisk musí výrazně zprůhlednit dnešní tržní džungli. Chtěl bych být informován, za jakou cenu se prodávají nebo kupují státní byty, nemovitosti, podniky. Je-li prodávajícím stát, pak se zpravidla nesmí připouštět žádná obchodní tajemství. A kdyby snad bylo utajení ze zcela výjimečných důvodů nezbytné, i v tomto případě musí mít parlamentní komise právo k nahlédnutí.

Kromě specializovaného komerčního tisku čeká při odhalování případů zneužití důležitá funkce i na ostatní tisk a na politickou opozici.

Souhrnně řečeno, vůdčí ideou prodeje státního vlastnictví nemá být snaha, abychom se ho co nejdříve zbavili: „Už nás nezajímá, pryč s ním!“ To je nezodpovědné stanovisko. Státní vlastnictví není zastupitelné v těch případech, kdy určité úkoly dokáže zajistit efektivněji než vlastnictví soukromé. Nikdo by například nenavrhoval převést do soukromého vlastnictví silnice. Ale i v případech, kdy je diskutabilní, zda je efektivnější státní nebo soukromé vlastnictví, je vždy nutné konkrétně rozhodnout, zda je ta která transakce efektivní ve smyslu výše uvede-

ných požadavků. Státní vlastnictví je účelné prodat soukromému vlastníkovi tehdy, když je to výhodné z makroekonomického hlediska a když jsou z mikroekonomického hlediska dány záruky, že nový vlastník bude hospodařit lépe než předchozí. Nezapomeňme: základním cílem privatizace je uvést do života ty *stimulační síly*, které dokáže probudit pouze soukromé vlastnictví.

V souladu s klasifikací zmíněnou v úvodu této studie, to jest z hlediska dynamiky, se zde jedná o takovou sérii kroků, která je zcela typickým případem dlouhotrvajícího organického procesu vývoje. Tyto kroky je nutné energicky urychlovat, ale nesmějí se popohánět za každou cenu, či zbrkle a s chvatem realizovat jako jednorázová operace.

1.4 Vztah státního a soukromého sektoru

Mezi státní a soukromý sektor nemůže být postavena "berlínská zed".¹⁾ Vznikají mezi nimi rozmanité vazby; část z nich je zdravá a zaslouží si podpory. Jiná část je škodlivá a je třeba se pokusit proti ní bojovat.

Je načase zrušit platnost právních předpisů, které zakazují nebo omezují, aby státní podnik (nebo jiná státní instituce) prodával nebo nakupoval v soukromém sektoru. Jsem přesvědčen, že těsné hospodářské vazby se soukromými podniky mohou napomoci tomu, aby státní podniky fungovaly pružněji a aby se vyplnily mezery, které zanechala dosud existující nedostatková ekonomika. Bylo by žádoucí, aby soukromí obchodníci začali hrát ve větším rozsahu úlohu zprostředkovatele mezi státními podniky, které vyrábějí zboží, a jinými státními podniky, které ho odebírají. Soukromí zahraniční obchodníci mají mít možnost dovážet pro státní podniky inputy a vyvážet jejich outputy.

Ve společnostech, ve kterých existují styčné body mezi soukromým podnikáním a vládním sektorem, může vystrčit hlavu korupce. Jelikož v uvedeném smyslu je i státní sektor specifickou součástí sektoru vládního, lze s plnou jistotou předvídat, že ve vztahu státních a soukromých podniků se v četných podobách objeví úplatkářství. I dosud jsme jej už mohli registrovat. A s tím, jak poroste síla soukromého sektoru, se

¹⁾ Tuto analogii jsem převzal od Andráse Nagye.

může objevovat stále častěji. Dokonalá obrana proti němu neexistuje; půjde o škodlivý a odpuzující, avšak nevyhnutelný průvodní jev procesu proměn. Vyplatí se však podniknout enormní kroky v zájmu toho, aby se tento nešvar rozrostl co nejméně. Potřebné jsou příslušné právní předpisy a mravní kodexy, které vyznačí demarkační linii mezi vhodnými a poctivými a mezi právně nepřijatelnými a morálně odsuzovanými formami vztahů. Orgány odpovědné za trestní postihy i veřejné mínění musejí bojovat bok po boku za dodržování právních předpisů a mravních norem.

Snad ještě důležitější je, aby privatizace úspěšně postupovala kupředu. Jestliže státní sektor ztratí své dominantní postavení, posílí se tím disciplína, kterou si vynucuje tržní konkurence, a sníží se možnosti pro to, aby ty či jiné jednotky soukromého sektoru mohly dosahovat zvláštních výhod na základě svých styků se státním sektorem. Vedle toho souhrn všech jednotlivých ekonomických změn, o nichž bude řeč ve druhé kapitole (jednotný systém volných cen, jednotná konvertibilní měna, odstranění inflace a nedostatkové ekonomiky), přispěje ke snížení četnosti pokušení i možností k úplatkům.

Musím se zmínit zejména o jednotlivcích, kteří jednou nohou stojí v jednom a druhou nohou ve druhém sektoru. Dělník státního podniku bude například ve svém volném čase vykonávat opravárenské služby. Samu tuto dvojí činnost není třeba odsuzovat. Naopak, je nutné chápat lidi, kteří si chtějí udržet z jedné strany jistoty dosud zaručované státním sektorem, a z druhé strany usilují o doplnění svých příjmů v soukromém sektoru. Je suverénním právem každého jednotlivce, aby rozhodl o tom, jak dlouho setrvá v této své „rozdvojené podobě“, která je zpravidla doprovázena prodloužením pracovní doby a „sebevykořisťováním“.

Na druhé straně je však nezbytné jak pomocí právních předpisů, tak i tlakem veřejného mínění zabezpečit, aby nikdo této své dvojí angažovanosti nemohl zneužít. Vztahuje se to na dělníka, který pocítí pokušení zcizit prostředky státního podniku, anebo je používat bez poplatku za jejich pronájem. Ještě nebezpečnější a odsouzeníhodné je, když dvojí úlohu hraje vedoucí pracovník: je současně šéfem státního podniku nebo instituce, avšak zároveň i vlastníkem, zaměstnancem v řídicí funkci nebo poradcem domácí či zahraniční soukromé firmy. Striktní předpisy, které přesně vymezí a zakáží případy konfliktu zájmů,

morálně neslučitelné dvojí angažovanosti, jsou naprosto nezbytné. Právní rádek každé vyspělé západní demokracie taková pravidla obsahuje; jejich pečlivé studium může značně přispět k rozpracování obdobných norem.

1.5 Jiné formy vlastnictví

Chci se zabývat třemi formami.

A) *Družstvo*. Velmi užitečnou funkci může plnit družstvo, ve kterém se uplatní tři následující zásady: 1. Člen může do družstva svobodně vstoupit a svobodně z něj vystoupit. 2. Při vystoupení si může s sebou vzít nejen vložený kapitál, ale i poměrnou část kapitálu, která se akumulovala v době jeho členství. 3. Družstvo je řízeno skutečnou, svobodně zvolenou samosprávou. Takovéto družstvo je vlastně specifickou formou soukromého sdružení. V tomto smyslu není samostatným „velkým sektorem“ ekonomiky, ale součástí soukromého sektoru v širokém smyslu, jak byl definován v subkapitole 1.1.

Taková družstva již existují. Uvítal bych, kdyby jich bylo více, ačkoliv si nemyslím, že se jako všeobecná forma rozsáhle uplatní. To se však ukáže teprve později.

Na různé formy pseudodružstev mám ovšem jiný názor. Ta jsou totiž negativně poznamenána ne hospodárností, typickou pro byrokratické státní vlastnictví. Bylo by žádoucí, aby se dobrovolně proměnila ve skutečná družstva anebo jednotky soukromého sektoru fungující v jiné organizační a právní podobě, nebo aby byla otevřeně prohlášena za státní vlastnictví. Pseudodružstva však v maďarské ekonomice nasmějí mít místo.

B) *Místní (komunální) státní vlastnictví*. Situaci hospodářských jednotek ve vlastnictví župních, městských nebo místních státních orgánů (v současné státní struktuře jsou to rady) nelze posoudit se všeobecnou platností. Otázka zní takto: do jaké míry je příslušný orgán s to chovat se jako opravdový vlastník? V souvislosti s touto otázkou si musíme položit ještě další dvě. Za prvé, jedná se o skutečně reprezentativní a demokratický legislativní sbor, který politicky zastupuje obyva-

telstvo regionu? Pokud ne, pak se nevyhnutelně projevují tytéž byrokratické rysy jako u klasického celostátního vlastnictví. Za druhé, k jak rozsáhlé oblasti a obyvatelstvu se příslušný státní orgán vztahuje? Větší šance stát se skutečným hospodářem podniku nebo provozu má v dané oblasti spíše nějaká místní rada, než kdyby se např. rada hlavního města měla stát faktickým vlastníkem velkého počtu podniků v Budapešti. V posledním případě hrozí akutní nebezpečí, že řízení průmyslu v hlavním městě se bude podobat celostátnímu byrokratickému resortnímu řízení.

Pouze zkušenost může ukázat, do jaké míry se v místním státním vlastnictví konzervovaly byrokratické rysy dřívějšího celostátního vlastnictví, nebo do jaké míry bude možné vytvořit pravou vlastnickou zainteresovanost, která se podobá zainteresovanosti soukromého sektoru. Tuto možnost bych zcela nevyločoval, i když si myslím, že k ní ještě po dlouhou dobu nedojde. V žádném případě však nemůžeme podle mne počítat s tím, že zde vznikne velký sektor, který bude představovat řádově významnou část společenské výroby.

C) *Samospráva*. Pokud by šlo o můj názor, nedoporučuji, aby se samospráva stala převládající formou vlastnictví. Nedoporučoval bych ani to, aby se byť jen dnešní státní sektor převáděl na formu samosprávy. Současná situace je z tohoto hlediska beztak polovičatá; ve značné části sféry státních podniků je forma samosprávy již víceméně zavedena. U řady autorů se vynořila myšlenka, podle níž je třeba tuto formu ze současného polovičatého stavu zdokonalit směrem k opravdové samosprávě.

Existuje nemalý počet argumentů pro samosprávu i proti ní. Mám pocit, že pro současnou maďarskou situaci jsou rozhodující dva zásadní protiargumenty. Jeden z nich se týká vynucení *mzdové disciplíny*. Jde vlastně o Achillovu patu procesu odstraňování stalinského modelu direktivního plánování. V direktivním systému se stanovují závazné administrativní limity jak ve vztahu k úrovni mezd, tak i ve vztahu k celkovým mzdovým výdajům státních podniků. Z různorodých příkazů plánu jsou to právě tyto limity, jejichž plnění se vyžaduje nejenergičtěji; dodržování mzdových předpisů se odměňuje a jejich porušování sankcionuje. Čím více reforma postupuje směrem k liberalizaci mzdové-

ho hospodářství, tím rychleji dochází k úniku, k nárůstu mezd. Byrokratické vynucení již nepůsobí, naproti tomu se neprosazuje ani protitlak soukromého vlastnictví.

Soukromý vlastník má přirozený zájem namířený proti nadměrnému zvyšování mezd. Vlastník cítí, že každý forint, který vydává na mzdy svých zaměstnanců, vydává ze své vlastní kapsy. Zvýšit mzdu se vyplatí v případě, když je to výhodné i pro vlastníka. (V jazyce mikroekonomie: když mezní produktivita pracovníka není nižší než jeho mzda.) Naproti tomu v podniku, který je ve *veřejném* vlastnictví, se tato zainteresovanost neprosazuje samočinně, poněvadž manažer nehospodaří s vlastními penězi (resp. není bezprostředně angažován soukromými vlastníky), nýbrž dělníkům vyplácí neosobní státní peníze. Chce být mezi dělníky populární a nejjednodušším způsobem, jak může získat jejich sympatie, je, když jim přidá na mzdách. Ať se v podniku projeví jakékoliv napětí, lze je zvýšením mezd zmírnit nejsnadněji. V důsledku liberalizačních reforem se podniky ve veřejném vlastnictví ocitají mezi dvěma židlemi, mezi direktivní ekonomikou, která si byrokraticky vynucuje mzdovou disciplínu na straně jedné, a mezi soukromým vlastnictvím, které stimuluje mzdovou disciplínu na straně druhé. Proto je pád mezi obě židle nevyhnutelný; neexistuje žádná společenská síla, která by si mzdovou disciplínu vynutila. Výsledkem je, že ve všech reformních zemích se objevuje mzdová inflace. Lze ji evidovat v Číně, v Sovětském svazu a v Polsku. Údaje jednoznačně prokazují, že ji lze registrovat také v Maďarsku.

Z hlediska mzdové disciplíny zhoršuje samospráva situaci ještě více. Jen uvažme případ, kdy si svého šéfa volí jeho vlastní podřízení. Proč by měl za těchto okolností proti nim vůbec vystupovat? Proč by měl na sebe brát nevděčnou úlohu úzkoprsého hlídače mezd? Principy samosprávy, platné v dnešní době, již v maďarské situaci zapůsobily ve směru uvolňování mezd. Mnohem směrodatnější je však jugoslávská zkušenost, jelikož samospráva je v této zemi již desetiletí úředně deklarovanou základní formou vlastnictví. Nuže, mzdová inflace si Jugoslávii proráží cestu měrou vskutku děsivou.

Druhý závažný argument proti podnikové samosprávě má *politickou* povahu. Řada opozičních sil bojovala o to (a dnes to již schválil v zákonné formě i parlament), aby na podnikových pracovištích nepů-

sobily žádné stranické organizace a aby se výroba nestala polem pro šarvátky politických stran. Kdyby se však uvnitř podniků měla prosadit skutečná samospráva, staly by se v dnešním Maďarsku volby ředitelů a podnikových rad soubojem mezi stranami. Jednotlivé strany a koalice stran¹⁾ by postavily své vlastní kandidáty a vedly by za ně volební kampaně. Ředitele zvoleného většinou hlasů by třeba nemusela podporovat skupina, která zůstala v menšině a tak dále. V Jugoslávii, kde je dodnes systém jedné politické strany, se tento problém neprojevil; tamní volby však vůbec nelze považovat za volby skutečné, jelikož komunistická strana a jí podřízená odborářská organizace je dokáží naprosto zmanipulovat. Když naproti tomu uvážíme maďarské poměry, založené na skutečném systému plurality politických stran, pak si musíme uvědomit také to, že nezmanipulovaná volba ředitelů by boj politických stran musela do podniků vnést plnou silou.

Ideu „přímé“ demokracie prosazovali mimochodem lidé, kteří touto formou zamýšleli nahradit skutečnou politickou demokracii, resp. jednu z jejích nejdůležitějších komponent, volbu mezi politickými stranami. Ti, co považovali samosprávu za definitivní náhražku parlamentní demokracie, budou muset dříve nebo později uznat, že jde o nepoužitelný, „nucený substitut“. Pro ty, co si přáli samosprávu vzhledem k absenci lepších metod a pouze z taktických důvodů, přechodně, než se uskuteční pravý pluralismus, může být útěchou, že v budoucnosti již této neúčinné náhražky nebude, doufejme, zapotřebí.

1.6 Shrnutí: duální ekonomika

Podle mého názoru je nutné počítat s tím, že v následujícím desetiletí nebo dvou desítkách let, stejně tak jako v uplynulých deseti-dvaceti letech, bude maďarská ekonomika v podstatě dvousektorová, *duální*. Těmito sektory budou státní a soukromý sektor.

Podíl státního sektoru lze snižovat jen postupně. Nutno usilovat o to, aby fungoval efektivněji než dosud, ale v této souvislosti nesmíme

¹⁾ *Koncem roku 1989 bylo v Maďarsku registrováno již kolem 55 politických stran (pozn. překl.).*

chovat bláhové naděje. Neexistuje kouzelný proutek, s jehož pomocí by jej bylo možné proměnit ve sféru skutečného podnikání. Jeho četné negativní vlastnosti se budou prosazovat, ať se nám to líbí nebo ne. Pomocí přísné finanční disciplíny a adekvátního parlamentního dohledu je třeba usilovat o omezování některých jeho negativních rysů a zabránit tomu, aby soukromému sektoru neodsával zdroje v příliš velkém rozsahu.

Podmínky pro fungování soukromého sektoru je třeba důsledně liberalizovat, demontovat byrokratické překážky, které mu stojí v cestě. Vhodnými fiskálními a monetárními nástroji nutno stimulovat jeho rychlý a energický růst. Zároveň si musíme zcela bez iluzí uvědomovat, že tento vývoj může probíhat jen postupně a že zabere dlouhé období.

Zatímco se poměr mezi soukromým a státním sektorem bude soustavně, a doufejme, co nejrychleji posouvat ve prospěch soukromého, budou oba sektory ještě dlouhou dobu žít vedle sebe. Tato symbióza, ačkoliv bude zatížena konflikty a třecími plochami, zůstane po dlouhou dobu nevyhnutelná.

2. Stabilizační operace

V další části studie předpokládám, že se po svobodných volbách vytvoří vláda, která dostane od parlamentu důvěru. Nechci zde analyzovat, jaké jsou politické předpoklady této budoucí, mimořádně významné události, ani to, jaké jsou šance, že k ní vůbec dojde. O souvislostech hospodářské politiky a politiky bude řeč v poslední kapitole této studie. Na tomto místě mi prostě jde o následující: jaký stabilizační akční program *má* vláda uskutečňovat, *pokud* se vytvořila jako vláda, která požívá důvěry parlamentu, čili většiny voličů?

Nyní bych chtěl čtenáře přesvědčit, že jistou část úkolů nelze protahovat příliš dlouho, nelze je realizovat v podobě posloupnosti malých krůčků, ale musí se provést *naráz*. Naráz, "jednou ranou" – to se ovšem nemá chápat doslova a do písmene. Netvrdím, že všechna nařízení musejí bez výjimky vstoupit platnost ve stejný den. Pro znázornění uvedené myšlenky, a nikoliv jako nějaký konkrétní návrh, se pokusím nastínit následující harmonogram:

Balík návrhů opatření je možné připravit do roka po nástupu nové vlády. „Operace“ začne ve stanovený den a za další rok může být v zásadě již ukončena. Jednotlivé momenty operace je třeba veřejnosti předem oznámit. Některé jiné momenty se nevyhnutelně samy objeví v průběhu operace. Veřejnosti je třeba zčásti před operací a zčásti v průběhu operace sdělit, jakým „postoperačním“ opatřením se patrně nebude možné vyhnout.

Dohoda o operaci a o jejích nejdůležitějších ekonomických a politických momentech by měla být zřejmě přijata v průběhu sestavování vlády. Mohla by být jedním ze základních pilířů hospodářského programu nové vlády. Vládní aparát by měl k rozpracování dílčích aspektů

k dispozici dejme tomu jeden rok.¹⁾ V této studii se nemohu zavázat k tomu, abych předjímal výsledek mnohaměsíční práce početné skupiny odborníků. Můj cíl je mnohem skromnější. Chtěl bych co možná nejostřeji zformulovat několik zásad.

Program stabilizační operace musí zahrnovat stovky různých podstatných dílčích otázek. Moji studii nelze považovat za více než první krátký nástin takového programu. Ani jako nástin však není úplný, neboť k řadě závažných problémů se vůbec nevyjadřuje.

Všechny zásady jsou diskutabilní, jsem však přesvědčen, že otázky zde vyslovené nelze obejít. Možná, že se někdo pokusí v programových volebních projevech tyto otázky zatemnit. Nepovažuji se za kompetentního radit té nebo jiné politické straně, jak má ve volbách získat co nejvíce hlasů. Nechci zaujmout stanovisko ani k etickému a politickému problému, jaká očekávaná dilemata by například měla ta která politická strana před voliči *předem* otevřeně přiznat a na jaké otázky může odpověď odsunout až na pozdější dobu. Co se musí

¹⁾ Do této náročné práce bude bezpodmínečně zapotřebí kromě vládního aparátu zapojit i domácí a zahraniční odborníky. V souvislosti s tím chci upozornit pouze na jeden problém.

Věci nestojí nikde tak, že by příslušná vláda vyslechla odborníky s nejrůznějšími politickými názory a odlišným světonázorem a pak se teprve rozhodla, koho z nich poslechne. Svého času si labouristická vláda v Anglii nevyžádala rady konzervativních ekonomů. Ti své názory naopak vyložili prostřednictvím kritiky vlády. Když se pak k moci dostala Margaret Thatcherová, neangažovala labouristické poradce. Ekonomové, kteří stojí od ní nalevo, poskytují rady stínovým kabinetům opozičních stran. Obecně lze říci, že mezi vládou a jí ke spolupráci vyzvanými experty musí být *předem* zaručena vzájemná důvěra, to jest, musí se shodovat alespoň v nejzákladnějších politických a světonázorových otázkách. Z toho plyne, že bude rozumné, když si budoucí maďarská vláda vyhledá své poradce ze středu takových domácích a zahraničních ekonomů, kteří se plně ztotožňují se zásadami jejího programu.

Mimochodem, pokud běží o zahraniční poradce, nestačí podle mého názoru seznámit se pouze s míněním těch, kteří se Maďarskem zabývají jaksi „*ex offio*“, jako jsou například příslušní úředníci mezinárodních finančních institucí. Jsem přesvědčen, že i mezi nejskvělejšími představiteli ekonomické profese se ve světě najde hodně takových, kteří jsou připraveni poskytnout Maďarsku své rady. Najdou se tací, kteří si budou přát, aby svými radami pomáhali budoucí maďarské vládě, jiní zase budou pomáhat různým opozičním skupinám.

vyjasnit již v průběhu koaličních jednání a co se může odložit na dobu, kdy o tom ve svých interních diskusích rozhodne nově ustavený kabinet. Ve svých úvahách se omezují na následující typ otázek: nastoupí-li nová vláda do úřadu, co má dělat?

Najde se jistě hodně lidí, kteří s následujícím nástinem stabilizačního programu nebudou souhlasit. Svým kritikům přirozeně nemohu vnucovat, k čemu se mají vyslovovat. Snad nebude nezdrovité, když je požádám, aby laskavě na chvíli odsunuli druhořadé dílčí otázky stranou. Jejich vypracování je tak jako tak úkolem pro větší skupinu odborníků. Ať se do popředí politických a ekonomických polemik skutečně dostanou otázky základní.

Operace bude složena z řady momentů. V následujícím výkladu nejprve pojednám o těchto krocích jednotlivě, a teprve pak rozvedu své argumenty ve prospěch myšlenky: provést tato dílčí opatření *naráz*.

2.1 Zastavení inflace

Prvním předpokladem akce je, abychom pochopili, že inflace je velmi závažná porucha. To se nerozumí samo sebou. Podle mnoha ekonomů i vládních úředníků není totiž inflace obzvlášť velkým problémem, tím spíše, že je pod důkladnou kontrolou. Mimochodem, inflace je prý za daných podmínek beztak nevyhnutelnou ranou osudu, s níž se musíme smířit.

Je například nápadné, že ani v programech opozičních stran, ani v programu vládnoucí strany nenajdeme – pokud jsem správně postřehl – žádný jasný slib, že zastaví inflaci, dostanou-li se po volbách k moci.

Cituji ministra financí László Békesiho: „Inflaci v následujících letech nebudeme moci, želbohu, zastavit, protože je jednak dědictvím dřívější voluntaristické hospodářské politiky, formou projevu vzniklé nevykonnosti a nerovnováhy, a jednak je přirozenou horečkou strukturální přestavby“.¹⁾ S tímto stanoviskem nesouhlasím. Inflace existuje z toho důvodu, že ministr financí a jeho předchůdci rozhodli, že inflace *bude*. Inflace může být zastavena pouze tak, že současný ministr financí nebo jeho nástupci rozhodnou, že inflace *nebude*. Inflace není přírodní

¹⁾ Rozhovor Ivána Wiesela s László Békesim (1989, s. 19).

katastrofou. Způsobují ji vlády, resp. politické síly stojící v jejich pozadí, a pouze vlády, resp. za nimi stojící politické síly, jsou s to inflaci zastavit.¹⁾

Z výše uvedené ostré formulace nikterak nevyplývá extrémní a evidentně mylný ekonomický názor, podle něhož je vláda *jedinou* příčinou vzniku nebo zastavení inflačního procesu. Jde o hru, v níž vystupuje více účinkujících. Mezi tvůrce inflace patří všichni, kdo sehrávají úlohu ve finančních procesech, v procesech určování cen a mezd. Koneckonců se aktérem inflace chtít nechtít stává každý občan státu. Je totiž nucen kalkulovat své hospodářské záměry tak, aby do nich promítl i budoucí růst cen. Toto *inflační očekávání* (expectation) nevyhnutelně vzniká v důsledku inflačních procesů a bohužel vzniklo už i v Maďarsku. Po překročení jistého bodu ve vývoji se toto *očekávání stává* "seberealizujícím".²⁾ Okolnost, že všichni počítají s inflací ve výši dejme tomu 20 %, občany nutí, aby se snažili vybojovat alespoň dvacetiprocentní zvýšení mezd; aby, pokud prodávají výrobky nebo služby, alespoň o 20 % zvýšili cenu své nabídky. Je však přece jen třeba rozlišovat mezi statisty a hlavními protagonisty hry určené pro více účinkujících. Hlavní role inflačního dramatu patří v *každém* systému vládě a v jejím rámci řízení financí. Toto tvrzení je dvojnásob pravdivé v nadměrně centralizované socialistické ekonomice, v níž je vliv vlády na ceny a mzdy, na úvěrovou soustavu, na investice a na další hospodářské procesy nesrovnatelně větší než v kapitalistickém systému.

¹⁾ V roce 1986 jsem napsal v poznámce k diskusi o dokumentu připravovaném k problematice výrobních (velkoobchodních) cen toto: „Dokument se vyjadřuje o inflaci jako o nějakém neosobním spontánním procesu, který má být zbrzdován protiinflační politikou. Jsem přesvědčen, že tato koncepce je nesprávná. Ať je řeč o kapitalistické nebo o socialistické zemi, možnost kreace peněz je koneckonců v rukou státu, je výsledkem fiskální a monetární politiky. Inflace je tam, kde vláda inflaci vytváří. I v Maďarsku se proces inflace rozvinul proto, že vláda provádí inflační politiku, a inflace bude působit do té doby, pokud se tato politika nezmění.“ (Kornai, 1990)

²⁾ O očekávané inflaci a o dalších činitelích inflace podává důkladnou analýzu stat Ference Vissihó (1989). Z maďarské literatury zkoumající inflaci vyzdvihují ještě statě Kláry Csoórové a Piroscopy Mohácsiové (1985), Márie Zity Petschnigové (1986) a Tibora Erdőse (1989).

Tiskárna bankovek se koneckonců nachází v rukou vlády, ona přece emituje peníze, které se inflací „rozřeďují“. Navíc rotačky pro tisk bankovek se roztáčejí hlavně z toho důvodu, aby se zajistilo krytí těch výdajů vlády, které přesahují její příjmy. Dále, v případě státního sektoru, který má tak ohromující rozsah, jako u nás, se musejí tisknout bankovky proto, aby se ztrátové podniky udržely při životě a aby mohly být v těchto podnicích vypláceny mzdy, které pak volně proudí do ekonomiky. Zásadní odpovědnost za inflaci nese proto vláda.

V této souvislosti snad ani nestojí za zvláštní zmínku, když se někdo odvolává na to, že řada úctyhodných ekonomů, mezi nimi i proslulých reformních teoretiků, radila, aby se inflační politika praktikovala zcela bez obav. Byla to špatná rada a každá vláda si poradce, kteří inspirují její politiku, vybírá sama.

Je zvykem alibisticky se odvolávat i na to, že inflace postihuje mnoho zemí. To však nemůže být žádnou omluvou, stejně tak jako se obžalovaný nemůže před soudem obhajovat tím, že činu, za který je souzen, se dopouštějí i jiní.

Jsem přesvědčen, že současná inflace v Maďarsku je podstatně vyšší, než vykazují oficiální statistiky. V oficiálním výkaznictví nejsou ceny soukromého sektoru adekvátním způsobem zastoupeny a v jeho rámci není úředně evidována zejména cenová hladina ve stínové ekonomice, která se zvyšuje mnohem rychleji než ve státním sektoru. Podíl výrobků a služeb produkovaných soukromým sektorem na celkové spotřebě je přitom značný a stále roste. Ve vykazování míry inflace ovšem existují i jiná zkreslení. Je politováníhodné, že do dnešního dne nikdo nezorganizoval a nevybavil materiálními prostředky takový výzkumný tým, který by inflaci zjišťoval *nezávisle* na Ústředním statistickém úřadu, jenž je v rukou vlády. Od této výzkumné skupiny bych očekával, aby – vedle toho, že bude používat objektivně zdůvodněná ekonomická a statistická kritéria – neignorovala ani „laické“ hodnocení miliónů obyvatel, podle nichž je inflace mnohem rychlejší, než tvrdí oficiální údaje.

Nechme však nyní problém měření inflace stranou. Předpokládejme, že tvrzení, podle něhož se současná roční míra inflace pohybuje

v rozpětí 15-20 %, je pravdivé. Podle mého názoru jde i v takovém případě o těžkou poruchu, a to nejméně ze dvou důvodů.

1. Inlace nemilosrdně dopadá na obyvatelstvo. Vede k neustálému neklidu. V rukou lidí „roztávají“ těžce nastřádané úspory.

Dnes se hodně mluví o tom, jaká *přerozdělovací* opatření budou nezbytná. Nuže, inflace provádí systematickou redistribuci a nejhůře dopadá na nejhudší vrstvy, na příjemce pevných důchodů, na penzisty. Penze starých a ovdovělých lidí se v průběhu několika let téměř zcela rozplyne. Kupní síla dětských, rodinných a dalších sociálních přídávků neustále klesá. Když se ceny a nominální mzdy vzájemně předhánějí, dopadnou nejhůře ti, kteří nejsou dostatečně organizováni a nemají patřičnou politickou váhu; ti, kteří si při zvyšování cen, nebo dokonce ještě před ním, nemohou zastavením práce nebo otevřenou či zastřenou pohrůžkou stávkou vynutit odpovídající zvýšení mezd.

Četl jsem a slyšel hodně politických projevů o tom, jak se má prostřednictvím sociální politiky pomáhat chudým. K těmto představám se v dalších částech studie ještě vrátím. Aníž bych k nim na tomto místě výkladu uvedl svůj názor, chci poznamenat jen tolik: je šokující, že tyto statě a projevy, čest výjimkám, se ani slůvkem nezmiňují o inflaci. Každý, kdo dnes v Maďarsku předkládá návrh programu sociální politiky nebo zaujímá k takovému návrhu stanovisko, by se měl podle mého názoru na prvním místě vyjádřit k tomu, co si vlastně myslí o inflaci. Zda se beze slova smíří s tím, že inflace bude pokračovat, nebo zda dokonce sám nenavrhuje taková opatření, která mají inflační účinky?

2. Inlace je v rozporu se základními cíli, které směřují ke změně ekonomického systému. Při inflaci zaniká racionální ekonomická kalkulace. Ceny nemohou poskytovat potřebnou orientaci, neboť efekt jakékoliv změny relativních cen je soustavně odplavován všeobecným růstem cenové hladiny. Pokud se výrobky A a B mohou vzájemně do jisté míry substituovat a domníváme se, že při dané mezní míře substituce je výrobek A ve srovnání s výrobkem B ekonomicky neodůvodněně levný, pak nám prostá ekonomická logika velí, abychom cenu výrobku A zvýšili. Přitom však mlčky zcela přirozeně předpokládáme, že se cena výrobku B nemění. Pokud se však po zvýšení ceny výrobku A v důsled-

ku inflace brzy zvýší i cena výrobku B, pak byla změna relativních cen zcela neúčinná.

Efektivnost výroby se v tržní ekonomice ověřuje tím, že výrobcům umožňuje dosahovat zisku. Neefektivní výroba musí naopak vést ke ztrátám a ztrátového výrobce musí trh dříve nebo později vyloučit. Uvedeným způsobem a pouze jím přispívá tržní ekonomika k zajištění efektivnosti výroby. Tato selekce ani ve skutečné tržní ekonomice neprobíhá se stoprocentní jistotou, statistická pravděpodobnost jejího prosazení je však přesto velmi značná. Tuto selektivní schopnost trhu inflace podryvá. Jak efektivní, tak i neefektivní výroba se „potvrzují“. Ať se v nějaké výrobní jednotce pracuje jakkoliv špatně, její náklady bude možné dříve nebo později uhradit pomocí zvýšení cen. Kdo chce zvyšovat ceny, nemusí se nikdy přiznávat k tomu, že špatnou práci odvádí případně on sám, jelikož se může kdykoliv odvolat na to, že se mu zvýšily náklady. I kdyby to forma vlastnických vztahů připouštěla, ani pak by nebylo de facto možné rozpočtové omezení přitvrdit; inflace toto omezení změkčuje i v soukromém sektoru. Pomysleme jen na základě domácí zkušenosti na ty malé soukromníky, s nimiž nejsou zákazníci spokojeni a kteří vůbec neodvádějí lepší práci než státní podnik. Přesto jsou s to si účtovat vysoké ceny. Nehledejme v těchto případech chybu v chamtivosti soukromníka a v jeho honbě za výdělkem. Ekonomika nemůže být vybudována na asketických světcích. Chyba totiž spočívá v tom, že maďarská inflace zajišťuje tvorbu takové peněžní masy, že zákazník je ochoten zaplatit i přemrštěnou cenu, kterou vyžaduje špatně pracující soukromník.

Tato zkušenost je ještě markantnější v souvislosti s dnešním maďarským státním sektorem. Před námi probíhá tanec podle zvláštní choreografie. Prvním účinkujícím je cenový úřad, který stanoví úřední ceny. Druhým je výrobní státní podnik, který stanovuje ceny svých výrobků patřících do volné cenové tvorby. Třetím účinkujícím je obchodní banka, která rozdává peníze státu. Čtvrtým účinkujícím je Národní banka, která sama peníze tiskne a údajně reguluje rozdávání peněz. Pátým účinkujícím je ministerstvo financí, správce rozpočtu, který má soustavně větší výdaje než příjmy. A konečně, šestým, nejdůležitějším účinkujícím je vláda, resp. politické síly stojící za vládou. Každý účinkující ukazuje prstem na ostatní. Každý z nich se v souvislosti

s vlastními opatřeními inflační povahy odvolává na inflační akty ostatních účinkujících. Všichni jsou však přece orgány téhož státu! Nejsou na sobě nezávislí, nýbrž společně vytvářejí to, co jsem v subkapitole 1.2 označil jako „vládní sektor“.

Dokud byrokratické státní vlastnictví zůstane dominantním sektorem ekonomiky, nebude možné ve státním podniku prosadit tvrdé rozpočtové omezení. To má zásadní sociologické příčiny. Souvisejí se zárukami, které je stát – ať chce nebo nechce – povinen vzít na sebe vzhledem k potřebě zajistit bezpečné zaměstnání manažerům a pracujícím podniků, které jsou ve státním vlastnictví. Není prakticky schopen odhodlat se k masové likvidaci pracovních míst. (Ještě se k této otázce vrátím.) K tomu, i k dalším podobným sociologickým faktorům se připojují i dopady inflace: rozpočtové omezení je měkké, protože ho také samotná inflace soustavně změkčuje. Ať státní podnik pracuje dobře nebo špatně – zjistit se to nedá. Není možné objasnit, proč se zvyšují náklady. Informace týkající se efektivnosti podniků bychom mohli získat z analýzy nákladů jen tehdy, pokud by se zvyšovala cena pouze v případě některých výrobních faktorů, v případě jiných nikoliv. Dále, pokud by se některé prodejní ceny zvyšovaly, ale jiné ne. Zvyšují-li se však všechny nákladové faktory a všechny prodejní ceny, pak už nemůžeme o hodnocení činnosti státních podniků říci vůbec nic.

Porozhlédněme se kolem sebe po světě! Čím více nějaký politik nebo ekonom straní trhu, tím více je zaměřený proti inflaci. Čím více naopak straní úloze státu, tím méně se stará o inflaci.

Jedním ze základních úkolů operace je tedy zastavit proces inflace. Makronabídka a makropoptávka se musejí dostat do rovnováhy. Podstata operace je vlastně jednoduchá. Nechť je dána určitá makronabídka. Proti ní stojí určitá makropoptávka. Nyní v podstatě uvolníme ceny. V takovém případě se na určité cenové hladině rovnováha mezi makropoptávkou a makronabídkou obnoví.

Poněkud blíže prozkoumejme všechny tři proměnné veličiny uvažované ve zmíněné souvislosti.

1. Očekávanou velikost *makronabídky* nelze předem přesně odhadnout. Možná, že v důsledku rekonstrukce ekonomiky se v některých sektorech výroba sníží, v jiných se může naopak zvýšit. V řadě podniků,

odvětví, oblastí existuje nedostatek pracovních sil, který by mohl přispět k odčerpání přebytku pracovních sil, jež se objeví v jiných podnicích, odvětvích, oblastech. Rekonstrukce umožní přeskupit kromě pracovních sil i další, materiální zdroje. Nejdůležitější však je, že čím dříve se prosadí požadavky vyjmenované v subkapitole 1.1, tím rychleji může dojít k rozmachu soukromého sektoru. Stabilizační operace nemá obsahovat ani jediné opatření, které by mohlo negativně ovlivnit ochotu soukromého sektoru produkovat.

V naznačeném smyslu můžeme vycházet v našem myšlenkovém postupu z toho, že v průběhu jednoho až dvou let od okamžiku zahájení operace zůstává *nabídka* na úrovni celé ekonomiky, to jest na makroúrovni, *neměnná*.

2. Makropoptávka může, ve srovnání se stavem na počátku operace, zůstat neměnná. Nebude však asi možné vyhnout se tomu, aby se na krátkou přechodnou dobu třeba i poněkud zvýšila. Ale brzo po zahájení operace bude nezbytné pevně ji uchopit do rukou. Jednou z fundamentálních komponent operace je nutnost držet makropoptávku a všechny její podstatné faktory pevně na uzdě. V subkapitole 2.3 se tím budu zabývat podrobněji.

3. Je-li tedy dána makronabídka a vůči ní stojící makropoptávka, nabízí se otázka: jaká bude *na makroúrovni průměrná cenová hladina*, při níž se rovnováha nabídky a poptávky obnoví? Nevím. Podle mého názoru jednoznačnou odpověď na tuto otázku nemůže dát nikdo. Souhrnný efekt komplikovaných, do kruhu propojených a zřetězených cen a nákladů není možné přesně vypočítat.¹⁾ Nenavrhuji balík opatření, jaký byl mnohokrát realizován v Sovětském svazu, ale nezřídka i v menších východoevropských socialistických zemích, a s jehož pomocí se pokoušeli předem naplánovat všechny simultánní cenové a nákladové dopady. Teď nepůjde o to, aby se v kancelářích cenového úřadu předem stanovil milión cen, protože ty se na trhu zformují samy od sebe.

¹⁾ Jinou otázkou je, že v průběhu operace a po ní bude třeba pomoci moderních vědeckých metod učinit vše pro predikci procesů, které lze očekávat. K tomu se dají využít moderní makroekonomické modely.

Zdá se pravděpodobné, že v rámci operace dojde nakonec ve srovnání se současnou úrovní k podstatnému zvýšení průměrné cenové hladiny. To však – pokud bude vláda od tohoto okamžiku provádět důslednou protiinflační politiku – zůstane *jednorázovou* záležitostí. Zvýšení cen, k němuž dojde v důsledku operace, nemusí vést k inflaci. I kdyby při operaci převýšil růst cenové hladiny průměrnou míru inflace předchozích let, nemusí to ve svých důsledcích vést k urychlení inflace. Musíme si uvědomit, že inflace je *dynamický* proces, spirálou zvyšování cen, zvyšování mezd a růstu dalších nákladových faktorů. Když se tato spirála přetne a přeruší se reprodukce nadměrné makropoptávky, pak se inflace může zastavit. To je cíl, jehož je třeba dosáhnout.

2.2 Obnova rozpočtové rovnováhy

V souvislosti s obnovou rozpočtové rovnováhy jsou rovněž rozšířeny fatalistické představy, jako je pocit, že prý jsme tváří v tvář tomuto nenapravitelnému narušení rovnováhy bezmocní.

Je zvykem odvolávat se na nejrůznější příklady ze zahraničí, jako je, dejme tomu, případ USA, kde se již delší dobu projevuje mimořádně vysoký schodek státního rozpočtu. Když nebyli tuto otázku s to vyřešit Američané, jak by ji mohli vyřešit Maďaři? Podle mého názoru není tato argumentace logicky správná. Americká a maďarská situace se zásadně odlišují. Ať je již stav amerického rozpočtu jakýkoliv, vůbec nic z něj nevyplývá pro rozpočet maďarský. Ale když už jsem se o něm zmínil, musím dodat, že téměř každá americká ekonomická škola a každý politický proud jsou zajedno v tom, že rozpočtový deficit je vážnou poruchou. V názoru na to, jakou terapii pro léčení této poruchy zvolit, se ovšem veřejné mínění i postoje uvnitř Kongresu, reprezentujícího americké obyvatelstvo, rozcházejí. Některé skupiny jsou ochotny jít na zvýšení daní, jiné nikoliv a raději přijímají negativní důsledky deficitu.

Kromě USA existuje nebo existoval rozpočtový schodek v řadě jiných kapitalistických zemí. Ale můžeme vyslovit i opačné tvrzení, že totiž řada kapitalistických zemí v minulosti fungovala bez jakéhokoliv rozpočtového deficitu, resp. že tak může fungovat i dnes.

Mezi západními ekonomy probíhá hodně diskusí o účelnosti vyrovnaného státního rozpočtu a o možnosti obnovy rovnováhy v případě

jeho schodku. Zajisté není posláním této studie analyzovat, kdy byla rozpočtová politika v jednotlivých moderních kapitalistických zemích správná a kdy byla nesprávná.¹⁾ Pro nás postačí negativní konstatování, podle něhož dějiny kapitalismu *nedokazují*, že by *nebylo možné* zajistit rovnováhu státního rozpočtu. K tomu můžeme připojit ještě další negativní poznatek, podle něhož dějiny kapitalismu nedokazují ani to, že by požadavek rozpočtové rovnováhy byl obecně nesprávným a nepotřebným postulátem. Tím tedy můžeme nyní opustit případné paralely s moderním kapitalismem a vrátit se k naší vlastní situaci.

V průběhu stabilizační operace je podle mého názoru nutné pomoci drastických nástrojů obnovit v plné míře rovnováhu státního rozpočtu. Příjmy by konečně po mnoha letech měly postačovat k pokrytí výdajů. Jde o příležitost, která se již nemusí opakovat.

V diskusích a v politických projevech o rozpočtové rovnováze se vždy objevuje požadavek, aby se výdaje snižovaly. Plně s tímto požadavkem souhlasím, ale na tomto místě studie bych se uvedeným úkolem nechtěl zabývat širěji. Drastické snížení některých výdajových položek (odbourání dotací) je součástí navrhované operace; o tom bude řeč za chvíli. Zakalkulujeme-li *toto* snížení, pak *je dán* určitý rozsah rozpočtových výdajů, které zahrnují krytí nákladů na státní správu a ozbrojené síly, obsluhu vnějších dluhů vlády a státního sektoru, jakož i některé položky ekonomické a sociálně politické povahy. Základní myšlenka mého návrhu je velice prostá: na daních je třeba inkasovat tolik, kolik bude stačit ke krytí těchto ročních výdajů. Při přípravě operace nelze stavět na tak nejistých výhledech, podle nichž se snad povede snížit výdaje v rozsahu ještě větším, než se předpokládalo na začátku. Možná, že takhle by se popularita operace mohla zvýšit, vždyť pro politika je vždy přitažlivější vystoupit ve prospěch snižování státních výdajů, než když musí ohlásit nezbytnost zvyšování státních příjmů. Problém však nelze řešit hrou na popularitu. V projektu operace musejí být naplánovány takové *příjmy*, které jednoznačně a s naprostou

¹⁾ Z podnětu keynesiánské hospodářské politiky se v některých obdobích vytvářel deficit záměrně, protože se prostřednictvím uměle vytvořeného přetlaku poptávky měl stimulovat ekonomický růst. Ukázalo se mimochodem, že jde o metodu, která vede k pochybným výsledkům.

jistotou postačí ke krytí výdajů. Ať jsou příjmy raději o něco vyšší, než je bezpodmínečně nutné, než kdyby byly byť o jediný forint nižší.

K tomu je nutné radikálně přestavět daňový systém. Současný daňový systém je zmatenou směsicí, která obsahuje paternalistické přerozdělování typické pro socialistickou ekonomiku, daňovou impotenci zbídačené rozvojové země a rafinované progresivní daně pomyslného státu blahobytu skandinávského typu. V předchozí kapitole byla řeč o simulování a pouze vnějším napodobování moderního kapitalismu; zmínil jsem se o tom v souvislosti se současným západním trhem kapitálu. Nyní bych mohl uvést něco obdobného ve vztahu k dnešnímu maďarskému daňovému systému. Ti, kdo tyto daňové předpisy zpracovali a jimž se podařilo těmito návrhy obalamutit (omlouvám se za výraz) tehdejší řídicí ekonomické centrum, většinu parlamentních poslanců a také část domácí veřejnosti, dosáhli nyní toho, že si v *dnešním Maďarsku* hrajeme na malé Švédsko. V jednom šířavém budapeštském vtipu se tomu říká: maďarské mzdy a švédské daně. Bohužel se podařilo obloudit i několik nekompetentních, povrchních západních pozorovatelů, kteří se domnívali, že v maďarském daňovém systému spatřují důkazy, svědčící o „západních“ přeměnách naší země.

Navrhuji, abychom při přípravě daňového systému, který bude použit pro stabilizační operaci, alespoň v duchu smetli stávající daňový systém ze stolu. Začněme od nuly a od začátku metodicky promysleme, na jakých zásadách by měl daňový systém v příštích letech spočívat.¹⁾ Neusiluji o úplnost. Chci pouze zdůraznit zásady, které je podle mého názoru nutné při současné revizi daňového systému a v období přípravy stabilizační operace respektovat se zvláštní pozorností.²⁾

¹⁾ V této studii se nezabývám otázkou, jak se mé návrhy, pokud budou přijaty, mají transformovat do jazyka daňových zákonů. Problém, zda mají být dosud platné daňové zákony novelizovány, nebo zda má být jejich platnost zrušena a na jejich místo, jako tabula rasa, přijaty zákony nové, je víceméně právní. Při *promyšlení* tohoto problému je účelné vyjít z představy tabula rasa.

²⁾ Přehled základních principů zdanění, který vyhovuje širším nárokům, viz např. v pracích R.A.Musgravea a P.G.Musgraveové (1980) a J.Stiglitz (1986).

1. Daně se mají odčerpávat z míst, kde je lze „vyhmátnout“. Přednost by měly dostat z hlediska techniky zdanění nejjednodušší typy daní. I když se zdá, že jde o příliš technokratické stanovisko, „prosté etiky“, skrývají se za tímto pouze zdánlivě fiskálním přístupem zcela jednoznačné etické a politické požadavky.

Žijeme v Maďarsku a ne ve Skandinávii. Čím více oficiální propaganda v uplynulých desetiletích zdůrazňovala, že stát patří lidu, tím méně tomu lidé věřili. Podvádět stát, odcizovat jeho majetek, vyhýbat se závazkům vůči státu, není v očích lidí – a to si poctivě přiznejme – žádná ostuda, je dokonce trochu i jakousi ctižádostí. Kdo tak nejedná, bývá považován za hlupáka. Mezi pubescenty vždy vzbuzovalo uznání, když se v tramvaji, která je ve veřejném vlastnictví, jezdilo načerno. V uplynulých desetiletích se podobné podvádění stalo typickým občanským postojem. Je nereálné počítat s tím – ať už dojde k jakémukoliv politickému zvratu a byť i vznikne státní pokladna, s níž budou disponovat zástupci skutečně zvolení lidem – že by se toto chování ze dne na den masově změnilo. Nikdo nemůže předvídat, kolik času zabere vývoj veřejného vědomí. Zdá se však dosti pravděpodobné, že v nejbližších 2-3 letech (což je časový horizont úvah v této studii) na to ještě nebudeme moci spoléhat.

Když tedy uvažujeme o příjmech do státního rozpočtu, musíme být realisticky připraveni na to, že velká část občanů se bude pokoušet plnění svých daňových povinností co nejvíce vyhýbat. Zapře jakýkoliv svůj příjem, který lze v legálních mezích vůbec zapřít. Dokonce se odhodlá i k nějaké té nelegálnosti, nebude-li riziko velké. Dělá se to ostatně v každé západní zemi, i když v rozdílné míře. Jde o častější jev v jižní než v severní Evropě, byť daňová morálka se dnes zhoršuje už i ve Skandinávii. V Maďarsku komplikuje situaci skutečnost, že velmi značná část soukromého sektoru je dnes ještě stínovou ekonomikou. Ze dne na den nemůže dojít k tomu, že by tyto soukromé činnosti z vlastní vůle vystoupily ze stínu na denní světlo. V subkapitole 1.1 je podrobně uvedeno, jaké množství podnětů je nezbytné k něčemu obdobnému.

K čemu za těchto podmínek povede, když se daňový systém bude ve značné míře opírat o dobrovolné daňové přiznání občanů státu?

Jedna z možností je, že jde o stavění vzdušných zámků. Bylo by sebeklamem předpokládat takové daňové příjmy, které nakonec nebudou realizovány.

Druhou možností je strážlivě kalkulovat s tím, že občan se beztak pokusí stát podvést. Není to sice postoj bezdůvodný, je však nestoudný. Znamená, že poslanec parlamentu, schvalující daňový zákon, úředník, který tento zákon provádí, a daňový podvodník budou na sebe spiklenecky pomrkvávat. „My již víme, že jen naprostí pitomci své daně řádně zaplatí, vždyť ani nepočítáme s tím, že bychom mohli vytlouci daně z těch, kdo se chtějí svým povinností vyhnout.“

Třetí možnost je, že místo spikleneckého pomrkvávání bude stát pevně rozhodnut k tomu, aby skutečně tvrdou rukou daň z osobních příjmů vyinkasoval. Co se však dá podniknout v zemi, v níž je daňová morálka špatná? Totéž, oč se daňový úřad pokouší již dnes, byť nedůsledně. Pokouší se totiž daňového poplatníka špehovat; z různých pramenů zjišťovat, odkud jeho příjmy pocházejí a za co je utrací. Přemlouvá každého, aby udal svého souseda, pokud nápadně hodně vydělává, a proto existuje pádné podezření, že své daně řádně neplatí. Dokonalým řešením by v konečném důsledku vskutku bylo, kdyby vznikl jakýsi orwellovský svět: v každé domácnosti by daňový kontrolor soustavně sledoval všechny příjmy a výdaje rodiny. Stálo by za to vypisovat odměnu za „dopadení“, kterou by jednotliví daňoví úředníci mohli v příslušném rozsahu obdržet za každý případ odhalení daňového podvodu občanů.

Nuže, stačí promyslet problém do těchto důsledků, aby se zhrozil každý, kdo je zastáncem autonomie jednotlivce, kdo táhne do boje za to, aby každý občan mohl svými penězi svobodně disponovat a kdo žádá, aby nikdo nesměl nahlížet do jeho soukromí a do jeho domácnosti.¹⁾

1) Už zase slyším, jak se někdo dovolává praxe západních zemí. Tam se však parlamentní demokracie, jež se může opírat o důvěryplný vzájemný vztah občanů a státu, rozvíjela celá desetiletí a dokonce staletí. Zákony v nich omezují zásahy daňového úřadu do soukromého života a občan státu má možnost podat k soudu žalobu na kterýkoliv státní úřad. A i za těchto okolností je věru velmi časté, že daňový úřad svého postavení zneužije! (pokračování pozn. str. 84)

Snad jsem dostatečně srozumitelně objasnil, proč nemá mnou navrhaný 1. požadavek pouze technický charakter. Aniž bych se pokoušel dávat nějaké recepty pro daňové úřady kdekoliv na světě, chci nyní říci jen tolik: v *dnešním Maďarsku* je nutný takový daňový systém, který by umožnil vyhnout se výše naznačeným dilematům. Nemá nutit občany k projevům loajality, nemá stavět zákonodárce ani byrokracii před volbu, zda se má hrabat v soukromé sféře domácností – přesto by však měl umožnit získat daně nezbytné pro chod státu. Je nutné uplatňovat takové druhy daní, které jsou co nejvíce *neosobní*. Pokud všechno půjde v žádoucích kolejích, maďarská demokracie se upevní, většina občanů maďarského státu bude k němu mít znovu blízký vztah a pokud budou zajištěny všechny předpoklady pro normální život soukromého sektoru a jeho legalitu vůbec, pak tehdy (a pouze tehdy) budeme moci opět začít uvažovat o zavedení všeobecné daně z osobních důchodů.¹⁾

2. Daňový systém musí být maximálně *neutrální*. Kromě oprávněných výjimek nemá stát prostřednictvím daňového systému odměňovat ani trestat. Hodlá-li celostátní nebo místní legislativní sbor poskytnout podporu ať již pro sociální nebo kulturní či jiné společenské cíle, nechť

Dobře je známa brutalita, s jakou v uváděném vzorovém Švédsku nechali v průběhu natáčení filmu před daňový úřad bezodkladně předvést světově proslulého syna země, Ingmara Bergmana, a obvinili ho z daňového podvodu. Bergman se stal zlomeným člověkem, emigroval a i když byl se svou vlastní spojen všemi nitkami, pracoval dlouhé roky v dobrovolném vyhnanství. Po mnoha letech byl rehabilitován, ale těžká újma, kterou Bergmanovi jako člověku a skrze něj i celé lidské kultuře způsobila bezduchá daňová byrokracie, je nenapravitelná.

Není mým úkolem, zaujmout stanovisko k tomu, jaké závěry o švédském daňovém systému, nebo o daňovém systému jakékoliv jiné západní parlamentní demokracie, vyplývají z toho, co jsem uvedl. Je však zcela jisté, že pravděpodobnost výskytu podobných situací – za předpokladu důsledného vynucování systému daně z osobních důchodů – je v dnešním Maďarsku mnohem vyšší. A najednou se vynoří fundamentální mravní dilema spjaté se spravedlností. Co je větší zlo? Potrestat sto lidí, i když víme, že vedle 99 viníků může být i jeden nevinný, aby se tak v žádném případě oněch 99 viníků nemohlo trestu vyhnout. Anebo nechat raději 99 viníků beztrestně uniknout, ale v každém případě předejít tomu, aby nevinně pykal byť jen jediný člověk. Já osobně se zcela jednoznačně přikláním ke druhé alternativě.

¹⁾ *Daň z osobních důchodů byla v Maďarsku zavedena v rámci daňové reformy k 1.1.1988 (pozn. překl.).*

tak činí otevřeně.¹⁾ Na tyto podpory je třeba vyčlenit zvláštní položky *výdajů*. Nelze však připustit, aby byly ve formě daňových úlev vpašovány do *příjmové* stránky rozpočtu. Nechci se zde pouštět do diskusí, zda je např. správné bezplatně poskytovat každému dítěti učebnice. Parlament má právo, aby v tomto smyslu rozhodl, avšak s vědomím, že potřebné prostředky odčerpá z jiných výdajových položek nebo je pokryje pomocí zvýšení daní. Pokud se však přikloní k tomu, že se učebnice mají rozdávat zdarma, pak se to musí objevit ve výdajové stránce státního rozpočtu, v položce výdajů na školství, v rubrice podpor určených pro oblast vzdělání. Tyto výdaje tedy nesmí zmizet kdesi v zamříženém přitmi snížených daňových sazeb vyčleněných pro oblast vydávání učebnic či knižní distribuce.

Druhý požadavek tedy konkrétně znamená, že daňové klíče mají být *přísně jednotné*, ať již použijeme jakýkoliv typ daně (spotřební daň, daň z mezd atd.). Je třeba postavit se proti neustávajícím žádostem, aby se pro ty či jiné výrobky, služby, činnosti, sociální skupiny poskytovaly ty či jiné daňové úlevy. Potřebujeme sociální politiku, politiku v oblasti zdravotnictví a kultury a pro tyto sféry potřebujeme státní příspěvky. Nikoli ale tak, že se při tom bude moci manipulovat s daňovými sazbami. Politické síly, které se dostanou k moci, by měly prohlásit, že se od zásady jednotných daňových klíčů neodchýlí a v tomto ohledu nebudou ustupovat před žádnými vlivnými politickými skupinami (lobby), výhružkami či tlaky.

Z hlediska tržní ekonomiky má ostatně tato zásada mimořádně velký význam. Skutečný trh nebude existovat do té doby, dokud nebudou existovat skutečné ceny. Každá sleva na daních, která něčemu straní, se zabudovává do cenového systému. Brání tomu, abychom jasně viděli, kolik co stojí. Jelikož však každý prvek cenového systému vzájemně souvisí s každým jiným, vstupuje každá jednotlivá cena ve formě nákladů do celého souhrnu cen a mezd. Diferencované, roztržštěné daně

¹⁾ Stanovené formy peněžních podpor pro ty, kteří jsou na ně odkázáni, označuje západní odborná literatura jako "negativní důchodovou daň". Je zřejmé, že výše uvedená úvaha nemíří proti poskytování negativní důchodové daně, vždyť tato forma podpory nemá za cíl odměňovat nebo trestat; jinými slovy, neslouží potřebám „stimulace“.

způsobí nakonec deformaci cenového systému. Kdo má seriózní zájem na tom, aby vznikla skutečná tržní ekonomika, musí se postavit za jednotné a co možná nejvíce neutrální daně.

3. Nepotřebujeme systém progresivních daní. Vím, že takovýto požadavek zní v dnešním Maďarsku, kde se skoro každý považuje za obhájce progresivního zdaňování, disonantně. Přesto považuji za nevyhnutelné postavit se proti.

Rozdělování důchodů je především otázkou *etickou*. Právě proto nemůže nikdo tvrdit, že je možné na základě přísně racionální argumentace rozhodnout, jaké je „správné“ rozdělování důchodů. Existují lidé, v jejichž očích má *rovnost* v oblasti důchodů, *rovnost* v oblasti ekonomického a materiálního blahobytu, hodnotu sama o sobě (intrinsic value). Domnívají se, že je lepší spokojit se s nižší efektivností a menším národním důchodem, jen když je vytvořený efekt rozdělován všem stejně. (Pokud to však není možné provést zcela důsledně, pak když je rozdělen alespoň co možná nejstejněji.) Jako každé jiné etické stanovisko je i uvedené stanovisko metaracionální, to znamená, nelze s ním polemizovat na základě racionálních argumentů. Na tomto místě mohu proto pouze konstatovat, že takto pojatý požadavek rovnosti za svou osobu nepřijímám. Nepocituji žádné morální zadostiučinění, když se podaří nadprůměrné strhnout dolů na úroveň průměru. V mém pojetí je problém, co se má dělat v zájmu chudých, handicapovaných, trpících, tělesně postižených, oddělen od problému, zda se má odejmout část výdělku a jmění těm, kteří převýšili úroveň ostatních.

„Rovnost“ je komplexní mravní hodnotou o mnoha vrstvách. Obsahuje řadu skladebních prvků, které z plného srdce přijímám za své. Rovnost před zákonem; odmítání privilegií spojených s původem, barvou kůže, náboženským vyznáním, pohlavím; rovné možnosti pro přístup k základním lidským právům; to je jen příklad některých zvláště významných principů rovnosti, jež mají velkou váhu v mé stupnici hodnot. Přijetí *těchto* hodnotových řádů rovnosti je však v plném souladu s odmítnutím nivelizace materiálních důchodů.

Současně se připojuji k těm, kteří chtějí v rozdělování prosadit princip *sociální spravedlnosti*. To ještě přirozeně nikterak neznamená

vyřešení otázky, jak definovat pojem „sociální spravedlnost“.¹⁾ Podle koncepce, kterou sdílím i já, funguje spravedlivě pouze takový systém rozdělování, v němž se situace těch, co jsou dole, v určitém delším období postupně zlepšuje.²⁾

Chci upozornit na jemné odstíny této formulace. Především na to, že jde o *dynamický* požadavek. Nejedná se v něm tedy o to, jaký je v daném okamžiku, při daném národním důchodu, podíl těch, co jsou nejnižší. Neběží proto o požadavek *redistribuce*. Postavení chudých se v průřezu nepoměřuje s tím, do jaké míry jsou ve srovnání s nimi bohatí bohatými. Jde o temporálně, v *čas*e pojatý požadavek, podle něhož se porovnává dnešní postavení chudých s jejich postavením zítřejším. Žádoucí je tedy řád, v němž toto časové porovnávání vykazuje příznivé tendence. Nechť situace chudých není jen beznadějným živořením. Musejí cítit, že mohou počítat se soustavným zlepšováním svého postavení. Uvedený požadavek nepředpokládá jakýsi monotónní průběh zlepšování v matematickém smyslu. Neslibuje, že se postavení všech chudých bude zlepšovat každým týdnem. Avšak bezpodmínečně znamená, že se v dohledné době, tedy dejme tomu každým rokem nebo za období dvou let, musejí materiální podmínky chudých citelně zlepšit. Společnost, která to nezajistí, není spravedlivá.

Daný požadavek nechává zcela otevřenou otázku, jaké má být rozdělování důchodů mezi ostatní členy společnosti, kteří mezi chudé nepatří. I tato otázka má řadu etických aspektů, jimi se však v této studii nezabývám. Nyní chci zdůraznit pouze ty z nich, jež těsně souvisejí s pojednávanou tematikou. Rozdělování důchodů má co *nejenergičtěji stimulovat* růst úhrnného důchodu *celé* společnosti, protože jde o předpoklad k tomu, aby mohly *soustavně* růst i důchody nejchudších. Zlepšování osudu nejchudších cestou přerozdělování skýtá jen omezené možnosti. Kdybychom mezi jednotlivce o počtu N rozdělili kus chleba jakkoliv, dostane se v případě rovného rozdělování na jednu osobu

¹⁾ V podstatě přijímám Rawlsovo kritérium spravedlnosti. Ve studii ho uvádím s jistým zjednodušením. Pro čtenáře zajímavějšího se o dílčí aspekty otázky je k dispozici bohatá literatura. Viz práce J.Rawlse (1971), R.Nožicka (1974), A.Sena (1988), János Kise (1986).

²⁾ Jde o nutnou, nikoli však postačující podmínku sociální spravedlnosti.

nanejvýš kousek chleba o velikosti $1/N$. Výše zformulované kritérium spravedlnosti se může realizovat tehdy a jen tehdy, když bude množství chleba, které se má rozdělit, stále větší a větší. Proto je požadavek sociální spravedlnosti neoddelitelný od požadavku stimulace. Politik nebo ekonom, který tuto souvislost opomíjí, je v lepším případě neuvážený, v horším případě demagog. Tím se dostáváme k poslednímu všeobecnému požadavku, který se týká daňového systému.

4. Daňový systém *nemá* vytvářet *antistimuly*, které by omezovaly růst výkonů a investic. Nemá trestat progresivními daněmi ty, kdož jsou – obětující část svého volného času – ochotni pracovat přesčas, vykonávat pracovní činnosti navíc, nebo je nutit k tomu, aby své dodatečné příjmy zatajovali, a tím klamali stát. Daně nemají dopadat na ty, kdo své peníze zúročují tím, že je vloží do banky namísto toho, aby je schovávali doma pod polštářem.

Ať se návrh zákona týkající se daňového systému objeví na pořadu jednání parlamentu kdykoliv, rádím poslancům, aby si pokaždé položili následující otázku: jaký bude dopad daně na výkony, na výrobu a na investice? Bude-li ve kterékoli z uvedených oblastí působit jako brzda, ať ho nepřijmou. Takový daňový zákon by byl z hlediska budoucího vývoje maďarské ekonomiky škodlivý. Napáchal by škody i ze sociálního hlediska. (Viz postup úvah ve 3. bodu.) Škodlivě se konečně projeví i z úzce pojatého fiskálního hlediska. V oblasti financí jsou známy výzkumné práce, které pomocí teoretických modelů i empirických propočtů vykazují relevantní vazby mezi daňovými sazbami a mezi daňovými příjmy do státního rozpočtu. Nejvyšších daňových příjmů nedosahuje to ministerstvo financí, které vyměřuje nejvyšší daňové sazby při stagnujícím nebo hrozivě pomalu rostoucím národním důchodu. Mnohem vyšších daňových příjmů dosahují ministerstva financí, jež se vyhýbají antistimulům vyvolaným vysokými daňovými klíči, jež otevírají cestu pro rychlý růst národního důchodu a která jsou schopna inkasovat více daní i přesto, že v dané oblasti vyměřují nižší daňové sazby.

Po přehledu nejdůležitějších principů zdanění můžeme nyní poněkud konkrétněji naznačit, jakými druhy daní se mohou uskutečnit. Nejde mi opět o úkol, abych podrobně rozpracoval konkrétní daňové

kalkulační vzorce, chci jen objasnit, jaké druhy daní mohou v dnešních maďarských podmínkách podle mého názoru sloužit k zajištění převážné části příjmů do státního rozpočtu.

a) Nejdůležitější je lineární *spotřební daň*, přesněji řečeno, její nejmodernější podoba obsažená v typech daní z přidané hodnoty.¹⁾ O dosavadní daňový systém se lze opřít právě při aplikaci tohoto typu daní.²⁾ Od dosud vyměřovaných daní z přidané hodnoty se však má odlišovat jednotností, která musí být uplatňována s železnou důsledností. Všechny formy spotřeby musejí být zdaněny stejnou daňovou sazbou.³⁾

b) Zavést jedinou lineární (neprogresivní) daň z *pracovních příjmů* (mezd). Každý legálně činný zaměstnavatel je povinen zaplatit daň z mezd za platby mzdové povahy, ať je svým zaměstnancům poskytuje na základě jakéhokoliv právního titulu.

Podle mého názoru je jakákoliv progresivita zdanění důchodů, které jsou získávány prací, vysloveně škodlivá. Proč by měl stát trestat ošetřovatelku, učitele, dělníka nebo úředníka, který je ochoten obětovat část svého volného času a vykonávat přesčasové práce?

Mé kritické poznámky se však nevztahují pouze na extenzivní

¹⁾ Navrhovaný daňový systém zdaňuje především *užití* důchodů; nespotřebované důchody jsou v tomto ohledu nezdanitelné. Tím se nepřímo podněcují úspory a investice.

Kořeny myšlenky, podle níž daň z důchodu znevýhodňuje ty, kteří spoří, sahají zpět až k Johnu Stuartu Millovi. Později analogickou myšlenku velmi důrazně nadhodil Irving Fisher (1942). O výhodách a nevýhodách spotřební daně a v jejím rámci daně z přidané hodnoty viz knihu R.A.Musgravea a P.B.Musgraveové (1980).

²⁾ V Maďarsku byla v rámci daňové reformy zavedena k 1.1.1988 i *vícetupňová všeobecná obrátová daň z přidané hodnoty s diferencovanou sazbou, nejčastěji ve výši 25 %, někdy i nižší a výjimečně nulovou (pozn. překl.)*.

³⁾ Neuzavíral bych se před myšlenkou, aby byly ve velmi důkladně posouzených případech povoleny i výjimky (např. zvláštní daň vyměřená na lihoviny), uvědomuje-li si ovšem parlament, když se ke schválení příslušného předpisu odhodlává, naprosto jasně a zřetelně, že tím provádí paternalistický zásah.

Protialkoholní účinek samotné vysoké daně je mimochodem sporný. Je však jisté, že stejně jako nadměrné zdanění, ani administrativní omezování alkoholismu neodstraňuje, nýbrž vede pouze k obcházení legálně zdanitelné výroby alkoholu, resp. ke vzniku nelegálních forem jeho výroby.

prodloužení pracovní doby, ale i na diferenciaci práce podle její kvality. Předpokládejme, že práce vykonávaná v pracovní oblasti A má třikrát větší hodnotu než práce v oblasti B, jelikož vyžaduje větší odborné znalosti nebo je spojena s větší odpovědností či je fyzicky namáhavější. Jaký smysl má, aby pracovník vykonávající činnost A, dostával čtyřikrát vyšší hrubou mzdu, když se stejně nakonec, po odečtení progresivní daně z důchodu, zachová v čistých mzdách poměr 3 : 1? Jde o naprosto zbytečnou daňovou proceduru, která jen ztěžuje práci daňových a mzdových úředníků.¹⁾

c) Zavést jedinou lineární (neprogresivní) *daň ze zisku*. Její sazba musí být striktně jednotná. Každá právoplatně registrovaná firma má odvádět stejnou daň ze zisku, ať je ve státním, soukromém, domácím či zahraničním vlastnictví.

V souvislosti s daněmi typu b) a c) se objevuje námitka, že tyto daně ponechávají bez zdanění důchody, které se vytvářejí *vně* okruhu „regulérně“ registrovaných, hmatatelných firem. To by pak mohlo být nespravedlivé, vždyť právě kdesi tam vznikají zvláště velké důchody, které se tak vyhýbají povinnosti podílet se na břemenech veřejných výdajů.

Uznávám, že to není spekulativní, nýbrž skutečné dilema. Radím však, abychom k otázce přistupovali pragmaticky. Při důkladném posouzení problému bychom neměli házet do jednoho velikého pytle všechny „neviditelné“ příjmy. Pokusme se pro potřeby analýzy o jejich následující klasifikaci.

(i) Občané státu získávají peněžní nebo naturální důchody tím, že vykonávají různé drobné soukromé činnosti; někdo prodává ovoce ze své zahrady, sekretářka si soukromě vydělává přepisováním textů, překladatel překládá, studentka přijímá večerní hlídání dětí a tak dále. To vše je společensky užitečné a zvětšuje národní důchod. Smiřme se s tím, že tyto příjmy zůstanou nezdaněny. Pro tyto důchody snad ještě více platí to, co jsem naznačil výše: za každého jednotlivce nelze postavit

¹⁾ To se vlastně zřetelně odhalilo v době, která předcházela zavedení daní z osobních důchodů, kdy bylo nutné tuto nesmyslnou proceduru sehrát směrem *opačným*, aby se mohly dosavadní relace čistých důchodů převést na důchody „hrubé“ („bruttoizace“ důchodů).

kontrolora, který by ve dne v noci sledoval, kde, jak a čím si kdo vydělává peníze. Ústupkem užitečným pro praxi, že se totiž smíříme s nezdanitelností těchto důchodů, podníme zvyšování nabídky tohoto druhu produkce a služeb. V dnešní době, kdy "formální" výroba téměř stagnuje, lze za čistý zisk považovat, budou-li tito příčinniví a obětaví lidé ochotni poskytovat společnosti produkty a služby navíc.

Zvláště je třeba se vystříhat bizarních předpisů, které zdaňují i spropitné a všimné.¹⁾ To na jedné straně nutí příjemce spropitného a všimného, aby si de facto vynucovali platby, které jim nepatří. Na druhé straně ti, co inkasují hodně, mohou tak jako tak zapřít tolik příjmů, kolik jen chtějí. Takový daňový zákon je dobrý pouze k tomu, aby vážnost právních předpisů zpochybňoval.

(ii) Svými návrhy nechci zbavovat běžně prováděné soukromé podnikání povinnosti platit daň ze svého zisku. Dosud bylo velmi široké „šedivé“ pásmo soukromého sektoru, v němž se sice neprováděla zákonem přísně stíhaná činnost, která však přesto nebyla zcela legální. Duch této studie má inspirovat přání, aby soukromý podnik vstoupil se vztyčenou hlavou do legální sféry. Tímto způsobem vlastně soukromému podnikateli nabízíme jakýsi "výměnný obchod": něco dostane, něco však výměnou musí zaplatit. To, co dostává, je ochrana poskytovaná zákonem, právní záruky vynutitelnosti plnění soukromé smlouvy. To, co výměnou platí, je, že bude odvádět stejné daně jako státní podnik, jež lze případně ovšem snadněji „přichytit při činu“. Předpokládám, že v soukromém sektoru se najdou jednotlivci a skupiny, které v šedivém nebo černém pásmu raději zůstanou. Musejí však počítat s tím, že mohou být stíhány mimo jiné za daňové podvody. Navíc si musejí uvědomovat také to, že pokud je smluvní partneři, státní či soukromé podniky, prodávající nebo kupující, obelžou, nebudou si moci zjednat nápravu prostřednictvím soudu. Bude-li vůči nim nějaký úřad postupovat nesprávně, nemohou ani v tomto případě zahájit soudní řízení. Navíc podobná rizika, to jest, že nebudou moci počítat s právními zárukami a s penále, musejí vzít na sebe i ti, kteří v „šedivé“ sféře

¹⁾ Podle nových maďarských daňových předpisů se do hrubých osobních důchodů započítávají i různé typy spropitného a všimného (např. u lékařů) (pozn. překl.).

nakupují. Čím více se podaří bezpečnost a vážnost soukromého sektoru upevnit (viz subkapitulu 1.1), tím pro něj bude výhodnější vystoupit na denní světlo a pochopitelně přijmout s tím související daňové závazky. To je jediná reálná cesta ke zdaňování soukromého sektoru.

Na tomto místě bych se ještě jednou rád vrátil k argumentaci proti progresívním důchodovým daním.

V dnešních maďarských podmínkách je daňová progresa víceméně iluzorní. Ve skutečnosti daň z důchodu zatěžuje jen ty, jejichž příjem je snadno „polapitelný“, protože je vykazován oficiálně. I z těch pak dopadá nejvíce na ty, kdo nemají dostatečně silné ekonomické, společenské a politické pozice, aby mohli daň, která jim je vyměřena, „poslat dál“, přesunout jinam. Ti, jejichž příjmy jsou sice evidovány, ale mají současně silné „licitační“ pozice, dovedou dosáhnout toho, že se jejich příjmy zvýší *de facto* na potřebnou „hrubou“ úroveň (to jest „bruttoizovat“), a tím se zbaví daňového břemene. Zaměstnavatel je donucen, aby již předem vyplatil takovou sumu hrubé mzdy, za niž je – po zaplacení daně – příjemce práce ochoten práci vykonat. Progresivní daň nezatěžuje ani toho soukromého podnikatele, který dokáže přenést daň prostřednictvím zvýšení ceny na kupujícího. Nejméně však zatěžuje ty, které by bylo třeba podle populistické daňové propagandy zatížit nejvíce, to jest poživitele neviditelných důchodů.

Pokračujme nyní v přehledu příjmových položek státního rozpočtu.

d) Uvažujme o *clu*, i když v technickém smyslu slova nejde o druh daně. Pokud je ke krytí rozpočtových výdajů nezbytné vyměřit cla, musí být jejich sazba nízká, aby co nejméně deformovala cenový systém. A co je nejdůležitější: na veškerý dovoz překračující státní hranice je třeba vyměřit jednotná lineární cla. Nechci zde odbočovat k otázce, zda by mělo Maďarsko dodatečnými cly zatížit některé importní transakce v závislosti na tom, o jakou zemi původu jde, jinými slovy, zda použít dispreferenční cla podle zemí, odkud dovozy pocházejí. Nyní jde o příjmovou stránku státního rozpočtu, a proto formuluji svůj požadavek pouze z tohoto hlediska a také z hlediska cenového systému, o kterém pojednám v subkapitole 2.4. Celní tarify nemají věst, kromě odůvodně-

ných výjimek, k diskriminaci jednotlivých skupin výrobků.¹⁾ Ať dovozce importuje kávu, počítače, auta nebo dětské ošacení, bude-li povinen platit clo, musí být celní tarif důsledně jednotný.

Pro turisty lze stanovit racionální bezcelní limity dovozu, ale při jejich překročení musí celý přebytek být již proclen. Na druhé straně ať každá soukromá osoba může bez omezení dovážet jakékoliv zboží v jakémkoliv množství, zaplatí-li za něj jednotně vyměřené clo. Abych uvedl aktuální příklad: nechť má každá soukromá osoba právo za devizy získané na soukromém devizovém trhu dovézt tolik počítačů, kolik jen chce. Nechť za ně zaplatí jednotné clo a pak nechť má právo je prodat za tak vysoké volné ceny, za jaké jsou kupující ochotni je kupovat.

Svobodný soukromý dovoz je nezadatelným právem občanů státu. Jinou otázkou je, odkud mají pocházet devizové zdroje použité na import. Ve smyslu myšlenek uvedených v subkapitole 1.1 nevzniká v této souvislosti vůbec žádný ekonomický problém, pokud bude občan získávat devizy na *soukromém trhu*. Je nezbytné, aby v průběhu stabilizační operace došlo konečně již k zavedení reálného jednotného devizového kursu, a tím i k zajištění konvertibility, jak o tom za chvíli pojedná subkapitola 2.5. V tomto případě se skutečně realizovatelným občanským právem stane i to, aby každý obyvatel Maďarska mohl ve státní bance volně směňovat maďarské forinty za tvrdou zahraniční měnu.

I když je nyní naším tématem stabilizační operace, mluvíme-li však o soukromých dovozech, zaslouží si pozornost s nimi související otázka: jaká situace nastane do doby, než se stabilizační operace uskuteční a než bude zajištěn reálný devizový kurs a všeobecná konvertibilita? Podle mého názoru neexistuje žádný důvod, aby státní banka v případě nereálného kursu (nadhodnocený forint, podhodnocená tvrdá deviza) zajišťovala všem občanům „na základě jejich občanských práv“ veliké množství deviz. Soukromý dovoz a volná směnitelnost forintu se má stát právem občanů v rámci stabilizační operace – musí se však opírat

¹⁾ Pro podporu domácích „mladých odvětví“ (infant industry) mohou být případně žádoucí ochranná cla. K této otázce se vrátím v souvislosti se subvencováním výroby.

o odpovídající ekonomické podmínky: racionální volné ceny (subkapitola 2.4) a racionální devizové kursy (subkapitola 2.5).

K základním principům týkajícím se příjmové stránky musím připojit ještě několik všeobecných poznámek.

Při výčtu rozpočtových příjmů jsem se nesnažil o úplnost. Je patrné, že existují i další příjmové zdroje (např. poplatky atd.).¹⁾ V průběhu přípravy plánu operace je třeba zabezpečit, aby byly běžné rozpočtové výdaje *s naprostou určitostí* pokryty souhrnem hlavních příjmových zdrojů (spotřební daň, daň z mezd, daň ze zisku a importní cla). Chirurgický skalpel se v rukou těch, kdo operaci uskutečňují, nesmí zachvát. Sazby uvedených daní je třeba určit tak, aby krytí výdajů bylo zaručeno.

V dosavadních diskusích o příjmové stránce státního rozpočtu, v tisku, v politických projevech a v parlamentních debatách o rozpočtu a o daňových zákonech odezněly šokující diletantské poznámky. Jakoby se jednalo o to, „kdo má nést břemena“: státní rozpočet, nebo obyvatelstvo? Chamtiví fiskální byrokraté pocítují triumf, když se jim podaří něco přesunout na bedra obyvatelstva; ochránci obyvatel jsou opojeni vítězstvím, když se jim podaří něco vrátit zpět na účet rozpočtu. Přitom se zatemňuje skutečnost, že koneckonců za *všechno* platí obyvatelstvo, s výjimkou toho, co se podaří na úkor dalšího zadlužení přesunout dočasně na zahraničí. Ale i tyto dluhy bude muset nakonec platit obyvatelstvo, a to jak současné, tak i budoucí generace. Otázka nikdy nestojí tak, *buď* rozpočet *anebo* obyvatelstvo. Otázka zní vždy pouze tak, jak budou *břemena rozložena* mezi různé vrstvy obyvatelstva, resp. mezi dnešní a následující generace. Další otázkou je, *v jaké formě* bude obyvatelstvo platit: zda tak, že daň se zašifruje do ceny (spotřební daň), nebo zda vznikne zdání, že místo něj platí zaměstnavatel (daň ze mzdy), nebo zda budou občané zdaněni nepřímo prostřednictvím inflace a tak dále. Ať tak či jinak, vždy platí obyvatelstvo. Když už je tomu bezpo-

¹⁾ Tato studie nechává otevřeny četné problémy daňového systému, mezi jinými otázku daně z majetku, zdanění příjmů osob se svobodným povoláním a tak dále. Při rozpracování nového daňového systému je třeba přirozeně řešit i tyto problémy.

chyby tak, pak tedy doporučuji, aby se zdaňovalo technicky co nejjednodušeji a nejefektivněji. Pokud by se mé návrhy realizovaly, většinu nové, nyní vytvořené daňové byrokracie by bylo možné opět zrušit. To by bylo již samo o sobě úsporou.

Po příjmové stránce se nyní zaměřím na *výdajovou stránku* státního rozpočtu. Jak jsem uvedl již dříve, výdaje je nutné v okamžiku operace považovat za dané. Při této příležitosti jde pouze o dvě položky, které musejí být radikálně utlumeny.

První položka: zrušit *dotace k cenám* některých spotřebních statků *ze státního rozpočtu*. Dílčí snižování těchto cenových dotací probíhalo už i dosud a můžeme předpokládat, že k dalším dílčím opatřením v tomto směru dojde ještě před zahájením operace. Ať se ovšem průběh řady podobných akcí nachází v kterémkoliv bodě, operace se musí stát obdobím, v němž je nutné tento nepříjemný úkol definitivně a v plném rozsahu dokončit. Nelze připustit žádnou výjimku, i kdyby byla zdůvodňována jakkoliv.

Tohoto problému jsem se dotkl již v souvislosti s přerozdělováním. Jsem upřímným zastáncem toho, aby stát byl humánní: parlament nemá jen právo, ale také povinnost, aby odhlasoval sociální výdaje přiměřené možnostem země. (Jak jsem již slíbil, k této otázce se ještě vrátím.) Ať to však nedělá pomocí cenových dotací, protože nízké ceny, obsahující státní podporu, pomáhají jak lidem potřebným, tak i těm, kteří to nepotřebují. Souhlasím i s tím, aby se stát – vedle jiných institucí a soukromých osob – stal mecenášem kultury. Avšak opět musím pouze opakovat, ať to nedělá pomocí dotovaných cen. Pokud na to máme síly, dejme například studentům bezplatné poukázky na nákup knih, avšak knihy samy musejí mít normální cenu, která kryje náklady a zisk. Nemusíme dotovanou cenou knih podporovat i ty, kdo jsou s to zaplatit jejich skutečnou tržní cenu.

Co je však nejdůležitější: při dnešní ekonomické úrovni Maďarska není nikterak zdůvodnitelné dotování potravin. Ekonomická vyspělost Maďarska bohatě postačuje, aby každý jeho občan mohl uspokojit své biologické potřeby. Proč by tedy bylo nutné pomocí cen uměle udržovaných na nízké úrovni poskytovat zvláštní dávky těm, kdo jsou schopni zaplatit i reálnou cenu potravin? K čemu je nám dobré, že se nám

rakouští turisté doslova vysmívají, protože si mohou u nás ve srovnání se svou domácí cenovou hladinou koupit maso za babku? Víím, že ve společnosti existují skupiny, které jsou v zoufalé situaci, poživatelé malých penzí, ti, co jsou vícenásobně, z různých hledisek v nevýhodném postavení. Ti všichni, i při dnešních cenách potravin, žijí na hranici hladu. Těmto lidem je nutné pomáhat přímo, peněžními nebo naturálními podporami, restauračními poukázkami, nikoliv ovšem absurdními deformacemi cenového systému.

Druhá položka: kromě jasně definovaných výjimek je nutné zrušit veškeré *subvencování výroby*. Nyní bude příležitost skoncovat s více než dvacetiletými tahanicemi kolem ztrátových státních podniků a velkých družstev. Výjimky mohou být dvojího druhu.

a) Dočasná podpora k překlenutí prvních potíží způsobených operačními otřesy. K tomu se za chvíli vrátím podrobněji; nyní jsem tuto výjimku uvedl pouze pro úplnost.

b) Přechodná podpora „mladých“ výrobků nebo odvětví (infant industry). Argumenty ve prospěch toho, aby se v zájmu ochrany domácí výroby pečovalo o ten nebo jiný teprve zahájený pokus, jsou z odborné literatury dobře známé. Má se vyčkat, než domácí průkopníci nabudou zkušeností a dojde k náběhu na hospodárný rozsah výroby. Takové podpory (ať již ve formě státních příspěvků nebo ochranných cel) lze však poskytovat jen do stanovené lhůty; pokud „mladý“ výrobce nedokáže upevnit své pozice, musejí být subvence zastaveny. Není zapotřebí uměle udržovat existenci organizací neschopných života.

Shrnutí: v průběhu operace se obnoví rovnováha rozpočtu. Jde o jeden ze zásadních momentů zastavení inflace. Když jsem v subkapitole 2.1 v úmyslně vyhocené formulaci tvrdil, že inflaci zapříčiňuje stávající vláda, mířil jsem především (i když ne výlučně) na fiskální stránku procesů, které generují inflaci. Stávající vláda, resp. parlament,

který této vládě povoluje a schvaluje příjmy a výdaje, disponuje nástroji, které jí umožňují konečně obnovit rovnováhu státního rozpočtu.¹⁾

Po ukončení operace se musí pokračovat a dokonce zvyšovat úsilí o snižování rozpočtových výdajů. Do jaké míry se to podaří, do té míry bude posléze možné snížit daňové sazby, což jistě zvýší popularitu vlády. V okamžiku operace však nelze předem vybírat "zálohu" na budoucí snížení výdajů, protože jeho rozsah je v té době ještě značně nejistý.

2.3 Kontrola makropoptávky

Bez nároku na úplnost chci vyzvednout několik myšlenek. Jde mi hlavně o to, abych poukázal na nebezpečí, která mohou úspěch stabilizace ohrozit.

V rukou soukromého sektoru je v okamžiku operace určité dané množství peněz. Odtud rozbuzení kupní síly nehrozí. Již dříve jsem zdůraznil, že je třeba stanovit kontingenty státních úvěrů, které budou k dispozici soukromému sektoru. Na jedné straně je nutné zajistit, aby tyto úvěry mohl skutečně získat, bude-li je potřebovat, to jest, aby mu je státní sektor neodsával. Na druhé straně nesmí být v prvním kritickém období operace stanovený rozsah úvěrů překročen. Pokud poté začne prudký rozmach soukromého sektoru, může se úměrně růstu jeho poptávky po úvěrech zvyšovat také nabídka úvěrů. Vedle toho nutno podnitit, aby si jednotky soukromého sektoru vytvořily co nejrozvinutější vzájemné úvěrové vazby; k tomu je třeba zajistit právní infrastrukturu.

V předcházející subkapitole jsem detailně rozebíral státní rozpočet. Předpokládáme, že budou dodrženy zásady, které jsem tam naznačil, poptávka vznikající na straně státního rozpočtu bude tedy přísně omezoována.

Skutečným nebezpečím je rychlý rozmach a únik poptávky sektoru státních podniků (a s ním spřízněného kvazistátního sektoru velkých družstev). Jen si vzpomeňme na nejrůznější problémy, o kterých byla řeč

¹⁾ Pochopitelně, k tomu je rovněž nutné, aby už i parlament skutečně pronikl do rozpočtu; případný deficit se před ním nesmí zastírat pomocí finančních triků. Parlament musí získat přehled o výdajích na vojenství a tak dále.

v subkapitole 1.2. V ní jsem navrhoval, aby utrácení v sektoru státních podniků bylo zákonnými předpisy striktně ohraničeno. Nyní to opakuji. Velmi důrazně dodávám, že právě stabilizační operace představuje pro dodržování tohoto ohraničení zkoušku ohněm. Zhruba ve dvou uplynulých letech prosazovaly finanční orgány přísnou *monetární restrikci*.¹⁾ Tato snaha dosáhla svých cílů pouze napůl. Podařilo se zabránit tomu, aby makropoptávka *příliš* neutekla a aby se nerozvinula hyperinflace podobná jugoslávské nebo polské, ačkoliv tak jako tak míra inflace dosahuje 15-20 procent. I to je ovšem příliš hodně. Restrikce byla spojena s různými křečemi a nežádoucími průvodními dopady; mnohdy zabraňovala rozmachu výroby a investic i v případech, kdy mohl být skutečně efektivní. Při dosud nesmyslně nízkých (málo nebo značně negativních) reálných úrokových mírách se skutečně racionální restriktivní peněžní politika rozvinout ani nemohla. Prokázalo se však alespoň to, že i v našich podmínkách *je možné* uskutečňovat monetární restrikci. Žádoucí ovšem je, aby byla v budoucnosti obezřetnější a fundovanější, než byla doposud. Jedním z jejích prvořadých a nejdůležitějších momentů je, že se za poskytované úvěry musejí vyžadovat vysoké pozitivní reálné úroky.

Historie monetární restrikce uplynulého období je ostatně příkladným poučením, proč se musejí různé faktory stabilizační operace uskutečnit *naráz*. Dosavadní monetární restrikce nevedla při absenci dalších nezbytných doplňujících opatření k žádoucímu výsledku: neskoncovala s inflací a s umělým udržováním málo efektivních podniků při životě. Právě proto byla myšlenka monetární restrikce zdiskreditována v očích mnoha lidí, což ztěžuje její použití v budoucnosti.

Musíme objektivně přiznat průvodní jevy spojené s omezováním makropoptávky. Nyní chci vyzvednout pouze dva z nich.²⁾

1. V klasické socialistické ekonomice, založené na direktivách plánu, bylo poskytování úvěrů monopolem státní bankovní soustavy.

¹⁾ Viz k tomu stať Évy Várhegyiové (1989).

²⁾ Jedním z nejdůležitějších průvodních jevů, to jest možným nárůstem nezaměstnanosti, se podrobně zabývá subkapitola 3.2.

„Obchodní úvěr“, to jest *poskytování úvěrů mezi státními podniky navzájem*, byl přísně zakázán. V důsledku reform, které směřovaly k „tržnímu socialismu“, čili po dílčí liberalizaci státních podniků, se ve všech reformních socialistických zemích nejen objevil, ale i prudce rozšířil úvěr mezi podniky. Spočíval zčásti na dobrovolné dohodě dlužníka a věřitele, zčásti pak šlo o nucený úvěr. Odběratelský podnik v tomto případě jednoduše odmítá provést úhradu podniku dodavatelskému, a tím ho nutí, aby dodávku úvěroval. Pokud se proto vynuceně úvěrující podnik sám stane insolventní, pak i on odmítne zaplatit podniku, který je jeho dodavatelem. Nakonec nastane skutečná krize likvidity: každý z věřitelů „stojí ve frontě“ na své dlužníky, aby byli tak laskavi a zaplatili. Bankovní soustava, která si neúnosnost situace uvědomuje, se tu a tam slituje nad těmi, kteří jsou v nejhorším postavení a eskontuje část dlužních úpisů a směnek. Jde o jeden z deformovaných projevů dnešního maďarského pseudoúvěrového systému, pseudobankovní soustavy a pseudokapitálového trhu. Všechno se jeví tak, jakoby zde šlo o skutečné finanční operace. Ve skutečnosti se vše děje s vědomím, že podniky tak jako tak nemohou výrobu zastavit, protože v tom případě by dělníci protestovali, výpadek výroby by vedl k těžkým deficitům nebo k porušení mezinárodních smluv a tak dále. Takzvaná „monetární restrikce“, jak se dosud provádí, sice tempo inflace poněkud brzdí, ale ve své dnešní podobě přináší přinejmenším tolik škody, kolik užitku. Zvláště škodlivé je to, že se v očích vedoucích hospodářských pracovníků diskredituje nezbytná zásada tvrdé kontroly nabídky úvěrů.

Mezipodnikový úvěr, obchodní úvěr je přirozeným doplňkem finančního hospodaření a vzájemných obchodních styků mezi podniky. To samo již tedy vede ke „kreaci peněz“, a je proto nutné je reálně zakalkulovat mezi položky na straně peněžní nabídky v bilancích, které mají zajišťovat finanční rovnováhu. S existencí těchto úvěrů je třeba počítat při kvantitativních propočtech stabilizace a skoncovat s tím, aby se projevovaly ve znetvořených podobách, jako jsou „stání ve frontách“ a krize likvidity. Je nezbytné vytvořit právní formy a instituce obchodního úvěru obvyklé v tržní ekonomice. Nelze trpět úvěry vynucované dlužníkem. Naopak je nutné napomáhat tomu, aby se dobrovolné úvěrové vztahy mezi podniky, dále eskont dlužních úpisů a jejich další oběh, staly normální součástí obchodního a finančního života.

Pokud jsou státní podniky v platební neschopnosti nuceny "čekat ve frontě" na zaplacení svých pohledávek, může to vést k bankrotu těch soukromých podniků, které jsou, shodou okolností, dodavateli státních podniků a jimž není uhrazena protihodnota jejich dodávek. Státní sektor je nakloněn tomu, aby právě soukromé podniky umístil na konec řady svých nucených věřitelů "stojících ve frontě", než jim zaplatí. Na vyrovnání svých dluhů může vlivný státní podnik, někdy případně i s pomocí intervence státní bankovní soustavy, spoléhat mnohem více než osamoceny podnik soukromý. I tady jde o jev, v souvislosti s nímž je – ve smyslu naznačeném v subkapitole 1.1 – soukromý sektor odkázán na ochranu. V duchu 2. požadavku je třeba zaručit vynutitelnost plnění smluvních závazků mezi státním a soukromým podnikem. Pokud státní podnik uzavře se soukromým podnikem smlouvu o koupi nebo prodeji, je povinen tuto smlouvu beze zbytku dodržet, stejně tak to musí platit i z hlediska jeho smluvního partnera.¹⁾

2. Nejtěžším a politicky nejchoulostivějším problémem stabilizační operace je *mzdová otázka*. Je nutné zajistit, aby úhrn mezd vyplácených v sektoru státních podniků nepřevýšil objem stanovený stabilizačním programem.

Nedokážu odhadnout, jaká by měla být ve srovnání s dneškem průměrná úroveň nominálních mezd, kterou bude nutné po dobu operace stabilizovat. Je možné, že pro krátké přechodné období bude nevyhnutelné uvolnit jistý přebytek kupní síly a pustit s ním spojenou vlnu zvýšení cen, aby pak toto přechodné „korekční zvýšení cenové

¹⁾ Přes zdánlivou symetrii je skutečná situace křiklavě asymetrická. Poruší-li soukromý podnik smlouvu uzavřenou se státním podnikem a v případném sporu mu soud vyměří pokutu ve výši jednoho miliónu forintů, zaplatí ji soukromý podnikatel ze své vlastní kapsy. Pokud však naopak smlouvu uzavřenou se soukromým podnikem poruší státní podnik a soud mu stanoví pokutu ve stejné výši jednoho miliónu forintů, nezaplatí tuto pokutu manažer státního podniku ze své vlastní kapsy, ale z peněz státu. Proto ani není hrozbou podobného soudního sporu nikterak zvlášť znepokojen. To je jeden z nejzávažnějších problémů obchodních vztahů mezi oběma sektory.

Definitivní a zcela vyhovující řešení neexistuje. Do jisté míry by se však vážnost smluvních závazků zvýšila, kdyby určitou část pokuty musel zaplatit ze své vlastní kapsy ředitel státního podniku, jakož i v dané záležitosti bezprostředně odpovědní další vedoucí pracovníci.

hladiny“ odsálo část nevyužitých nucených úspor, odstranilo onen „monetary overhang“. Je však možné, že toho nebude zapotřebí. To by měly objasnit další, hloubkové analýzy.¹⁾

Je-li však již dána všeobecná úroveň mezd, jež musí být na jistou dobu fixována, lze pro tento účel využít různých nástrojů. Nechci zaujmout jednoznačné stanovisko k otázce výběru nástrojů. Jsou názory, podle nichž má být poskytování úvěrů vázáno na přísné dodržování mzdových norem. Do jisté míry pochybuji, zda by to bylo dostačující. Zdá se pravděpodobnější, že bude nevyhnutelné použít nekompromisnějších metod: je třeba vrátit se k tomu, aby byly státním podnikům v tomto ohledu administrativně určeny horní limity. Zvážíme-li zkušenosti z minulého období, je možné vytipovat formy, které jsou pro tento účel relativně nejúčinnější. V této studii bych ale nechtěl zaujmout stanovisko k tomu, jaká forma by to konkrétně měla být. Možná, že limitován by měl být celkový absolutní objem mzdových fondů, nebo objem mzdových fondů v relaci k rozsahu výroby, příp. jiný ukazatel. Uvědomuji si zřetelně, že se tím sníží samostatnost vedoucích pracovníků podniků a ztíží proces vytváření optimální kombinace výrobních faktorů. Přesto to považuji za nevyhnutelné. Nebudeme-li tímto způsobem postupovat, všechno začne znovu: vedoucí pracovníci podniků budou opět zvyšovat mzdy hlava-nehlava. Dostaneme se tam, kde byla v uplynulých letech Čína, kde je dnes Jugoslávie a konečně tam, kam bylo dotlačeno Polsko. Není pravda, že tento vývoj budeme moci kontrolovat nedirektivními nástroji. Je sebeklamem předpokládat, že ředitel státního podniku bude při existenci státního vlastnictví z vlastní vůle přísně hlídat mzdy.

Později, ve třetí kapitole se vrátím k politickým konsekvencím řečeného a k úloze odborů v této záležitosti. Na tomto místě chci uvést jen ekonomické argumenty. Víím, že administrativní omezování růstu mezd je z hlediska efektivnosti spojeno s řadou nevýhod. Změnit to jde výlučně tím způsobem, že namísto státního vlastnictví nastoupí vlastnictví soukromé. Jen v případě soukromého vlastnictví má zaměstna-

¹⁾ Obdobné korekční zvýšení nominálních mezd se zdálo nevyhnutelné v rámci polského programu stabilizace. Není jisté, zda bude potřebné i v Maďarsku.

nec – usilující o zvýšení své mzdy – svého přirozeného „protihráče“: vlastníka, který platí mzdu ze své vlastní kapsy. Tento skutečný a přirozený konflikt nelze naoko simulovat „pseudovlastnickými reformami“. Dokud dominuje státní vlastnictví, lze proti tlakům na zvyšování mezd přicházejícím zdola vzdorovat pouze byrokratickými metodami.

Ve zralé kapitalistické ekonomice není nereálné předpokládat, že restriktivní monetární politika může přinutit podnikovou sféru k tomu, aby zmrazila mzdy, nebo je dokonce snižovala. Podniky zde totiž nemají přístup k dostatku peněz, a proto nejsou ochotny zaplatit svým dělníkům vyšší mzdy. Ani zde ovšem není zaručeno, že mechanismus se uvede do chodu tímto způsobem, ale jistá šance pro to existuje. V dnešní maďarské ekonomice – ze tří čtvrtin socialistické a z jedné čtvrtiny kapitalistické – by víra ve fungování naznačených mechanismů znamenala, že jsme podlehlí čirému sebeklamu. Mohl bych uvést řadu příkladů o tom, jak státní podniky, které měly katastrofální finanční potíže, vesele a bezstarostně zvyšovaly mzdy svých pracovníků. Vycházely z toho, že pro tento účel, když už pro žádný jiný, se peníze určitě vždy nějak seženou. V nejhorším případě prostě nezaplatí svým dodavatelům. Proto je nevyhnutelné, aby byly mzdy v dnešním maďarském státním sektoru i přímo, byrokraticky omezeny horními limity.¹⁾ Dlouhá desetiletí, již od doby, kdy se vynořila myšlenka na tržní refor-

¹⁾ Doufám, že výše uvedený postup úvah lze přijmout bezprostředně, logicky. Nechtěl bych se odvolávat na autority. Spíše pro zajímavost však uvedu následující událost.

V roce 1986 pozvala čínská vláda ke konzultaci sedm zahraničních odborníků; potřebovala se poradit o reformě. Na jednom z pohovorů byla řeč o nebezpečí inflace. Z pozvaných jsme promluvili tři: Eminger, bývalý prezident západoněmecké Spolkové banky, americký ekonom James Tobin, nositel Nobelovy ceny, který byl jedním z hospodářských poradců v Kennedyho vládě, a já, a to v uvedeném pořadí. Oba západní ekonomové, kteří celý svůj život prožili v kapitalistických poměrech a dobře znají tamější hospodářský život, jeho teorii i praxi, doporučili bez váhání a důrazně: v komunistické Číně je nutné administrativním způsobem omezit mzdy. Já sám, jež jsem se specializoval na komparativní systémovou teorii a na studium socialistické ekonomiky, jsem doporučil totéž.

Čínská vláda tuto radu nepřijala. Výrazně vzrostla inflace, která byla vyvolána únikem mezd, jakož i téměř nenasytitelným investičním hladem.

mu státního vlastnictví, se tato otázka neustále zamlouvá a zakrývá.¹⁾ Je načase otevřeně se podívat na uvedený krajně trpký fakt.

Zdůrazňuji ještě jednou, že udržení mzdové disciplíny je Achillovou patou stabilizační operace. Neprosadí-li se, utrpí celá operace fiasko.

2.4 Tvorba racionálních cen

Začněme se žádoucím konečným stavem. Operace bude úspěšná, pokud namísto dnešního svévolného a z ekonomického hlediska iracionálního cenového systému vznikne konečně ekonomicky smysluplný systém tržních cen. To má řadu předpokladů. Jejich část může být splněna relativně snadno a je samozřejmá. Druhou část lze splnit jen s těžší a skrývá v sobě nevyhnutelné konflikty.

Podívejme se nejprve na samozřejmou část úkolů. V rámci *soukromého sektoru* by se měly ceny veškerých transakcí tvořit zcela volně, bez státních zásahů. To ještě není zárukou, že tento "soukromý cenový systém" bude racionální i z hlediska celého národního hospodářství. Mnoho jednotek soukromého sektoru je totiž jako kupující nebo jako prodávající spojeno se státním sektorem, a proto ceny tohoto sektoru se řetězovitě přenášejí i do cen a nákladů soukromého sektoru. Přesto je proud inputů a outputů celé řady produktů a služeb probíhající pouze uvnitř soukromého sektoru samotného dosti rozsáhlý. Existuje velký počet cen, v jejichž případě budou soukromé ceny „etalonem“, podle kterého lze poměřovat ceny státní.

Mnohem složitějším oříškem je úprava cen *státního sektoru*. Začněme postup úvahy vyjasněním otázky, kam vlastně chceme v době ukončení stabilizační operace ohledně cen státního sektoru dospět. Cílem je, aby se v této sféře vytvořily ceny vyčišťující trh (market-clearing). Kromě několika výjimek je i ve státním sektoru nezbytná *úplná liberalizace cen*. Čím dříve se operace přiblíží k tomuto stavu, tím lépe.

¹⁾ Čest výjimkám. Viz např. práce Istvána R. Gábora (1988) a Istvána R. Gábora s Györgyem Kővárim (1987).

Trvalými výjimkami mohou být výrobky a služby, jejichž ceny jsou i ve většině vyspělých, zralých tržních ekonomik regulovány. Jde o veřejné služby, o outputy přírodních monopolů a tak dále.

Ačkoliv bez váhání doporučuji, aby se pomocí stabilizační operace dospělo k liberalizaci cen, mohu ve vztahu k cestě, jíž lze dosáhnout tohoto žádoucího konečného stavu, formulovat pouze *podmínečné* návrhy. První okolností, která musí být respektována, je zjištění, kde se proces liberalizace cen státního sektoru v maďarské ekonomice nachází ještě *před* započítáním stabilizační operace. Dílčí cenové úpravy a dílčí uvolňování cen je spojeno s mnoha riziky. Z hlediska této úvahy je lhostejné, zda bych za svou osobu považoval tu či jinou dílčí úpravu cen za správnou nebo nesprávnou. V každém případě musíme vzít jako *danost*, že již v okamžiku zahájení operace bude okruh volných cen velmi široký nejen v soukromém, ale i ve státním sektoru. Je samozřejmé, že zde by nebylo účelné ustupovat směrem zpět k větším omezením. (S výjimkou, že se do té doby přijalo nebo případně přijme nesprávné opatření, které uvolní ceny i v těch oblastech, v nichž je zvykem je regulovat i v nejzralejších tržních ekonomikách.)

Druhou okolností, kterou nutno zvážit, je, jaká je nabídka a jak velké jsou rezervy nezbytných spotřebních statků, nositelů energie a surovinových zdrojů. (Viz subkapitulu 2.7.) Pokud se v důsledku omylu vlády nebo prostě smůly objeví závažný deficit, musí se zvažovat, zda je možné připustit, aby ceny nezbytných produktů a služeb vyletěly již na počátku stabilizace až „do nebe“. Účelnější může případně být fixování ceny na jisté krátké přechodné období, avšak zcela bezpodmínečně to musí být doplněno rozhodnutím, že nabídka bude rychle zvýšena, například prostřednictvím dovozu, a poté se cena uvolní. S výjimkou úzkého okruhu cen, které mají být regulovány trvale, je nutné pohlížet na jakoukoliv regulaci cen jako na přechodné zlo, které musí být co nejrychleji zlikvidováno. K odstraňování regulace může docházet tím rychleji, čím je dovoz svobodnější včetně soukromého importu a čím má soukromý sektor větší možnosti, aby rychle zaplnil mezery, které zanechal státní sektor.

Problémy může vyvolat i to, s jakými cenami má při cenové liberalizaci *nastoupit na start* státní sektor, který na volné ceny není navyklý. Vyplatí se použít několik jednoduchých pravidel „od oka“, i s vědomím,

že jde pouze o začátek. Později mohou tržní síly vytvořit takové ceny, které se od výchozí ceny stanovené státním podnikem odchýlí.

V souvislosti s výrobky, které jsou předmětem zahraničně obchodní směny, je jedním z možných východisek starý známý princip: přizpůsobení domácí ceny k cenám kapitalistických zemí. Při propočtu vezme-me v úvahu především ceny jednotlivých výrobků u našich kapitalistických zahraničně obchodních partnerů. Kdybych chtěl tuto myšlenku přehnaně zjednodušit, řekl bych: po přepočtu na základě soukromých kursů by se systém relativních cen, to jest cenové relace různých výrobků, neměl dramaticky lišit v obchodních domech na Mariahilferstrasse a na ulici Rákócziho, v burgenlandském či podunajském řeznictví, na mnichovském nebo budapeštském trhu automobilů. Tím by se zabrzdila převážná část zbytečné nákupní turistiky a zúžila by se – bez administrativních zákazů – jen na ty transakce, u nichž existují na příslušné straně komparativní výhody.

Realizace tohoto záměru předpokládá vše, o čem byla řeč v dřívějších bodech této kapitoly: důslednou jednotnost sazeb spotřební daně a celních tarifů, zrušení dotací poskytovaných spotřebě a výrobě.

Svého času, při stabilizaci provedené v roce 1946, byl výchozí systém relativních cen ve forintech vytvořen na základě cen v pengö z roku 1938. I nyní by byl potřebný nějaký obdobný jednoduchý postup. Při této příležitosti by se však neměly jako základ přijmout maďarské ceny z minulosti, nýbrž ceny soudobého kapitalismu. Státní podnik může například vycházet z dnešních rakouských a západoněmeckých cen. Ne že bych se ovšem domníval, že jde z hlediska čistě teoretického o nějaké vzorové optimální ceny. O tom nemůže být ani řeč. I tyto ceny jsou deformovány množstvím faktorů. Navíc je zřejmé, že maďarská poptávka a nabídka i maďarské náklady jsou odlišné. Přesto jsou rakouské a západoněmecké ceny přinejmenším *skutečné*. Z tržních ekonomik máme nejživější styk s těmito zeměmi. Maďarský obchodník a turista nejčastěji srovnává právě s nimi. Ať je řeč o ceně zpočátku předepsané státem, nebo o ceně volně stanovené státním podnikem, doporučuji vyjít z následujícího výpočtu: za kolik bychom mohli prodat nebo koupit dané zboží v Rakousku nebo v západním Německu. Tuto cenu je pak nutné vynásobit kursem platným v době operace. (O tom bude řeč v následující subkapitole.) Výsledkem bude

domácí cena, s níž může státní podnik vstoupit na začátku operace na trh.

Další důležitá východiska ke stanovení cen při zahájení operace poskytují cenové relace v maďarské soukromé ekonomice. To již bylo uvedeno v souvislosti se soukromým devizovým kursem. Jde však o mnohem obecnější myšlenku. Již před operací se skutečné tržní ceny vytvořily například na soukromém trhu potravin, při stanovení nájemného v soukromých bytech, na trhu nemovitostí, ve značné části sféry služeb a tak dále. Právě proto, že jde o skutečné tržní ceny a nikoliv o ceny uměle vykalkulované úředníky, bude účelné, aby z nich státní podniky v průběhu operace vycházely, budou-li vstupovat se svou nabídkou na trh.

Uvedená východiska, to jest vnější ceny a ceny na domácím soukromém trhu, mohou být vhodnou orientací při volbě výchozích *relativních cen*, to jest při stanovení cenových relací různých výrobků a služeb, kdy v průběhu stabilizační operace vstupuje státní podnik na trh. Zcela odlišnou otázkou je *všeobecná cenová hladina*; jde o makroekonomický agregát, který je závislý na celé řadě jiných makroekonomických agregátů (nabídka úvěrů, úroveň mezd, makronabídka a makropoptávka atd.). O těchto makroekonomických souvislostech již byla řeč a zmíním se o nich i v dalším výkladu.

Když státní podnik provádí svou kalkulaci, bere v úvahu *devizový kurs* stanovený státními finančními orgány a uplatňovaný státní bankovní soustavou. (Viz k tomu následující subkapitulu.) Musí počítat též se střízlivou pozitivní *reálnou úrokovou mírou* vyžadovanou státní bankovní soustavou. Tato míra musí být rovněž předem oznámena, alespoň pro období zahájení operace. (Později může být pozměněna v souladu s reálnou situací na trhu úvěrů.)

Když státní podnik vstupuje na trh, který byl operací uveden do pohybu, s nějakou cenou, je – ačkoliv tedy pro ni existují jisté opěrné body – do určité míry nucen ke „skoku do tmy“. Zbytek se musí ponechat hře poptávky a nabídky. Všechny ceny (s výjimkou trvale regulovaných cen monopolních výrobků) je třeba rychle uvolnit. Chvilí potrvá, než se poptávka a nabídka „propracují“ k rovnováze a než se tím vytvoří rovnovážná cena vyčišťující trh. Uvažme jen, že paralelně se rozvíjí také zahraničně obchodní činnost, z toho ve značné míře i sou-

kromá zahraničně obchodní aktivita. Na trhu se objeví i dovozci, ať již půjde o maďarský státní nebo soukromý podnik, o zahraniční kapitalistický nebo i smíšený podnik, kteří vstoupí do soutěže s domácím výrobcem. Pokud výchozí cena zajišťuje vysokou rentabilitu, přiláká to dovoz a dříve nebo později se cena sníží. V opačném případě se odehrají protichůdné procesy.

Liberalizace vede v konečném důsledku k tomu, že se vytvoří v podstatě *homogenní (jednotné) ceny*. Jak známo, dokonale homogenní ceny se vytvoří pouze při takové struktuře trhu, kterou ekonomická teorie označuje jako dokonalou konkurenci. V případě nedokonalé konkurence (pro většinu odvětví vyzrálých tržních ekonomik je typická) se ceny poněkud odchyľují. S tím musíme přirozeně počítat i my. Jde však, jak bychom snad mohli říci, o „přirozené“ odchylky. Stabilizační operace musí odstranit umělou rozštěpenost cenového systému na základě úplně jiných kritérií: „bílá“ cena vůči „šedé“ nebo „černé“ ceně; úředně diktovaná cena, odchyľující se od ceny vyčišťující trh, vůči volné tržní ceně; cena stanovená státním podnikem vůči ceně stanovené soukromým sektorem. Rozbourání těchto cenových zdí cenový systém, který vznikne jako výsledek operace, v zásadě sjednotí.

Nikdo asi nedokáže odhadnout, jakou dobu zabere vytvoření jednotných cen, které vyčišťují trh. Nemůžeme mít iluze a počítat s tím, že rok po zahájení operace bude již v Maďarsku obdobně spořádaný a konsolidovaný trh jako ve Frankfurtu nebo v Curychu. Nebojme se „anarchie“ trhu! Patří k němu kolísání cen; jednou zde, podruhé jinde se vytvářejí ohromné zisky nebo ztráty. Na ztráty si již maďarská veřejnost zvykla. K tomu bych však dodal, nezávidíme ani v těch případech, kdy se vytvářejí obrovské zisky. Jde o motor adaptace! Naděje na rychlé zbohatnutí, i když se splní jen málokomu, může tisíce nebo i statisíce lidí pohnout k tomu, aby se i oni pokoušeli; aby skutečně riskovali, skutečně podnikali.

Struktura maďarské ekonomiky je nyní poznamenána nejrůznějšími disproporcemi a disharmonií. V případě skutečně svobodného podnikání (viz subkapitola 1.1) to podnikatele neodrazuje, ale přitahuje. Čím je větší disproporce mezi poptávkou a nabídkou, tím spíše se dá vydělat na všech takových akcích, které slouží obnově rovnováhy poptávky a nabídky. V zemích se skutečně harmonickou strukturou lze

získat mimořádné důchody prakticky již pouze pomocí technických inovací a zásadně nových výrobků. Náš převrácený svět je však ideálním zlatým dolem pro toho, kdo si chce vydělat. K tomu je však nutné konečně již změnit přístupy a morální postoje veřejnosti, jak o tom byla řeč v subkapitole 1.1. Kolik jen škod v tomto smyslu napáchala ekonomická teorie svými sugescemi! Smyšlenkami, jež považovaly za morální pouze důchody získané prací a současně odsuzovaly „ziskuchtivost“ a „spekulaci“.¹⁾ Nebo hodnocením, podle kterého ten, kdo „využívá své převahy způsobené existencí nedostatku“, postupuje nečestně. Jako kdyby nebylo jedinou rozumnou reakcí kteréhokoliv prodávajícího, aby při nedostatku na trhu zvyšoval prodejní cenu. Cena není morální, ale ekonomickou kategorií. Nedostatek neodstraníme tím, že pěkně požádáme prodávající: buďte zdrženliví a nezvyšujte ceny. Toho, aby se prodávající vzdal *využití* své převahy, nelze dosáhnout moralizováním (nebo policejním opatřením); je nutné odstranit samotný fakt převahy. (O tomto problému a o odstranění nedostatkové ekonomiky vůbec podrobněji pojednám v subkapitole 2.9 této studie.)

V souvislosti s cenami se vraťme ještě na chvíli k otázce státních podniků. V předcházející subkapitole byl zformulován požadavek, že je třeba zrušit subvencování ztrátových státních podniků. Nyní se podívej-

¹⁾ Na tomto místě bych chtěl připojit několik poznámek k akcím, které mají za cíl bezprostředně – s vyloučením zprostředkovatelské úlohy obchodu – propojit zemědělské výrobce a městské spotřebitele. Tato prastará forma styku je zárodkem každého městského potravinového trhu. V dnešním Maďarsku, kde není obchod zprostředkující mezi zemědělskou produkcí a městským spotřebitelem rozvinutý, může tato forma přechodně sehrát užitečnou roli. Jak výrobce, tak i spotřebitel mohou mít pocit, že je to pro ně výhodnější. Může však jít jen o časově omezený stav. Trvalým řešením bude, když se ke spojení výrobců a spotřebitelů vytvoří moderní, kulturní zprostředkovatelský obchod. Nechť si různé nákupní a realizační organizace vzájemně konkurují. Nechť tuto funkci přebírá ve stále větším rozsahu soukromý sektor. I zde je nutný skutečný moderní trh, v němž jsou náklady a užítky zprostředkovatelů snižovány konkurencí a volným vstupem podnikatelů do této činnosti.

Jsem přesvědčen, že uvedenou logiku sdílí většina ekonomů. Ani v této sféře není oprávněně romantické odmítání trhu, vyvolávání nepřátelských nálad vůči „komerčně pojatému zprostředkovatelskému obchodu“. To by podnikatele jen odrazovalo od toho, aby se v co největším počtu a při vzájemné konkurenci zapojovali do obchodování s potravinami.

me na tuto myšlenku ještě jednou ve světle očekávaného nového cenového systému. Přiznejme si, že vlastně vůbec netušíme, ve kterém podniku jsou ztráty *skutečné* a ve kterém jsou pouze zdánlivé. Relativně snadný je propočít v hornictví. Nelze patrně pochybovat o tom, že maďarské uranové doly jsou nesmírně ztrátové, jelikož zde se na straně nákladů bere v úvahu jen poměrně malý počet faktorů a je jednoduché určit hodnotu produkce vyjádřenou ve světových cenách. Adekvátní kalkulace je však téměř nemožná, když jde o výrobky zpracovatelského průmyslu, protože do jejich nákladů se již ve značné míře řetězovitě přenáší ceny těch výrobků, v jejichž nákladech a v cenové tvorbě sehrála úlohu nepřehledná síť dotací a daňových výjimek. Ani bych nebyl překvapen, kdyby se po operaci ukázalo, že v případě celé řady státních podniků, dnes považovaných za ztrátové, tomu tak ve skutečnosti není. A naopak, kdyby se ukázalo v souvislosti s jinými státními podniky, řazenými nyní mezi ziskové, že – zjistíme-li jejich reálné náklady a stanoví-li se jim reálná daňová břemena – ve skutečnosti rentabilní nejsou.

2.5 Zavedení jednotného kursu deviz a konvertibility

Navrhují, aby (v případě, že dále uvedené podmínky budou splněny) byly v průběhu operace realizovány následující, velmi těsně související úkoly:

1. Uplatnit *jednotný* devizový kurs.
2. Zavést *konvertibilitu* maďarského forintu. Maďarská státní banka má volně směňovat maďarské forinty všem maďarským občanům, jakož i všem podnikům a institucím na zahraniční konvertibilní valuty.
3. *Liberalizovat veškerou dovozní a vývozní činnost*, a to nejen pro soukromý sektor, ale i pro státní podniky.

První úkol nesmí být prosazován vynucováním, zákazy soukromých devizových transakcí a deklarováním nelegálnosti soukromých devizových kursů. Vše, co jsem v této souvislosti rozebral v subkapitole 1.1, platí i nadále: každý jednotlivec má mít právo svobodně kupovat a prodávat devizy. Homogenita, jednotnost kursu se zformuje bez administrativního přinucení tehdy, bude-li možné ve státní bance bez omezení nakupovat devizy za cenu, která nepřevyšuje soukromý kurs,

bude-li možné devizy prodávat za cenu, která není nižší než soukromý kurs. Pokud se uvedená opatření podaří státní bankovní soustavě zajistit, o něco se tím patrně sníží i soukromý devizový kurs. (Avšak i za jinak nezměněných podmínek povedou tato opatření zcela určitě k jeho poklesu ve srovnání s dnešním černým kursem, který v sobě zatím musí zahrnovat i kompenzaci za riziko spojené s ilegality.)

Aby devizový kurs uplatňovaný ve státní bankovní soustavě nepřispěl ke vzniku tíživých disproporcí na maďarském trhu deviz, je nezbytný takový kurs, který *vyčišťuje trh*. Nemohl bych ani tento kurs odhadnout přesně, neboť do značné míry závisí na vývoji dalších komponent stabilizační operace; dále na vývoji míry inflace do doby operace. V každém případě je při stanovení této veličiny důležitým opěrným momentem dnešní „šedý“ soukromý kurs. Bude-li však soukromý devizový trh v souladu s návrhem uvedeným v subkapitole 1.1. legalizován již před operací, ještě lepším opěrným bodem se může stát zítřejší „bílý“ soukromý kurs.

Jedním ze stavebních prvků stabilizační operace bude podle všeho devalvace forintu. Jaký má být její rozsah, závisí kromě již zmíněných faktorů i na tom, jak se bude do zahájení operace vyvíjet úřední devizový kurs.

K tomu, aby mohla státní bankovní soustava zabezpečit směnitelnost, musí být splněna řada podmínek. Z nich zdůrazním dvě.

Nejdůležitější je udržení kontroly *poptávky* po tvrdých devizách. Z tohoto hlediska je nejvíce problematický *státní sektor*. Musí se zajistit, aby poptávka státních podniků po tvrdých devizách (resp. po dovozech pořizovaných za tvrdé devizy) nemohla utéct. Zkušenosti z minulosti nejsou příliš dobrou předzvěstí. Při měkkém rozpočtovém omezení měly státní podniky téměř neukojitelný apetit na dovozy ze západu, resp. na tvrdé devizy. Vycházely z úvahy, že nejdůležitější je „ukořistit“ tvrdé devizy a forinty na jejich úhradu se pak již nějak seženou. Nyní vše závisí na tom, zda se podaří zkrotit tento apetit tím, že podniky budou mít omezené forintové rezervy (a že se prosadí reálný kurs deviz, který vyčistí trh). Jinými slovy, zda se podaří uskutečňovat „přísnou“ monetární politiku, tvrdé omezování úvěrů poskytovaných státnímu sektoru, jak o tom byla řeč v subkapitolách 1.2 a 2.3. Pokud ano, pak lze směnitelnost zachovat, aniž dojde k vážnému ohrožení devizové

bilance země. Pokud ne, znovu se začnou opakovat poruchy a nezbude jiné řešení, než administrativní limitování tvrdých deviz pro státní podniky. To může mít řadu nevýhod, ale tento postup nelze vyloučit ze zvažovaných alternativ do doby, pokud zůstanou státní podniky dominantním sektorem ekonomiky. Obdobné nebezpečí ze strany *soukromých podniků* nehrozí, protože tvrdost jejich rozpočtového omezení vyplývá z jejich přirozené podstaty.

Poptávka *domácností* po devizách se může rozeběhnout pouze tehdy, budou-li se nominální mzdy zvyšovat rychleji, než je žádoucí. Jako v mnoha jiných souvislostech i zde má zásadní úlohu striktní prosazování mzdové disciplíny.

Další podmínkou zpevnění reálného devizového kursu a zajištění konvertibility je to, aby měl stát k dispozici odpovídající devizové rezervy. Může jít o efektivní rezervy Národní banky, nebo o pohotovostní úvěrový limit, který si může kdykoliv v případě potřeby nechat poukázat. Objeví-li se přebytek poptávky po tvrdých devizách, nemusí to vést k okamžitému zastavení volného prodeje deviz ve státní bankovní soustavě. Místo toho se může sáhnout k rezervám. Zároveň se však přirozeně musí přijmout i další opatření pro obnovu rovnováhy nabídky a poptávky: zúžit makropoptávku vyjádřenou v domácí měně (v jejím rámci poptávku toho sektoru, který vytváří vyšší poptávku po devizách, než se očekávalo), případně znovu devalvovat forint. V subkapitole 2.7 se k otázce devizových rezerv ještě vrátím.

Jednotný, reálný devizový kurs vyčišťující trh a konvertibilita (budou-li obě zavedeny při výše zmíněných předpokladech) umožní komplexní liberalizaci importu. Pak bude možné a žádoucí povolit, aby každý ekonomický subjekt mohl svobodně importovat. Bez splnění uvedených předpokladů je však možné povolit bez většího rizika pouze import soukromý. Pokud nebude poptávka státního sektoru postavena pod tvrdou kontrolu a pokud se na něj nebude odpovídajícím způsobem dohlížet, do té doby je poskytnutí plné svobody dovozu státním podnikům nebezpečnou hrou.

Všechny tyto změny mohou napomoci nejen při krátkodobé obnově vnější a vnitřní finanční rovnováhy, ale mohou přispět i k trvalému rozmachu a kvalitativnímu rozvoji výroby. Svoboda dovozu, ať ho provádí státní nebo soukromý, domácí či zahraniční importér, je nepo-

stradatelná pro konkurenci mezi prodávajícími. Ta je jedním z nejsilnějších stimulů pro zajištění lepšího zásobování obyvatelstva, pro odstranění nedostatkovosti a pro technický rozvoj.

2.6 Proč naráz?

Všechna opatření popsaná v předchozích subkapitolách jsou jednotlivě vzata dobře známá. Několik z nich bylo zčásti již uskutečněno nebo se jejich uskutečnění plánuje. Neustále se slibuje, že inflace bude zpomalena. Dělalí se další a další kroky ke snížení rozpočtových výdajů a ke zvýšení příjmů. Plným tempem se provádí takzvaná monetární restrikce. Část cen je už nyní uvolněna.

Problémem je, že se tyto změny zavádějí nedůsledně a s průtahy. Stávající polovičitost jednoho souboru opatření brání účinnosti jiného souboru opatření. Součet deseti různých polovičních výsledků se nerovná pěti celým výsledkům, nýbrž pěti neúspěchům. Všechna vyjmenovaná opatření se navzájem předpokládají. Inflaci je možné zastavit jen tehdy, obnoví-li se rovnováha rozpočtu. Rovnováha rozpočtu se může nastolit jen tehdy, bude-li daňový systém zformován na radikálně nových základech. Při inflaci nelze rovnováhu rozpočtu zajistit, poněvadž příjmy vždy zaostávají za výdaji, a proto inflace více ovlivňuje příjmovou nežli výdajovou stránku rozpočtu. Subvencování ztrátových podniků může být zastaveno jen za předpokladu, že zavedeme nový daňový systém a že bude možné na základě reálných tržních cen zjistit, ve kterých případech se jedná o skutečné ztráty a ve kterých jde o skutečné zisky. Skutečné tržní ceny se však nemohou vytvořit při zrychlující se inflaci. Dílčí cenové úpravy, vedle toho, že nekonvergují směrem k racionálnímu systému relativních cen, jsou navíc samy akcelerátorem inflační spirály. Nebudu pokračovat ve vysvětlování těchto, do kruhu propojených a vzájemně provázaných problémů, i když je možné uvést ještě desítky dalších souvislostí. Z toho všeho plyne *ekonomické* zdůvodnění nutnosti provést naznačenou operaci najednou.

Pro důraznější vysvětlení chci poukázat i na *negativní* stanovisko. Většina opatření, která by byla prospěšná jako součást stabilizačního balíku, budou nebezpečná a škodlivá, převáží-li snaha zavést je odděleně od ostatních opatření. Již plné uvolnění cen může způsobit těžké

poruchy, nebude-li současně zajištěna mzdová disciplína. Škodit může i plná konvertibilita forintu, nebude-li poptávka státního sektoru pod kontrolou. V příkladech bych mohl pokračovat dále. Nejde o pomyslné, nýbrž o skutečné hrozby! Dosavadní stabilizační opatření selhala jedno po druhém právě z toho důvodu, že se nepodařilo vytvořit odpovídající ekonomické prostředí a že převládla snaha zavést je zbrkle a ve spěchu, vytrženě z vnitřních ekonomických souvislostí.

Ke zmíněnému *ekonomickému* zdůvodnění chci připojit ještě dva argumenty.

Jedním jsou důvody *hospodářské psychologie*. Aby mohla být inflace zastavena, je třeba radikálně změnit inflační očekávání. O tom již byla řeč. Čím více bude každý zaměstnavatel a každý zaměstnanec, každý obchodník a každý majitel peněz počítat s tím, že inflace vzroste o 20 %, tím více tomu přizpůsobí ceny a mzdy, které na trhu požaduje, resp. nabízí. Stabilizační operace může vést k přetnutí magického sebeuskutečňujícího se kruhu inflačního očekávání, pokud tuto operaci přislíbí vláda, která vzbuzuje dostatek důvěry a vážnosti.

Druhý argument má především *humanitární* povahu. Maďarské obyvatelstvo je v důsledku současných ekonomických potíží vystaveno značnému utrpení. Nejzávažnější povinností politických organizací, stran a všech vládních institucí je, aby toto utrpení co možná nejvíce zmírnily. Nápravu ekonomiky nelze bez těžkých obětí vyřešit. Jestliže se však musí něco obětovat, nikomu nepomůže, když se doba přinášení obětí bude prodlužovat do nekonečna. Má-li se živému člověku uříznout noha, je humánnější udělat to pomocí okamžité amputace a s patřičným znecitlivěním, než to protahovat dlouhou dobu a každý týden nebo měsíc uříznout z nohy jen další tenký plátek. Széchenyi¹⁾ ve své práci *Hitel* používá metaforu trhání zubu: „Trhač zubů neboli operatér – ranhojič – se přemění v nejhoršího ukrutníka, když pro svou nanejvýš nerozumnou jemnocitnost tahá a tahá zub jen pomalu, dělá malé zářezy a prodlévá v této své práci příliš dlouho“.²⁾

¹⁾ *Maďarský ekonom István Széchenyi (1791-1860) napsal Hitel (Úvěr) v roce 1828 (pozn. překl.).*

²⁾ Széchenyi István (1979, str. 214). Na tento citát mě upozornila Katalin Szabóová.

Lidé se právem rozhořčují, že jsou téměř týden co týden ukracováni jednou tím a po druhé jiným způsobem. Dospěli jsme až tak daleko, že již na základě pouhé pověsti o zvyšování cen masných výrobků je možné podnítit dělníky ke stávkám, ačkoliv milióny domácností jsou téměř bez povšimnutí a bez obdobných projevů protestu soustavně poškozovány v mnohonásobně větším rozsahu. Jsem pevně přesvědčen, že lidé by byli ochotni protrpět raději jediný radikální a značně traumatizující velký otřes, kdyby ovšem byli přesvědčeni o tom, že situace se poté začne zlepšovat, než aby se pokračovalo v současném bezvýchodném churavění, v pomalém, avšak neustálém zhoršování situace a v prodlužujících se ekonomických křečích společnosti.

2.7 Humanitární a ekonomické rezervy

K operaci je třeba připravit příslušné rezervy. Za nezbytné považují čtyři skupiny rezerv.

1. Nejdůležitější je „*humanitární*“ *rezerva*. Peněžní limit, z něhož lze za přiměřené společenské kontroly nenávratně poskytovat jednorázovou podporu těm, kteří se dostanou do nesnází. Dříve nebo později se budou muset všichni přizpůsobit nové, postoperační tržní situaci. Těm, co jsou trvale neschopni adaptace, je třeba pomoci odpovídající sociální politikou. O tom bude řeč v následující kapitole. Nyní tedy nebudu mluvit o *trvalé* sociální bezpečnostní síti, která je potřebná v každé humánní společnosti, ale o *mimořádné* rychlé pomoci, která bude využita v ročním nebo dvouletém období operace. Pomoc mohou potřebovat i lidé, kteří budou později s to postavit se na vlastní nohy. Nutno zdůraznit, že jde o pomoc přechodnou. Společnost od všech svých členů, kteří jsou schopni udržet se na vlastních nohou, očekává, aby tak dříve nebo později učinili. Není zapotřebí paternalistické péče o ty, kteří jsou schopni sami si vytvořit normální podmínky pro život.

2. Jsou potřebné *rezervy zboží*, resp. rezervní kapacity v oblasti základních životních prostředků, energie, paliv atd. Je možné, že první procesy adaptace vyvolané operací proběhnou křečovitě; těžkým poruchám lze předejít pomocí odpovídajících státních rezerv.

3. Země má mít k dispozici *konvertibilní devizové rezervy*, jimiž může v případě přechodných obtíží hradit mimořádné dovozy. Tyto rezervy jsou nezbytné i proto, aby – jak už bylo vyloženo v subkapitole 2.5 – státní bankovní soustava mohla splnit svůj slib o zavedení konvertibility forintů. Objeví-li se přebytek poptávky po devizách, musí být pokryt v první řadě z těchto rezerv. (Jinou otázkou je, jakými nástroji se bude po první reakci znovu nastolovat rovnováha na trhu deviz.)

4. Nad rámec normálních úvěrových limitů určených pro státní a soukromý sektor je nutné stanovit *rezervní úvěrové kontingenty*. Z nich je možné poskytnout *překlenovací* půjčku státním nebo soukromým podnikům, které budou mít v průběhu operace akutní problémy s likviditou. Nesmí však jít o měkké “sanační”, nýbrž o tvrdé úvěry. Pokud podnik s pomocí těchto půjček přežije bouři stabilizační operace, pak bylo oprávněné, že se mu tato možnost poskytla. Pokud nepřežije, pak je úvěr ztracen, je však zakázáno prolongovat ho a připojovat k němu další nové půjčky. Velká operace má znamenat urychlení přirozené selekce. Překlenovací půjčky mají dát pouze jedinou poslední šanci organizacím, které se domnívají, že jsou s to nelitostnou selekcí přežít.

Finanční krytí všech čtyř skupin rezerv je třeba zakalkulovat do plánu operace. Stabilizační operace bude předem odsouzena k nezdaru, budou-li sice její bilanční rovnice jakž takž v rovnováze, ale teprve v průběhu událostí se ukáže, že jsou přece jenom nutné individuální podpory, nečekané dovozy, překlenovací úvěry potřebné podnikům k přežití, které rozruší již tak vratkou rovnováhu. Rezerva tedy musí být *naplánovaná*. Pokud nebude v plném rozsahu na tyto mimořádné cíle spotřebována, zůstatek bude jistě možné nějak využít. Neměla by však být překročena ani o jeden forint nebo dolar.

2.8 Stabilizační operace a zahraničí

Stabilizační operace má být zajištěna v zásadě z vlastních sil. Při sestavení jejího plánu lze zakalkulovat pouze takový rozsah zahraniční pomoci, s nímž můžeme počítat s naprostou jistotou. V tomto smyslu musí být plán pesimistický a maximálně opatrný. Když se bude situace proti očekávání vyvíjet lépe, nebude obtížné přebytek výhodně využít.

Jsem současně přesvědčen, že právě změny, které jsem popsal v 1. kapitole studie, i to, co bylo dosud naznačeno o stabilizaci, v mimořádné míře zvýší možnosti zahraniční podpory. Prozkoumejme s ní související nejdůležitější nezbytné akce.

1. Jak současná vláda, tak i nová vláda vytvořená po parlamentních volbách musí znovu uvážlivě formovat naše vztahy k zemím RVHP. Vzdálenější cíle jsou komplexnější. Na jedné straně je nutné snižovat závislost Maďarska jak z hlediska importu, tak z hlediska exportu. Na druhé straně je třeba napomoci tomu, aby se struktura našeho zahraničního obchodu zvýhodnila.

Nejzávažnější a dlouhodobě působící nevýhodou vývozu směřujícího do RVHP je mimochodem právě to, co bylo až dosud pro maďarské státní podniky nejlákavější a kvůli čemu na těchto trzích lpěly nejvíce, to jest nenáročnost těchto trhů na kvalitu. Zde je poměrně snadné prodat výrobky, které odmítají země s tvrdou měnou. Už jen proto je nutné přeorientovat se v klidném, ale rozhodném tempu na trhy náročnější. Přitom je zvláště důležité, aby i přes politické změny zachovala maďarská vláda kontinuitu obchodu. Podepsanou hospodářskou smlouvu nelze jednostranně vypovědět; to je základní zásada poctivého obchodu. Nelze připustit oslabování důvěryhodnosti Maďarska. Pouze zcela mimořádnými okolnostmi lze zdůvodnit jednostranné odstoupení od smlouvy a v každém případě k tomu musí být vyžádán souhlas parlamentu.

2. Přejdu-li k problematice styků se západními ekonomikami, chtěl bych říci několik slov především o soukromém kapitálu. Tím spíše, že v diskusích na veřejnosti se klade neúměrně veliký důraz na otázku, jaký mají západní vlády a mezinárodní organizace vztah k Maďarsku. I jejich postoj je přirozeně velmi důležitý, ale ještě důležitější je podle mého názoru, jaký postoj k Maďarsku zaujímají lidé pohybující se v západním obchodním světě, podnikatelé, manažeři soukromých podniků. Neexistuje „kapitalistická internacionála“, kapitalisté všech zemí spojení nejsou. Netancují podle toho, jak se v některé světové metropoli, například ve Washingtonu, Bonnu nebo Tokiu píská. Jejich akce koordinuje neviditelná ruka – trh – metodou pokusů a omylů. Sledují prohlášení vlád, ale ještě pozorněji naslouchají tomu, co říká některý

z jejich klubových kolegů, obchodníků, o svých maďarských zkušenostech. Sto vládních záruk znehodnotí jediné zahořklé cestovní vyprávění zklamaného známého o tom, kolika byrokratickými překážkami mu byl zneprzyjemňován život v Budapešti. Žádný společenskoekonomický řád nemá dvě tváře: ošklivou tvář obrácenou k domácím občanům a krásnou tvář obrácenou k cizině. Nelze trvale stavět potěmkinovské vesnice: na jedné straně s elegantně zařízenými bankami na ulici Váci podle západních vzorů, zatímco v provinčních městech není na druhé straně možné dosáhnout s Budapeští telefonického spojení a ve filiálkách Státní spořitelny stojí lidé v dlouhých frontách a čekají na vyřízení těch nejjednodušších bankovních operací.

V té míře, jak se bude rozvíjet ekonomická úroveň a kultura maďarského soukromého sektoru a jak porostou jeho právní svobody, bude organičtější též vztah k západnímu obchodnímu světu. Rozumný, uvážlivý západní kapitalista, kterého nelze "podfouknout", nedůvěřuje *mimořádným* podmínkám, jež jsou mu poskytnuty: zvláštním daňovým úlevám, konvertibilitě určené pouze pro cizince, speciálním celním tarifům. Může budovat své postavení pouze na tom, co je zajištěno bez zvláštního milostivého povolení i pro každého maďarského státního občana bez výjimky. Pokud ve smyslu toho, co bylo uvedeno v subkapitole 1.1, nebude muset maďarský občan ke svému podnikání absolvovat schvalovací torturu, pustí se klidněji do podnikání i zahraniční občan. Pokud platí maďarský občan jednotné, přehledně stanovené lineární daně, pak také zahraniční podnikatel usoudí, že se ani on nemusí obávat skličující daňové progrese. Nebudu dále pokračovat. I zde je nutný pozvolný, postupný, *přirozený vývoj*. Bylo by dobré, kdyby dospěl co nejdále, než operace přijde na pořad dne.

Operace samotná by podle mého názoru důvěru západních obchodníků dále zvýšila. Uklidnilo by je, kdyby v zemi zachvácené inflací, rozpočtovým deficitem, deformovanými cenami a nepochopitelným daňovým systémem, nastal konečně pořádek a stabilita.

3. Výše uvedenými myšlenkami nechci přirozeně bagatelizovat pomoc, kterou nám mohou poskytnout západní vlády a mezinárodní finanční instituce. K této otázce se nechci podrobněji vyslovovat, proto připojím pouze jednu poznámku. Právě stabilizační operace je příležitostí, při níž je možné mobilizovat největší část západní pomoci. V zá-

padním politickém a hospodářském světě mají mnozí pocit, že se již v 70. letech popálili. Bez omezení poskytovali půjčky, které se v rukou vlád rozplynuly. Co se týče Maďarska, předkládá od té doby stávající vláda rok co rok nové a nové reformní projekty, zatímco zadlužení se dále zvyšuje a hospodářské potíže se stupňují. Nyní se nabízí příležitost, která se nevrací. Máme šanci, že Maďarsko bude mít parlament zvolený ve svobodných volbách a vládu, která se může opírat o důvěru parlamentu. V duchu této studie dodejme: je šance, že taková vláda bude mít jasně nastíněný stabilizační program a nebude se obávat ani šokové terapie. Nuže, k uskutečnění takového programu by bylo možné získat pomoc zahraničních vlád, a to v několika směrech. Jednak bychom mohli obdržet přímou podporu, jednak mimořádné úvěry za výhodnějších podmínek, než je obvyklé, a jednak ohleduplnější přístup k našemu stávajícímu zadlužení. (K tomu se ještě vrátím.) Domnívám se, že zahraniční vlády a mezinárodní organizace budou mnohem raději podporovat operaci, která proběhne v dohledné době a nepotrvá více než rok či dva, než aby poslouchaly nejasné přísliby vztahující se ke vzdálené budoucnosti.

4. Nová vláda by měla ve svém programu maďarskému lidu slíbit, že s věřiteli znovu projedná otázku maďarského zadlužení. Ať však nevystupuje s obligátním prohlášením, že mění časový "rozvrh" splátek. To by zbytečně snížilo autoritu Maďarska ve světě financí. Je naděje, že Maďarsko se bude moci vyhnout změně časového průběhu splátek, jež by byla vynucena nouzovým stavem.

Neznamená to však, že bychom měli bez reptání a se servilní povolností brát na vědomí, jakým velkým břemenem je pro současnou maďarskou generaci péče o dluhovou službu. Maďarský lid snášel již příliš hodně, abychom mu slibovali ještě několik desetiletí trpělivosti, odříkání a dalšího utrpení s dodatkem, že někdy později, kolem roku 2010 nebo 2050 bude svět nakonec lepší. Břemenům maďarských dluhů je třeba ulevit nyní, v nejbližších letech.

Jde o problémy diskutované i v kruzích ekonomů a hospodářskopolitických odborníků západního světa, protože velikými dluhy je zatížena řada zemí. Ať jde o socialistickou nebo kapitalistickou dlužnickou zemi, vedoucí pracovníci jejich centrálních bank se chovají velmi podobným způsobem. Jejich hlavní kritérium zní: „Dejme si pozor, aby se na

nás věřitelské banky nerozzlobily!“ Uznalé poklepání na rameno je v klubu mezinárodních bankéřů velkým vyznamenáním; ve srovnání s ním nezáleží příliš na tom, že lidé v zemi reptají. Ti, co drží v rukou politické kormidlo, jsou zpravidla diletanty v mezinárodních financích a slepě důvěřují svým bankéřům. Když je tito jejich vlastní bankéři pořádně postraší: „Jestliže nezaplatíme, bude velmi zle“, reagují s velkým zděšením a raději ještě utáhnou šrouby zbídačující občany státu.

Nejen dlužník je vydán napospas věřiteli, ale i věřitel dlužníkovi. Až nová maďarská vláda ohlásí svůj stabilizační program, souběžně s tím nechť vhodným způsobem oznámí i to, že hodlá snížit břemena spjatá s umořováním dluhů. Není nutný chvat a v žádném případě nelze připustit ani jediné svévolné porušení úvěrových dohod. Je ovšem nutné jednat s každou jednotlivou skupinou věřitelů zvlášť: s takzvaným Pařížským klubem západních věřitelů, s různými vládami, s mezinárodními finančními institucemi, s východoevropskými obchodními a finančními partnery a tak dále. Je nutné pokusit se s klidem a důrazem přesvědčit každou jednotlivou skupinu věřitelů zvlášť, že Maďarsko nemůže a ani si nepřeje splácet své zadlužení podle původně stanoveného harmonogramu. Nepotřebujeme demonstrativní, nebezpečnou a ponižující změnu lhůt splátek, nýbrž vytrvale prováděnou reorganizaci našich závazků. Již před stabilizační operací je třeba v tomto směru udělat co nejvíce a později pak sama operace bude příležitostí k sérii takových jednání. V průběhu jednání a patrně i po jejich ukončení bude třeba, abychom beze zbytku dostáli svým závazkům v oblasti krátkodobých úrokových plateb. Máme však dobré šance, abychom snížili naše střednědobá a dlouhodobá břemena vyplývající z našich dluhů. V uplynulých letech řada zemí absolvovala v tomto směru úspěšná jednání. Je možné, že se tím ve veřejně publikovaných ukazatelích přechodně poněkud sníží dlužnická spolehlivost Maďarska. Soudím, že tuto nevýhodu je třeba akceptovat. Jednak i poté bude Maďarsko patřit do skupiny zemí spolehlivějších z hlediska přijímání úvěrů. Jednak – a to je právě rozhodující argument – je reorganizace nezbytná proto, aby se stabilizační operace nestala pro obyvatele země nesnesitelnou zátěží.

2.9 Odstranění nedostatkové ekonomiky

V Maďarsku souběžně existují inflace a nedostatek.¹⁾ Hospodářská politika, kterou načrtávám v této studii, umožňuje, abychom se vyhnuli oběma jevům, které ostatně vzájemně velmi těsně souvisejí. Nyní tuto myšlenku uvedu v souvislosti se stabilizační operací, ale zdůrazňuji, že řešení je těsně spjata i s úkoly, které byly vysvětleny v první kapitole.

Syndrom nedostatku je komplexní jev. Na jeho vzniku se podílí řada faktorů. Jde o mikroekonomický i makroekonomický problém současně. Při vysvětlení jeho příčin zaujímají důležité místo vlastnické vztahy, metody řízení, peněžní a cenová soustava socialistického systému. K odstranění nedostatkové ekonomiky se nabízí šance právě proto, že změny, ke kterým v zemi až dosud došlo a které se ještě v nejbližší budoucnosti uskuteční, proběhnou najednou ve všech dimenzích. Nemůžeme očekávat, že po ukončení stabilizační operace nezůstane po nedostatku ani stopy. Budeme mít co do činění s trhem, jehož mašinérie bude ještě dosti dlouho fungovat s frikcemi a bude méně adaptabilní než staré tržní mechanismy, které jsou už dobře zaběhané. Je ovšem možné očekávat, že hlavní faktory vyvolávající všeobecnou chronickou nedostatkovost ekonomiky budou – prostřednictvím společenských proměn popsaných v první a stabilizační operace popsané ve druhé kapitole – v podstatě odstraněny.

Všechny předpoklady nezbytné ke zrušení nedostatkové ekonomiky byly v dosavadním výkladu již vlastně uvedeny, proto teď postačí hutná rekapitulace.

1. V rámci stabilizační operace vytvoříme na makroekonomické úrovni rovnováhu mezi nabídkou a poptávkou. Pokud se toho v průběhu operace podaří dosáhnout a budeme s to tento rovnovážný stav udržovat i nadále, odstraní se tím jedna z fundamentálních příčin nedostatku: nadměrná poptávka na makroúrovni.

¹⁾ G.W. Kolodko a W.W. McMahon (1987) označili tento jev anglickým slovem „shortageflation“ podle vzoru „stagflation“ (stagflace) označující koexistenci stagnace a inflace.

Nyní musím čtenáře důrazně upozornit: pokud se poptávka opět rozroste, pak to může vést nejen k inflačním tlakům, ale i k obnově všeobecného nedostatku. Pokud se totiž na nadměrnou poptávku reaguje přibrzděním růstu cen, pak se nevyhnutelně objeví takzvaná potlačovaná inflace, jejímž průvodním znakem je nedostatek.

Jde o vážné nebezpečí. Nebude-li stabilizační operace úspěšná, anebo v letech následujících po operaci opět makropoptávka „uteče“, pak se patrně bude ze všech stran požadovat přibrzdění následného růstu cen. Zvýší se politický nátlak různých skupin na zavedení cenových stropů a na fixaci cen. To povede ke znovuzrození jednoho z mechanismů, které generují nedostatek, k potlačované inflaci.

To vše je jen dalším důvodem, abychom pomocí stabilizační operace skutečně nastolili makroekonomickou rovnováhu. Pokud by mělo v jistém směru dojít k omylu, ať je to raději nadměrná nabídka nežli nadměrná poptávka.

2. Jde sice o součást výše uvedeného 1. bodu, přesto zvlášť zdůrazňuji, že poptávku státního sektoru je nutné přísně držet na uzdě. Jak jsem rozvedl již v subkapitole 1.2, osobně nepovažuji za možné, aby při dominujícím rozsahu státního sektoru měly státní podniky tvrdé rozpočtové omezení v tom smyslu, že je k omezování výdajů bude nutit jejich vlastní *vnitřní zájem*. Myšlenku, že by se v nich mohla rozvinout skutečná zainteresovanost na zisku, považuji za beznadějnou. Znovu a znovu se bude objevovat hlad po investicích a sklon k uvolňování mezd. Proto jsem doporučil, aby se sklonu státního sektoru k utrácení stanovily meze zvenčí, shora.

Metody vhodné pro tento účel zatím ještě rozpracovány nejsou, ale šance, že budou vytvořeny, se zvýšily. Dříve totiž byla situace jiná: veškeré nástroje řízení se nacházely v rukou horních vrstev státní byrokracie – propojené se státním podnikem v jedno tělo jednu duši – u které se projevovaly tytéž sklony k utrácení. Dnes se proti ní může zformovat *nezávislá vyvažující síla*, parlament založený na systému plurality politických stran. Ten není součástí byrokracie, nýbrž vůle národa ho *nadřazuje* byrokracii a dává mu do rukou moc, aby stanovil limity výdajů. Pokud to praxe nevyvrátí, rád bych spoléhal na to, že na byrokracii nezávislá, přesněji byrokracii nadřazená legislativa bude s to udržet na uzdě sklon státních podniků k utrácení. Bude tedy s to pro

státní sektor stanovit tvrdé rozpočtové omezení na *národohospodářské úrovni*. Pokud to svede, podaří se jí tím odblokovat jeden z hlavních generátorů neustále se obnovujícího nedostatku. Nesvede-li to, nedostatek se znovu objeví.

3. Jednou ze základních metod překonání nedostatkové ekonomiky je rozšíření soukromého sektoru; dílčím způsobem k tomu přispíval i dosud: velkou část poptávky, kterou státní sektor nedokáže pokrýt, uspokojují totiž formální a neformální soukromé činnosti. Byl-li doposud v Maďarsku nedostatek podstatně menší než v mnohých jiných socialistických zemích, pak mezi nejdůležitější vysvětlení tohoto jevu patří, že prázdný prostor, který zanechala prvá ekonomika, zčásti zaplnila ekonomika druhá.

Rozpočtové omezení soukromého sektoru je tvrdé; tomu, aby utrácel, stojí v cestě prostý fakt, že soukromý vlastník platí ze své vlastní kapsy. Proto ze strany soukromého sektoru nehrozí nebezpečí, že jeho poptávka se „rozeběhne“. Zde tedy neexistuje vnitřní sklon k reprodukci nadměrné poptávky, jako je tomu ve státním sektoru.

Doufejme, že v duchu výkladu subkapitol 1.1 a 1.3 dojde k rozmachu soukromého sektoru. Bylo by žádoucí, kdyby veřejné mínění pochopilo, jak v tomto případě vlastně soukromá iniciativa a trh fungují. Právě nedostatek je tím, co přitahuje podnikatele jako magnet, pokud se mu ovšem povolí, aby situaci nedostatku využil. Saturovaný trh již velké zisky neslibuje. Když se však někde objeví koupěschopná poptávka a vůči ní nestojí dostatečná nabídka, pak se mobilnímu kapitálu vyplatí, aby přispěchal, neboť se mu nabízí výhodný obchod. Tento typ pružnosti, iniciativa, okamžitá reakce na nabízející se možnost, svobodný vstup, konkurence – to vše souhrnně napomáhá překonat na tisíce různých mikronedostatků.

Svobodný vstup soukromého podnikání do jakékoliv oblasti výroby a oběhu, včetně svobodného soukromého dovozu, vytváří režim trhu, který obvykle označujeme jako soutěž prodávajících o kupujícího.¹⁾

¹⁾ V podmínkách kapitalismu se tento režim nejčastěji vyvine v tržní struktuře takzvané „nedokonale konkurence“. V ní usilují prodávající, aby si vzájemně odlákali

4. Svobodná a pružná cenová tvorba je požadavkem, který souvisí se všemi třemi výše uvedenými body. Je jednak potřebná k udržení makroekonomické rovnováhy mezi poptávkou a nabídkou. Je však nutná jednak i proto, aby se nabídka a poptávka mohly rychle navzájem přizpůsobovat i na mikroekonomické úrovni. Jak bylo zdůrazněno v subkapitole 2.4, po stabilizační operaci se mají volné ceny prosazovat jako pravidlo.

V úvodu jsem rozlišil úkoly, které mají být uskutečněny najednou, a úkoly, které lze uskutečnit jen postupně. K překonání nedostatkové ekonomiky je zapotřebí kombinace obou typů úkolů. Stabilizační operace vytváří pro odstranění nedostatkové ekonomiky některé předpoklady nutné (makrorovnováha, rozsáhlé uvolnění cen), nezahrnuje však veškeré předpoklady postačující. Musí být doplněna dlouhodobými změnami, jmenovitě zdravým rozvojem soukromého sektoru a přísnou kontrolou poptávky státního sektoru.

2.10 Operace a rekonvalescence

Poté, co jsem uvedl hlavní komponenty stabilizační operace, je nutné připojit několik závěrečných poznámek.

Doporučuji takovou operaci, kterou ještě nikdy žádná země neuskutečnila. K zastavení nebo k radikálnímu zpomalení inflace již došlo v Sovětském svazu jak po první, tak i po druhé světové válce. Je zjevné, že společenské a zejména politické podmínky se však v uvedeném případě od dnešní maďarské situace zásadně odlišovaly.

Po druhé světové válce proběhlo v kapitalistickém světě několik velkorysých stabilizačních operací. Když se v Maďarsku v roce 1946 podařilo zastavit nejprudší inflaci ve světových dějinách, nacházela se země na rozhraní Východu a Západu. Je pravda, že se již tehdy objevily některé prvky pozdějšího socialistického systému (posun komunistické strany směrem k moci, přítomnost sovětské armády), avšak ekonomika

kupujícího tím, že lepší kvalitou svého zboží a služeb, zdvořilejší obsluhou a rychlejšími dodávkami chtějí získat převahu nad svými rivaly. Viz k tomu Tibor Scitovsky [1951], (1971) a E. Domar (1987).

byla v podstatě založena na soukromém vlastnictví. Šlo o takovou stabilizaci, při níž spolupracovaly všechny politické strany hlásící se k obnově země a kterou podporoval jak soukromý kapitál, tak i dělnictvo, které se tehdy začalo organizovat.

Velký úspěch zaznamenala mnohdy jako vzor uváděná západoněmecká reforma z roku 1948. I ta byla skutečnou *operací*; jednorázově provedeným obratem, při němž byla souběžně zavedena stabilní měna a téměř úplná liberalizace. Nelze však zapomenout, že se tam v podstatě jednalo o ekonomiku soukromou. Několik velkých monopolních organizací bylo rozděleno, ale vlastnické poměry zůstaly koneckonců nedotčeny. Erhard a jeho poradci museli jistě promyšlet všechno možné, určitě však ne to, jakým způsobem by bylo možné laboratorně vytvořit umělé soukromé vlastníky. Ti totiž byli všude kolem plní života.

V této studii nebudu moci analyzovat zkušenosti z jiných radikálních stabilizačních operací a akcí (např. izraelské nebo bolívijské). Na jejich okraj lze však poznamenat alespoň to, že ač byly prováděny v těžce nemocných ekonomikách, ve kterých byl i veřejný sektor podstatně větší než v Erhardově Německu, byly tyto země v podstatě taktéž soukromovlastnickými ekonomikami.

Maďarsko (a Polsko) představuje prvý pokus paralelně vyřešit dva velké úkoly: přechod ekonomiky směrem k dominující úloze soukromého sektoru a současné uskutečnění makroekonomické adaptace a stabilizace. Z toho plyne mimořádná obtížnost věci.

Odhodlání k operaci, rychlá a nekompromisně důsledná realizace již přijatého rozhodnutí, by mohly mezi obyvateli vzbudit pocit, že období křečí a agónie v dohledné době skončí. Kdo sám již překonal těžkou nemoc, nebo tento proces pozoroval u svých blízkých, zná onen duševní stav, kdy se nemocný obrátí na lékaře: „Už to nevydržím. Ať se stane, co se stane, skončete již s mým utrpením. Raději budu riskovat operaci, jen aby se konečně něco změnilo.“ Mám dojem, že duševní stav maďarského obyvatelstva se blíží, nebo již dospěl k tomuto pocitu. Lidé mají již plné zuby nekončící řady drobných změn a pocitu nejistoty s nimi spojeného. Myslím, že by byli ochotni podstoupit riziko radikální operace. I když bude operace přechodně spjata s traumaty, rozvrácením současného stavu a s dočasnými poruchami, může poté vést ke zklidnění, ke stabilitě a skutečnému pořádku.

3. Úkoly ekonomického přechodu z politického hlediska

3.1 Popularita programu

Jakou popularitu může získat program, který navrhuji? Nemůže se líbit všem ze všech hledisek. Cesta přechodu nastíněná v této studii není populistickým programem. Než se zmíním o tom, kde lze očekávat odpor, chci zdůraznit ty rysy programu, které by se podle mého názoru měly stát populární. Ani tyto rysy však nebudou populární *bezvýhradně*; jejich přitažlivost závisí na tom, jaké etické a politické názory zastávají jednotliví občané a jaké mají ekonomické zájmy.

1. Záměr nastíněný ve studii bude přitažlivý pro z hloubi duše *svobodomyslné* lidi. Svoboda jednotlivce není jedinou hodnotou. V pojetí většiny Maďarů mají velkou váhu i jiné hodnoty, například materiální blahobyt společnosti, rovnost, sociální spravedlnost, prvotnost zájmů národa před zájmy jednotlivce a tak dále. Hodnoty se dílem navzájem doplňují, ale v nejednom případě se dostávají i do vzájemného konfliktu. Cesta rozvoje, kterou jsem naznačil, bude láková pro ty, kdo považují autonomii jednotlivce a suverenitu občana alespoň za rovnocenné jiným hodnotám; pro ty, kdo nepřijímají podřízenost jednotlivce kolektivním zájmům, které diktuje stát, různá hnutí, politické strany a vůdcové.

Ve všech větách předcházejícího odstavce, v nichž se objevuje slovo „jednotlivec“, je možné ho nahradit slovem „rodina“. Program, o němž je řeč, nerozlišuje mezi individuem v úzkém slova smyslu a mezi nejmenším společenstvím individuí, to jest rodinou. Žádá autonomii a suverenitu pro rodinu; hodlá jí svěřovat co největší část hospodářských rozhodnutí.

Slovo svoboda je dnes v Maďarsku opět v módě. Ve studii jsem se pokusil naplnit toto slovo konkrétním obsahem pro hospodářskou sféru. Každý jednotlivec, resp. každá rodina, mají sami disponovat svou pracovní silou, svým produktem, volným časem, svými penězi a majetkem. Nechť dá stát jednotlivci, rodině konečně pokoj; nechť zasahuje do

jejich života pouze tehdy, když je třeba ochránit jiné jednotlivce a jiné rodiny před těmi, kdo své svobody zneužívají.

2. Jsem přesvědčen, že uvedené myšlenky jsou sympatické tomu, kdo se odváží a chce v naznačeném smyslu *podnikat*. Kdo je připraven jít na riziko; ochoten investovat své peníze a svůj majetek.

Nesdílím názor, podle něhož existuje pouze jediná správná forma lidského chování. Vůbec nechci odsuzovat disciplinované zaměstnance, kteří řádně absolvují svou pracovní dobu, plní příkazy svých nadřízených a po skončení práce se vrátí domů a zbytek dne využijí k odpočinku a k plnění rodinných povinností. Většina lidí se chová obdobně. Chápu též, že jsou i lidé meditativní povahy: pozorují, kritizují, nejsou spokojeni. Takoví lidé mohou však mít význam i jako zdroj inspirace. Nakonec jsou lidé, kteří nemohou být aktivní v důsledku nešťastné souhry náhod ani tehdy, pokud by pro tuto aktivitu měli i vlastní vnitřní motivy. (O nich bude řeč později.)

Ačkoliv se mi ani v nejmenším nejedná o kritiku těchto forem chování, chci jasně říci, že tento program se o ně neopírá. Musíme se vrátit k myšlenkám Adama Smithe. Každý, kdo je ochoten v zájmu svém a své rodiny poskytnout dodatečné výkony a vydělat tak více peněz, slouží současně také zájmům společnosti. Národní důchod a národní bohatství nejsou odtažitými kolektivistickými kategoriemi; nejsou ani tajuplnými statistickými pojmy. Našetří si více majetku, a vzroste tím bohatství národa! Když si postavíš dům, zvýší se tím domovní fond země. Když se ti v zásuvce stolu nahromadí 1 000 dolarů, zvýšily se devizové rezervy země. Blahobyt národa je souhrnem individuálních blahobytů.

Je žádoucí, aby nastal obrat v postojích lidí. Bohatnutí se dlouhou dobu považovalo za ostudnou záležitost. Do morku kostí lidí pronikl blud, podle něhož, má-li někdo více, musel to vzít někomu jinému. Každý, kdo se má dobře, vykořisťuje jiné. Je vlastně hanebné, když všechno okamžitě nerozdá. Neudělá-li to tedy dobrovolně, musí se mu to odejmout. Úsloví, „jen ať se každý snaží sám, protože i slepé kuře najde zrno“, zní zbytečně opovržlivě a zavrženíhodně.

Země je ve vážné hospodářské krizi. Úctu si nezasluhuje ten, kdo s ostatními co nejhlasitěji úpí. Největší úcta náleží tomu, kdo se místo nářků a soustavného obíhání úřadů, aby získal nějakou státní podpo-

ru, pustí sám do zlepšení svého *vlastního* materiálního postavení. Nemá tedy naříkat, ale pracovat přesčas, pěstovat něco na své zahrádce, investovat peníze a sám podnikat, sdružovat se s jinými k založení podniku, dovážet ze zahraničí výrobky potřebné pro domácí trh a prodávat je a tak dále. Jsou tisíce možností, jak si každý může namísto neustálých stížností vydělat peníze. Čest tomu, kdo si věčně nestěžuje, pustí se do díla a vydělávání peněz. Staré úsloví: "Pomoz si sám, a Bůh ti pomůže", nikdy nebylo tak aktuální jako dnes. Státní podporu má dostat ten, kdo opravdu *není schopen* pomoci si sám. Není třeba spílat tomu, kdo je s to pomoci si sám, ale z pasivity, lenivosti či zbabělosti tak nečiní. Není ho však třeba ani příliš litovat. Je obětí státu jen v tom smyslu, že za dlouhá desetiletí ho odnaučili samostatné aktivitě. Změnu nepřinese jakýsi nový typ morální výchovy, i když i ten je potřebný. Společenské změny samotné způsobí přeměnu vědomí veřejnosti. Dříve nebo později převládne mínění, že každý „je svého štěstí strůjcem“.

Jde tak o organický doplněk přitažlivé síly naznačené v 1. bodu. Záměr je lákavý pro ty, kdo požadují individuální (resp. rodinnou) autonomii, a pro ty, kdo ji chtějí realizovat. Kdo umějí a chtějí individuálně konat, podnikat, vyvíjet iniciativu.

3. Program je lákavý pro ty, co mají *majetek*, nebo ho chtějí získat. Mám na mysli nejširší majetkové spektrum. Začíná u nejmenší jednotky vlastnictví, jako je malá zahrádka, skrovné soukromé úspory. Pokračuje u drobného a středního vlastnictví, jako je rodinný dům, letní sídlo, soukromý obchod nebo dílna. A končí u libovolně velkého vlastnictví. Ať je již rozsah vlastnictví jakýkoliv, musí být chráněn před zvůli státu.

V podmínkách zdravého politického pluralismu vznikají politické strany nebo spolky, které se orientují na vyhraněné skupiny vlastníků. Některé hodlají hájit především zájmy malých rolníků, jiné zájmy městských živnostníků, další se staví za zájmy velkých podnikatelů. Objeví se zřejmě i politické síly, které budou na základě širěji vytyčených cílů usilovat o jakýsi "průřez" těmito jednotlivými skupinami vlastníků. Nechci radit v organizačních otázkách. Myšlenky zde uvedené může využít kterákoliv politická síla, která považuje bezpečnost a svobodný rozvoj soukromého vlastnictví za záležitost prvořadého významu.

Nejde mi jen o potřebu pobízet k soukromé akumulaci, ale navrhuji politiku, která chce odstranit překážky stojící této akumulaci v cestě. Abych uvedl příklad z oblasti zemědělství: nenavrhuji pomocí státních nařízení obnovit kdysi krutě zlikvidované kulacké statky, čili jakousi vyumělkovanou "rekulakizaci". Je však žádoucí otevřít prostor pro formování občanské společnosti i na vesnici. Měli bychom mít radost, když se v důsledku organického vývoje objeví kapitálově silné, moderně vybavené farmy, které dokáží podle dánského, západoněmeckého a amerického vzoru brát na sebe stále větší podíl zemědělské produkce se stále menším počtem pracovních sil poutaných k zemědělství.¹⁾

1) Jako obvykle, i nyní odmítám dovolávat se vzoru Západu. Není totiž směřodatné zdůrazňovat, „vždyť i v Americe a v řadě západoevropských zemí jsou malí farmáři podporováni ze státních peněz“. Je to diskusní otázka. Mnozí se domnívají, že jde spíše o nedostatek nežli o přednost hospodářské politiky Západu. Možná, že část tamějších parlamentních poslanců souhlasí s touto podporou proto, aby tak získali hlasy voličů. Můžeme si jistě představit, že uvedené hledisko bude motivovat i poslance maďarského parlamentu. Jelikož sám nehodlám kandidovat na místo poslance, mohu klidně říci svůj názor.

I zde platí to, co jsem uvedl o humanitárních požadavcích pro období přechodu. Je nutné zajistit, aby se modernizace maďarského zemědělství uskutečnila humánním způsobem. Pokud se například ze zemědělského družstva nově odštěpí malý soukromý rolnický statek, je možné vzhledem k potřebě jakéhosi „prvotního impulsu“ poskytnout mu jednorázovou finanční podporu nebo úvěr s velmi dlouhou dobou splatnosti. Lze tak usnadnit start nového hospodářství.

Později by však měla i soukromá rolnická hospodářství fungovat za stejně tvrdých tržních podmínek jako ostatní části soukromého sektoru. Nemají tedy trvale pobírat státní dotace. Nechť dostanou možnost získat krátkodobé, střednědobé i dlouhodobé úvěry, ale úvěrové podmínky nemají být měkčí, než jsou ty, co platí v jiných sférách soukromého sektoru.

Možná, že drobné hospodářství bude jistou dobu produktivnější než některé špatně fungující zemědělské družstvo, a pak může docela dobře přežít. Může však přijít doba, kdy drobné hospodářství začne zaostávat za moderními malými a středně velkými farmami a bez intervencí by bylo vyřazeno z konkurence. V této situaci mu má být *přechodně* poskytnuta podpora na adaptaci, a to až do doby, než členové příslušné rolnické rodiny budou s to najít nový způsob života, který jim bude vyhovovat. Není však možné budovat

Řečeno obecněji než jen na příkladu zemědělství, navrhovaný přechod může být lákavý pro ty, kteří se v zájmu svého solidního občanského postavení uskovní a budou spořit. Nechci povzbuzovat obchodní dobrodruhy, kteří se snaží „nahrabat si peníze“ jakýmikoliv prostředky a pak rychle utéci. Hospodářská politika, o niž mi jde, má poskytnout materiální, morální a právní záruky všem, kdo poctivě rok co rok ukládají peníze do svých úspor, investují je do rozšíření svého podniku, postupují od malých provozů, přes střední podnik, až po velkou nebo obrovskou firmu. Lenin napsal: zbožní malovýroba masově produkuje kapitalismus ze dne na den, z hodiny na hodinu. Je to pravda. Kdo se toho obává, patrně nebude moci s cestou rozvoje nastíněnou v tomto programu souhlasit. Chtěl by zajisté i nejúspěšnějšího malovýrobce udržet byrokratickými zásahy na úrovni zbožní malovýroby. Uvažuje tedy takto: máš kousek půdy, máš malou dílnu, to je v pořádku. Když vyděláš hodně, utrať své peníze na luxusní zájezdy s cestovní kanceláří, nebo si postav nevkusně slepený letohrádek. Nemáš však žádné právo, aby ses z malovýrobce stal pravým kapitalistou. Takový postup myšlení naprosto odmítám. Nenavrhuji přece, aby se pomocí státních dekretů uměle zakládaly kapitalistické podniky, ale aby se vytvořily přirozené možnosti pro akumulaci soukromého kapitálu. Program je přitažlivý pro ty, kteří to považují za nadějnou šanci.

4. Stabilizační operace slibuje *zastavení inflace*. Podle mého názoru to je – až na úzkou skupinu lidí, která z inflačního procesu profituje – lákavý program pro milióny. Jen si pomysleme. Když politické síly, které se dostanou k moci, s plnou odpovědností slíbí inflaci zastavit a pak svůj slib *dodrží*, výrazně to přispěje k upevnění jejich pozic. Mnozí jsou ochotni přinášet oběti, jen když bude inflace zastavena.

Není příjemné konstatovat, že navzdory častému zvyšování cen nikdo nikdy takový slib ještě neučinil. Lidé považují situaci mimo jiné také z tohoto důvodu za bezvýchodnou. Jednou se rozhořčují proto, že je téměř každým týdnem ohlášeno zvýšení cen, jindy zase proto, že další probíhající zvýšení cen není ohlášeno vůbec. Z hlediska průměrných

ekonomiku na tom, aby kterákoliv výdělečně činná vrstva obyvatelstva, kterákoliv hospodářská forma mohla trvale zajišťovat své přežití jen s pomocí podpor ze státní pokladny.

veličin za celé národní hospodářství vývoj *reálné* spotřeby vlastně nevykazuje takové problémy, jak se to může zdát podle nálad obyvatelstva. Zvýšení nominálních mezd u širokých vrstev kompenzuje a někdy dokonce i převyšuje růst cen. Přesto všichni zuří kvůli neustále rostoucím cenám. I z tohoto důvodu může být rozhodný a jednoznačný stabilizační program velmi populární. Bude to platit i v případě, že se předem seriózně upozorní na otřesy a značné jednorázové zvýšení cen s tímto programem spojené.

Je zbytečné opět připomínat, že udržet si popularitu je možné jen dodržením tohoto slibu.

5. Lákavým bodem programu je příslib *odstranění nedostatkové ekonomiky*. Stejně jako v případě inflace je nutné i v této souvislosti s lítostí konstatovat, že ani jeden politický proud a ani jeden z programů politických stran se k ničemu v tomto směru nezavázal. Jde však přece o jednu z nejzávažnějších stížností obyvatel; o nedostatkovost, státní ve frontách, bezmocnou odkázanost na prodávajícího, které trápí lidi ve městech i na vesnici, staré i mladé, chudé i majetnější. Působí utrpení spotřebiteli a narušuje i činnost výrobce. Když někdo ještě nedávno překročil hranice na Západ, pocítil jako jeden ze svých prvých zážitků právě to, že za své peníze dostane všechno. To byl jeden z nejcitelnějších rozdílů obou systémů. Pro maďarské občany by likvidace nedostatku byla hmatatelným důkazem, že se systém skutečně změnil a že konečně mohou i Maďaři požívat výhod trhu kupujícího.

6. Nastíněná hospodářská politika bude blízká všem, kterým není lhostejné, co se děje *s penězi státu*, a kteří již mají dost toho, že se s penězi státu arogantně mrhá. Přejí si proto, aby každý úředník, který pečuje o státní peníze, byl postaven pod přísnou veřejnou a politickou kontrolu.

7. I když lidé, kteří se nechtějí rozloučit *s ideou státního vlastnictví*, tímto programem příliš nadšeni nebudou, nemusí však pro ně být zcela nepřijatelný. Teď nemám na mysli jen manažery státních podniků, ale mluvím o myšlení všech lidí, kteří s upřímným přesvědčením přijímali a přijímají mnohé ideje socialismu a v jejichž očích je sám fakt, že výrobní prostředky nejsou v soukromém vlastnictví, již hodnotou jako takovou. Navrhovaná hospodářská politika varuje před tím, abychom hrubě a neodpovědně likvidovali státní vlastnictví; abychom to dělali se

stejnou bezohledností, s jakou se svého času likvidovalo vlastnictví soukromé. Musejí být vytvořeny skutečné a nikoliv fiktivní podmínky konkurence. Úloha soukromého sektoru může narůstat jen v té míře, v jaké je schopen prokázat nad byrokratickým státním vlastnictvím svou převahu. Necht' soukromý sektor dostane možnost kupovat tu kterou jednotku státního sektoru, avšak v tempu, které mu umožňují jeho vlastní finanční zdroje a úvěry, za něž ručí i svým osobním majetkem.

Program neuzavírá cestu ani skutečně demokratické formě samosprávného vlastnictví a skutečnému družstevnímu vlastnictví.

To vše může proběhnout pouze jako výsledek přirozeného vývoje. Bude zapotřebí pěti, deseti nebo možná dvaceti let, než se ukáže, jaký podíl státního vlastnictví v důsledku organického formování občanské společnosti zůstane. V každém případě by se měl státní sektor zachovat jen v takovém rozsahu, aby byl nakonec donucen přizpůsobit své chování k chování tržně orientovaného a solidní obchodní politiku provádějícího soukromého sektoru s tvrdým rozpočtovým omezením, nikoliv však naopak.

Pro ty, kteří jsou ještě i dnes přesvědčeni o životaschopnosti státního vlastnictví, jde o perspektivu, která vybízí k aktivní práci a ne k zuřivému odporu. V každém případě je přijatelnější než programy, které by chtěly státní vlastnictví odbourat najednou.

8. Navrhovaná politika volá po tom, aby se zastavilo *rozhazování* a pokoutní rozprodej *jmění státu*, ať se uskutečňuje pod jakýmkoliv právním titulem. Jde o jev, který nejen zlobí lidi, ale je přímo pobuřující. Celá desetiletí hlásala různá hesla, že majetek státu je majetkem lidu. Je to pravda, i není. Neprokázalo se to a ani se zjevně prokázat nemohlo v tom smyslu, že by deset miliónů obyvatel země bylo s to samo řídit složitou mašinerii výroby. Jak jsem konstatoval již několikrát, státní vlastnictví patří všem a nikomu.

Přesto je však pravda, že v současném státním vlastnictví je ztělesněna práce a oběti obyvatel země. Mají právo vědět, co se s tímto velkým bohatstvím stane. Ve svém programu navrhuji požadavek, aby se všechny formy prodeje státního vlastnictví prováděly veřejně a v poctivých komerčních podmínkách. Je to populární myšlenka, která může řady zastánců programu rozšířit.

9. Zde chci zvláště zdůraznit, i když jde o součást předchozího bodu, že se jmění státu nesmí rozprodat do zahraničí. I v tomto smyslu potřebujeme osvícenou *národní* politiku, nikoliv ovšem primitivní, nacionalistickou izolaci, nenávisť k cizině, provinční nepřátelství k Západu. Bude velmi užitečné, pokud budou zahraniční obchodníci kupovat maďarské podniky; obchodovat, otevírat kanceláře, přidružovat se k maďarským podnikům. Mělo by to však probíhat způsobem prospěšným maďarskému obyvatelstvu. Měřítkem úspěchu není to, kolik slavnostních ceremoniálů přenášených televizi a spojených s výměnou dokumentů a přípitky proběhne při příležitosti založení společných podniků se západním kapitálem. Raději bychom se měli zajímat o konkrétní analýzy, které by na základě objektivních údajů prokazovaly, že tyto transakce jsou pro náš stát skutečně výhodné.

Promyšleně je třeba stanovit zákonné limity, omezující nadměrný příliv zahraničního kapitálu. Jeho zájem nelze podlamovat byrokratickými zákazy, je však nutné čestně a otevřeně říci, v jakém rozsahu a za jakých podmínek je u nás vítán, a co bychom za přijatelné nepovažovali.

Sebevědomá, veškerého šovinismu zbavená národní politika může získat velké sympatie.

V souvislosti s národním charakterem programu stojí za to uvést ještě jeden postřeh. Na několika místech této studie jsem již upozornil, že nepotřebujeme mechanicky imitovat instituce dnešního západního obchodního světa. Toto varování jsem neuváděl proto, že by Maďarsko namísto přebírání zkušeností z fungování burzy cenných papírů v New Yorku, Curychu nebo Tokiu mělo snad dříve nebo později vymyslet jakousi vlastní, nacionálně zbarvenou burzu cenných papírů. Pokusil jsem se, s vědomím, že plavu proti proudu, varovat před unáhleným napodobováním zahraničních vzorů, poněvadž existuje řada institucí, které se mohou ve zdravé podobě vytvořit jen v organickém procesu historického vývoje. Různorodé instituce zaváděné v posledních desetiletích neuspěly z toho důvodu, že šlo o plody vyumělkované spekulace, které byly společnosti vnucovány. Nová etapa maďarských dějin povede přirozenou cestou k vytvoření pestrých forem organizace trhu a hospodaření, jejich právních institucí a společenských norem. Budou při tom jistě působit i zahraniční příklady a styky se zahraničními partnery. Naučme se od nich co nejvíce, ale důstojným způsobem. Není nejdůleži-

tější, aby o nás vystavil byt to nejlichotivější vysvědčení nějaký zahraniční bankéř nebo továrník; to se zpravidla stejně dělá na základě povrchních dojmů. Dobré hodnocení musíme získat doma.

10. Nakonec jde ještě o jednu důležitou „přitažlivou sílu“ nastíněné politiky: vytváří *řád* v chaosu. Patrně všichni maďarští občané mají pocit, že v zemi dochází k rozvratu, nepořádku, zmatku. Jeden den je vydáno rozhodnutí a druhý den je již odvoláno. Jednou se tvrdí to, jindy zase něco jiného. Do života se uvádějí opatření, která si vzájemně protirečí, a vedoucí hospodářští pracovníci i jednotlivci mají pocit, že si mohou vybírat mezi tím, která z nich dodrží a která poruší. Neexistuje respekt vůči zákonům. Lidé nepociťují žádné výčitky svědomí, poruší-li nějaký předpis, nanejvýš je rozčiluje, když jsou odhaleni.

S myšlenkou „pořádku“ jsou však současně spojeny ty nejděsivější asociace: tanky, věznění nebo existenční likvidace lidí, kteří svobodně projeví svůj názor. Mnozí se domnívají, že „obhajovat pořádek“ je totéž jako „oživovat stalinismus“. Podle často uváděné sarkastické sentence známého sociálně demokratického sociologa, Sándora Szalaie, si můžeme vybrat pouze mezi dvěma alternativami: mezi kasárnami a mezi nevěstincem. Kdo není zastáncem kasárenské kázně, musí se smířit s anarchií nevěstince.

Když ne jinde, tak zde přece jen vidím i třetí cestu. Země potřebuje pořádek, ne však kasárenský. Navrhovaná politika naznačuje obrysy tohoto řádu. Necht' definitivně skončí nejistota vyvolávaná inflací; to jest, že nikdo nedokáže kalkulovat, neboť nemůže předvídat, jaké budou zítra ceny. Necht' pevné zákony zaručí autonomii jednotlivce, bezpečnost soukromého vlastnictví, úspor a investic. Necht' je pořádek i ve státním rozpočtu. Necht' se konečně zastaví bezuzdné mrhání penězi státu a krytí těchto výdajů tiskem dalších a dalších bankovek.

To je tedy program, který straní pořádku, a právě to může být jedním z nejvýznamnějších zdrojů jeho popularity.

3.2 Zdroje napětí

V předcházející subkapitole jsem vyjmenoval ty rysy nastíněné hospodářské politiky, které mohou být přijímány se sympatiemi, a rovněž skupiny obyvatel, kterých se to může týkat. Nechtěl bych však

vzbuzovat liché naděje. Program přitahuje i odpuzuje; vzbuzuje sympatie i odpor. Stanovisko pro nebo proti se nečlení podle zjednodušujícího marxistického schématu na třídy, jejichž zájmy vyjadřuje, a na třídy, proti jejichž zájmům bojuje. Pokud budeme uvažovat podle marxisticky pojatého hesla „třídy“, mohou různí členové téže třídy na navrhovanou politiku reagovat zcela odlišně. Dokonce, půjdeme-li ještě dále, k programu může mít ambivalentní vztah i ten který jednotlivec. I když jde o politiku, která je podle mého názoru ve svém celku konzistentní, mnozí mohou mít pocit, že některé její body jsou ochotni přijmout, zatímco jiné musejí odmítnout. Z řady napětí, která lze očekávat, uvedu jen některá.

A) Mzdy pracujících ve státním sektoru

Kdyby se měla navrhovaná hospodářská politika prosazovat navzdory aktivnímu odporu pracujících ve státním sektoru, vedlo by to ke katastrofě. To nelze dopustit. V této souvislosti se vyplatí uvést příklady ze zahraničí.

Prvním příkladem je porovnání vývoje západního Německa a Anglie po druhé světové válce. Ve vítězné Anglii se dostala k moci dělnická strana, proběhlo rozsáhlé zestátnění a mimořádně vzrostla politická váha odborářského hnutí. Začal boj o přerozdělování a stal se pak trvalý. Silné stávkové hnutí si vytyčilo za cíl „urvat“ pro organizované dělnictvo větší podíl. Nejednou se poměrně malým skupinám dělníků, kteří ovšem ve výrobě zastávali klíčová místa, podařilo pomocí stávek paralyzovat celá odvětví. Hospodářský růst Anglie se nezastavil, nenásledovaly těžké krize, avšak země se vyvíjela dosti těžkopádně a zaostávala za svými konkurenty.

V poraženém Západním Německu se však situace vyvíjela zcela odlišně. V období stabilizační operace byla u moci strana liberálně konzervativního typu, později se tato strana ve vládě střídala se stranou sociálních demokratů; krátkou dobu fungovala i velká koalice. Co se však zachovalo po celou dobu, byla konstruktivní spolupráce odborů se státem a se soukromým sektorem. Jinými slovy, abych použil pejorativní bolševickou charakteristiku, vládl „třídní smír“. Všichni tři hlavní aktéři těžkými ztrátami zasaženého západoněmeckého hospodářství, to

jest sektor (malého, středního a velkého) soukromého vlastnictví, státní byrokracie i zaměstnanci zastupovaní svými odbory pochopili, že kořistnická rvačka o přerozdělování je sebevražednou politikou. Vrátili se k dalšímu pokračování analogie, kterou jsem již jednou uvedl, hlavní věcí je, abychom měli v rukou co největší kus chleba a nikoliv to, s jakým výsledkem se popereme o rozdělení kusu, který právě máme.

Nechtěl bych objasňovat jediným faktorem veliký rozdíl, který se projevil mezi anglickým a západoněmeckým poválečným vývojem ve prospěch západních Němců. Zdá se však jisté, že z činitelů, které se objevují při vysvětlování tohoto rozdílu, je právě výše uvedený faktor jedním z nejdůležitějších nebo možná vůbec nejdůležitější.

Vzmeš si ještě bližší příklad: Polsko. Až do poslední doby, do vzniku vlády národní jednoty, probíhala 10-15 let mezi zaměstnanci a státem jakožto zaměstnavatelem válka. Historicky to byl unikátní souboj, v němž na straně Solidarity splynul boj za demokratické právní svobody s „regulérní“ odborářskou činností (rozumí se jí stávkové hnutí bojující za zvyšování nominálních mezd). Souběžně tak šlo jednak o hrdinské vystoupení za parlamentní demokracii a jednak zároveň o přípravu hospodářské katastrofy. Nejspíše to připomíná hladovku, při níž politický hrdina umře raději hladu, než by se vzdal svých zásad. Milióny lidí však jsou ochotny vystoupit s takovými hrdinskými gesty pouze krátce, na přechodnou dobu. Pak se budou chtít nasytit; a to ne jen jednou, nýbrž každý den. Chtějí chléb a maso, a co víc, i pohodlný a klidný život. Avšak věčné přerušování práce podryvá materiální předpoklady pro splnění těchto požadavků. V Polsku se nyní objevily podmínky pro koalici, v jejímž rámci se mohou dohodnout hlavní účinkující ekonomické scény: byrokracie, vedoucí pracovníci státního sektoru a soukromý sektor, jakož i příjemci práce jak v sektoru státním, tak i v soukromém.

Od zahraničních příkladů se teď vraťme zpět k maďarské situaci. Jakou perspektivu otevírá v této studii naznačená hospodářská politika pracujícím státního sektoru? Značná část z deseti vyjmenovaných bodů v předcházející subkapitole může být přitažlivá i pro ně, vždyť jde většinou o rysy, které nejsou „spojeny pouze s určitou třídou“. Možná, že například některý továrenský dělník nebude chtít sám podnikat, ale rád by viděl rozkvétat soukromé rolnické hospodářství svého bratra

žijícího na vesnici, nebo to, aby se jeho syn stal společníkem v městském soukromém podniku. I on je přece občan, kterého trápí tisíce byrokratických předpisů a také jemu usnadní život svobodomyšlnost tohoto programu a ochrana občanských práv.

Nechci však odvádět pozornost od pravého dilematu. Subkapitoly 1.5 a 2.3 jsou jednoznačné: navrhuji *přísnou mzdovou disciplínu*. V průběhu stabilizační operace je nutné zmrazit mzdy ve státním sektoru, příp. připustit jen jejich mírné zvyšování. Rozsah tohoto zvyšování, má-li k němu vůbec dojít, bude obsažen v konkrétním stabilizačním plánu; k této otázce nemohu zaujmout číselně exaktní stanovisko. Chci ovšem zdůraznit jedno. A to svůj názor, že úroveň nominálních mezd, stanovenou stabilizačním programem, je nutné dodržet s nekompromisní důsledností. Když se tady popustí uzda, je konec! Všechno začne znovu, po úniku mezd bude následovat únik cen. Když se poté v důsledku demagogických požadavků ceny přibrzdí, vznikne v masovém měřítku nedostatek a tak dále. Budeme tam, kde jsme byli před operací. Velký otřes byl naprosto zbytečný, pokusit se o novou operaci bude nesrovnatelně těžší, ne-li nemožné.

Snad není beznadějně předem se dohodnout s pracujícími ve státním sektoru, aby byli v oblasti mzdové disciplíny zdrženlivější. Je nutné pokusit se přesvědčit je, že bez toho východisko z katastrofy národního hospodářství nenajdeme. Koneckonců se po skončení operace dostanou také oni zásluhou změn mezi výherce. Není to hra „s nulovým součtem“, to jest kolik vyhraje jeden hráč, tolik musí druhý prohrát. Tady může vyhrát každý. Dnešní západoněmecký dělník vyhrál více než jeho anglický kolega. Když se konečně ekonomika „rozjede“ a výroba začne růst, inflace se zastaví a cenám bude možné důvěřovat, když vydělané forinty neroztají v kapsách a kupní síla ušetřených peněz zůstane pevná, pak to vše je výhodné i pro dělníky.

Celá desetiletí byli dělníci zbaveni práva na stávkou. Dnes si začínají uvědomovat, jakou mocnou zbraň vlastně drží v rukou. Chápu, že není snadné odolat pokušení a této moci nevyužít.

V odborovém hnutí začala rivalizace. Kdo sleduje současnou situaci z pohledu historika nebo sociologa politiky, snadno najde vysvětlení pro chování celé řady odborářských funkcionářů. Dosud byli obviňováni, že splynuli se stranou, která byla u moci, a se státní byrokracií, že

byli jejich „převodovými pákami“. Mnozí mají proto jistě pocit: teď je načase ukázat, že to již není pravda. Mezi dělníky si tím lze získat popularitu; navíc to není nebezpečné, poněvadž ÁVH¹⁾ teď již nikoho za organizování stávek do vězení nepošle.

Nechci dělat kázání, že by snad odbory měly kapitulovat. Jen ať jsou lidé z odborů ve střehu pokaždé, když jde o skutečnou křivdu způsobenou dělníkům.²⁾ Na formování hospodářské politiky nové vlády by se však měly podílet s vědomím své obrovské společenské síly. Ale s dvojsečnou zbraní stávek musejí zacházet velmi obezřetně. Vyléčení ekonomiky bude v konečném důsledku záviset na tom, zda se hlavním aktérům ekonomiky podaří předem dohodnout a zda budou poté schopni tuto dohodu dodržovat.

B) *Nezaměstnanost*

O nebezpečí nezaměstnanosti jsem se zmiňoval již dříve. I s rizikem, že některé myšlenky zopakují, je nutné se nyní touto otázkou v souvislosti se zdroji napětí znovu zabývat.

Již se objevil požadavek, podle něhož se smí určité pracovní místo zrušit jen za předpokladu, že se již *předem* pro každého jednotlivého pracovníka zajistí pracovní místo nové. Splnění tohoto požadavku podle mého názoru není možné zaručit. Ze strany jakékoliv vlády by bylo neodpovědné, kdyby v tomto smyslu učinila rozhodný příslib.

¹⁾ *Maďarská obdoba Státní bezpečnosti (pozn. překl.).*

²⁾ Nehodlám přesvědčovat odborová hnutí, aby se aktivně neúčastnila tvorby celostátní hospodářské politiky. V subkapitole 3.3 se k tomu ještě vrátím. Chci však zdůraznit, že na mikroúrovni mají mimořádně náročné úkoly: místní ochrana zájmů pracujících, boj za lepší pracovní podmínky, reakce na zneužívání moci ze strany místních vedoucích pracovníků, odstraňování konfliktů na pracovištích. V tomto ohledu je možné udělat zcela jistě ještě více, než tomu bylo doposud. Vedle toho existují činnosti v oblasti zájmového zastupování, které se komplexně dotýkají *celých* jednotlivých *profesí* a které vyžadují odborářskou organizovanost a ochranu zájmů. Ta však v dnešní situaci nemá vycházet z přerozdělovacích požadavků a z vyžadování rychlejšího zvyšování mezd pro příslušnou profesi než pro profese jiné. Když tak budou postupovat všechny profesní svazy, dojde přesně k tomu, před čím jsem v celé studii varoval, tj. k uvolnění mzdové disciplíny a k nastartování inflační spirály mezd a cen.

Odborové hnutí, které se chce na léčení ekonomiky podílet konstruktivně, nemůže takové požadavky předkládat.

Něco podobného není možné zabezpečit ani v konsolidované tržní ekonomice. Čím rychlejší a pružnější je adaptace výroby na stávající tržní podmínky, tím častěji dochází zde nebo jinde k likvidaci pracovních míst. Je nutné, aby taková adaptace výroby probíhala rychle a pružně.

Splnění uvedeného požadavku je zvláště absurdní v průběhu realizace náročné operace, která byla nastíněna ve druhé kapitole. Jde v ní právě o to, že neumíme, ale ani nechceme od psacího stolu rozhodovat o „strukturální politice“, nýbrž proces vzájemného přizpůsobování poptávky a nabídky svěřujeme trhu. Nedovedeme předem vypočítat tržní ceny, a proto ani stanovit, které podniky budou trvale ztrátové. Čestně jsem přiznal, že operace bude spojena s velkým otřesem. Jak by tedy vůbec bylo možné garantovat každému pracujícímu, který v průběhu tohoto otřesu ztratí pracovní místo, že ho již s otevřenou náručí čeká jiný podnik a v něm jiný pracovní stroj nebo jiný psací stůl a k němu jiný byt?

Místo neudržitelných slibů lze na sebe vzít některé reálné závazky. Rozlišil bych zde přechodná opatření a úpravu vztahující se k trvalému, perspektivnímu postavení trhu pracovních sil.

Co se týče přechodných opatření, již v subkapitole 2.7 jsem vzpomněl humanitární rezervy, které mají být vytvořeny pro období operace. Je třeba pomoci každému, kdo se v důsledku stabilizace dostane do potíží, a to do doby, než se dokáže nové situaci přizpůsobit. Nepovažuji zde za svůj úkol rozpracovávat formy podpor a podmínky, na které bude vázáno jejich poskytování. V následující poznámce mi nejde o velikost těchto podpor a způsob jejich organizace, ale spíše o jejich pojetí. V tomto případě se totiž nejedná o nějaký milodar, nýbrž o projev společenské solidarity vůči lidem, kteří jsou bez svého přičinění trpícím objektem těžkého otřesu. Musíme respektovat lidskou důstojnost těch, co budou v oněch složitých měsících odkázáni na pomoc.

Nyní přejdu k perspektivním úvahám. Musíme si zvyknout na myšlenku, že frikční nezaměstnanost bude existovat *vždy*. (Mimochoodem, existovala již dříve, ale o jejím rozsahu jsme věděli jen málo.) Čím je ekonomika adaptabilnější, tím častějším jevem je, že pracovní místa,

dokonce i celé podniky nebo průmyslová odvětví zanikají. Použijí-li slavný výraz Schumpeterův, podmínkou rozvoje je *tvořivá destrukce*. Kde je destrukce, musí být i zánik pracovních míst. Je tedy nezbytné rozvinout soustavu institucí a právních předpisů, které souvisejí s frikční nezaměstnaností, a to počínaje regulací podpor v nezaměstnanosti, přes organizace zajišťující rekvalifikaci, až po vytvoření podmínek pro mobilitu v bydlení a při přesídlování lidí. Zde je zapotřebí rozsáhlé spolupráce vlády a odborů.

Nakonec, nejdůležitější zárukou proti trvalé a masové nezaměstnanosti je hospodářský růst. Dokonce, vyjádřím-li se ještě pregnantněji: jde o *jedinou* záruku. Jedním z největších výdobytků socialistického plánovaného hospodářství v Maďarsku i v řadě jiných socialistických zemí byla plná zaměstnanost. Nebyla však dosažena na základě toho, že právo na práci bylo zakotveno v ústavě, nýbrž na základě určité strategie hospodářského růstu. Pro zachování této přednosti, kterou měla dřívější forma hospodářství, však nemá smysl bojovat stávkami, výhružkami, politickým nátlakem, jejichž pomocí se bude lpět na „právu držby“ pracovního místa, na právu plné zaměstnanosti. Dosáhnout je třeba toho, aby opět nastal hospodářský rozmach a aby byla prostřednictvím růstu vytvářena ve stále větším počtu nová pracovní místa.¹⁾

Zatímco se někdy právem, někdy v přehnané míře navzájem plašíme strašidlem nezaměstnanosti, mnoho odvětví i dnes zápolí s nedostatkem pracovních sil, a tím spíše to bude platit i v budoucnosti. Sféra služeb musí růst podstatně rychleji než dosud a bude si vyžadovat příliv velkého počtu pracovních sil. Chci zvláště zdůraznit úlohu růstu sou-

¹⁾ Odsání přebytku pracovních sil je v rámci systému socialistické ekonomiky zajišťováno především pomocí určité růstové strategie, kterou obvykle označujeme jako *násilný (prudký) růst*. Tento růst má řadu stinných stránek. Je spojen s plýtváním zdroji, vede ke vzniku disproporcí ve struktuře ekonomiky atd.

Jak jsem zdůraznil výše, i nyní vytváření nových pracovních míst očekáváme především od hospodářského růstu. Bylo by však žádoucí, aby k tomu teď docházelo na základě strategie *harmonického* růstu, to jest bez deformací a četných nevýhod spojených s násilným růstem.

Na tomto místě mi šlo pouze o to, poukázat na problém z hlediska teorie růstu; pro podrobnější pojednání není zde k dispozici dostatečný prostor.

kromého sektoru. V letech, která jsou před námi, bude rychlé rozšiřování soukromého sektoru s to – odstraní-li se byrokratické překážky, které jej brzdí – odčerpat podstatnou část pracovních sil uvolněných v průběhu “velké operace“.

C) *Otázka chudých*

Z hlediska stabilizace a hospodářského rozkvětu země by bylo fatální, kdyby se role rozdělily následovně: vláda bude zastupovat ekonomická hlediska a hlediska humanity naopak je třeba obhajovat *vůči ní*. Tento antagonismus, který by natropil velké škody, mohu vyjádřit ještě i jinak. Vláda stojí za bohatými a ten, kdo stojí za chudými, musí vstoupit s vládou do konfliktu. Nebo ještě jiná protikladná dvojice: vláda musí být technokratická a věci opozice je, aby si na ní vynucovala respektování hledisek sociální politiky.

Chtěl bych doufat, že čtenář této studie jasně cítí: každý její řádek je prodchnut starostí o člověka. Platí to o základních záměrech programu, které – doufejme – zvýší materiální blahobyt obyvatelstva. Na tomto místě však nechci zamlčovat, že v důsledku těžkých hospodářských neduhů se postavení nejchudších vrstev obyvatelstva ještě více zhoršilo. Jinými slovy, chtěl bych sdělit několik svých poznámek k záležitostem sociální politiky.

První moje poznámka je opakováním toho, co již bylo řečeno. Nejdůležitějším sociálně politickým opatřením dneška je zastavit inflaci. Kdo seriózně uznává, že je třeba pomoci chudým, musí se v plné zbroji postavit za stabilizaci a zdržet se návrhů, které by ji podrývaly.

Druhá moje poznámka je taktéž opakováním. Pro stabilizační období je třeba vytvořit rezervní fond příležitostných podpor, které budou využívány na pomoc těm, kteří se dostali do přechodných nesnáží.

Třetí poznámka: potřebujeme rozpracovat dlouhodobý program sociální politiky. Máme mnohem kompetentnější odborníky, než jsem já, kteří se mohou k detailům tohoto programu vyjádřit. Využívám příležitosti, abych vyslovil svou úctu těm, kteří se dlouhá léta praktickými

činy a s vášnivým vzdorem staví za věc chudých a znevýhodněných.¹⁾ Jistě budou i teď ochotni podílet se spolu s mnohými jinými odborníky na přípravě takového programu. V této studii se za svou osobu omezím na to, abych vyslovil názor jen k jeho několika ekonomickým a etickým souvislostem.

Při tvorbě programu sociální politiky na sebe nevyhnutelně narážejí dvě protichůdná hlediska. Potřeby jsou neomezené, zatímco zdroje jsou omezené. Každý sociální politik, každý svědomitý sociální pracovník, každý empirický sociolog a spisovatel by mohli bez přerušení uvést tisíce skličujících případů, dojemných příběhů bída a utrpení. Kdo má v sobě jen trochu soucitu, nemůže je poslouchat nebo vnímat, aniž by se ubránil pohnutí. Vidí zemi, která je v zoufalé situaci a topí se v dluzích. Ekonomovi, který má pocit společenské odpovědnosti, je jasné, že pouze efektivní růst výroby a hospodářský rozmach mohou vyvést zemi z potíží. K tomu jsou potřebné investice; mzdy, které stimulují, a dokonce vysoké výděvky pro ty, co svým podnikáním přispívají k rozmachu nejvíce; v zájmu dlouhodobého rozvoje nutno zlepšovat situaci v oblasti školství a vědeckého výzkumu a tak dále a tak dále.

Jsem přesvědčen, že jedinou možností je stanovit pro sociální výdaje střízlivé horní meze. Ať se v této souvislosti nemusí každodenně opakovat drobné šarvátky, v nichž na jedné straně stojí „sociální politikové“, „advokáti chudých“ a na druhé straně „fiskální bojovníci“ s kamenným srdcem. Tuto funkci musí zajistit demokratický parlament; k tomu musejí sloužit odpovědné debaty o státním rozpočtu. Každý jednotlivý poslanec si musí s vědomím své politické odpovědnosti promyslet své vlastní stanovisko. Musí si vytvořit svůj vlastní názor, aby se – s ohledem i na všechny další výdaje a s vědomím, že krytí výdajů musí být vytvořeno pomocí daní – rozhodl, kolik výdajů na sociální účely bude ochoten odhlasovat. Nakonec se zrodí jisté parlamentní usnesení platné po dobu jednoho roku. Myslím, že ještě účelnější by bylo, kdyby se o této otázce rozhodlo podle možností alespoň na dva nebo tři roky předem. Tím se vytvoří rámce pro programovou

¹⁾ Viz průkopnické práce Istvána Keménye, dále práce Zsuzsy Fergeové (1988, 1989) a Otilie Soltové (1985).

činnost osob a institucí, které zpracují detaily sociální politiky. Navržený program musí být pružný. Je třeba vymezit i úkoly do zálohy, jež bude možné uskutečnit, pokud se situace vyvine lépe, než se očekávalo. Podobně však musejí být vymezeny i ty úkoly, jejichž splnění se budeme muset zříci, pokud se situace proti očekávání vyvine hůře. V každém případě je třeba v celkových hrubých rysech naplánovat rozsah zdrojů, které může na sociální cíle vynaložit dnešní Maďarsko. Východiskem úvah musí být *tento rozsah zdrojů*, a nikoliv to, že ve Švédsku dostává ještě i babička pečující o své vnouče za tuto činnost od státu výplatu. Až budou záležitosti naší země v pořádku a úroveň národního důchodu připadajícího na jednoho obyvatele dosáhne švédské úrovně, budeme se moci vrátit i k této představě.

Funkci *poslance Národního shromáždění* nezdůrazňuji bez příčiny. Lidé se ztotožňují s okruhem svých společenských funkcí. Od ministra financí lze očekávat, že před parlamentem bude zastupovat hlediska státní pokladny; to je jeho povinností. Žádoucí je však i to, aby se v tisku odhalovaly odstrašující případy bídy a utrpení, a tak se působilo na veřejné mínění a také na svědomí členů parlamentu. Koneckonců se však nějak *musí rozhodnout*, musejí se (řečeno ekonomickou terminologií) alokovat vzácné zdroje. Parlament a jen parlament má právo přijmout toto rozhodnutí a nese za ně politickou odpovědnost.

K záležitosti chudých chci připojit ještě jeden postřeh, související opět s tématickým okruhem, který má jak politické a etické, tak i ekonomické aspekty. Podle mého názoru se zlepši život chudého člověka tím, když se zmírní jeho chudoba, ne však tím, že jiní, dříve majetnější lidé, se stanou stejně chudými jako on. Víím, že je to diskutabilní stanovisko; svůj postoj chci v každém případě vyjádřit jasně. Řečeno budapeštským bonmotem: "jen ať mne peníze jiných nikdy nepálí". Řeknu-li to v solidnějším stylu, žádnou morální satisfakci pro mne není, když se někomu odejme ta část jeho výdělků, úspor nebo majetku, kterou já považuji za „příliš nadměrnou“. Vždyť kolik je vlastně "příliš"? Dejme tomu, pokud někdo vydělává o 50 % více než já, je to ještě v pořádku. Dobře, ať vydělává dvakrát tolik. Ale pětkrát, desetkrát tolik? To je již skandálně nespravedlivé ...

Tento názor však není udržitelný. Nikdo není zmocněn k tomu, aby určoval úroveň výdělků a majetku, kterou považuje za morálně přípust-

nou, a hranici, jejíž překročení již považuje za nemorální. Jakmile začneme takto uvažovat, jsme na nejlepší cestě, která končí konfiskací soukromého vlastnictví.

Proto navrhuji, abychom nechlácholili chudé v maďarské společnosti tím, že budeme halasnými slovy štvát proti „bohatým“. V hrnci penzisty se neobjeví ani o kilogram masa navíc jen proto, že v televizním zpravodajství přibude reportáží o rezidencích na Balatonu nebo o aukcích a nákupech luxusních předmětů. Penzista musí dostat skutečné maso. Právě to, a nikoliv demagogie rovnostářství, představuje opravdovou sociální politiku.¹⁾

Méně extrémně bych věci formuloval, kdyby již dlouhé období formování občanské společnosti bylo za námi; kdyby poctivé soukromé vlastnictví bylo již konsolidováno. Kdyby mobilizující úlohu už mohlo sehrávat vědomí, že soukromý majetek vytvořený poctivou prací, čestným obchodem, se může zanechat jako dědictví dětem a vnukům. Jinými slovy, postavil bych se za nějaký stupeň přerozdělovacího zdaňování, kdybych byl například občanem dnešní Francie. Ačkoliv i jako občan západního světa bych považoval extrémní redistribuci prováděnou ve Švédsku za příliš nadměrnou. Obával bych se totiž, že i tam by mohla vést k antistimulaci, k zadržování výkonnosti, k přibrzdění zdravé akumulace. Jenže nejsem ani Francouz, ani Švéd a musím uvažovat o problémech dnešního Maďarska. Zde proto chci důrazně připomenout to, co jsem rozebral v subkapitole 1.1. My se nacházíme teprve na počátku formování občanské společnosti. Proto dnes musíme zatím ještě uklidňovat všechny členy soukromého sektoru, malého rolníka, farmáře, který začíná s modernizací, živnostníka i majitele velkého soukromého podniku: neměj obavy, akumuluj, co je tvé, ti nevezmeme. Nechceme za každou cenu sebrat „smetanu“ z tvých „nadměrných“ výdělků, protože chceme, abys je z vlastní vůle vynaložil na investice. Dokonce nemíníme „podfouknout“ ani tvé dědice; ani tebe nechceme

¹⁾ Zde bych připomněl dřívější pasáž, v níž jsem pojednával o Rawlsově principu spravedlnosti. Sociální spravedlnost především vyžaduje, aby se postavení nejchudších vrstev soustavně zlepšovalo. K tomu je nutné stimulovat podnikání a mimořádné výkony. Stimulace však dále nutně předpokládá, že v rukou nejšíkovnějších, nejspořivějších a nejúspěšnějších se nashromáždí velká jmění.

donutit k tomu, aby ses snažil pomocí různých triků obelstít dědické zákony. Nenutíme tě ani k tomu, abys sám utratil veškerý svůj majetek, protože se obáváš, že by ho tvé děti a vnuci stejně nemohli zdědit. Místo chamtivých dobrodruhů, kteří vidí před sebou jen krátký časový horizont, bychom raději viděli zakladatele dynastií, v nichž se objevují skutečně solidní podnikatelé.

Zdá se, že jsem se od otázek sociální politiky obloukem vzdálil. Opravdu jen zdánlivě. Chtěl jsem pouze důrazně upozornit všechny, kdož se podílejí na formování veřejného mínění, ale také ty, kteří budou v parlamentu nakonec rozhodovat o prostředcích státu, že konkrétní sociálně politický *čin*, který zatíží rozpočet skutečnými materiálními břemeny, nelze nahradit žádnou sociální demagogií, žádným řečněním o rovnosti.

3.3 Silnou vládu!

Hospodářskou politiku, o níž v této studii jde, může uskutečnit pouze silná vláda. Vztahuje se to jak na postupné změny, naznačené především v první kapitole, tak i na „velkou operaci“, která je charakterizována ve druhé kapitole. Mnohost úkolů si v obou případech vyžaduje sílu a pevný postoj. Je třeba zlomit povýšenectví a zvůli úřadů, které brání rozvoji soukromého sektoru. Je třeba kontrolovat fiskální a monetární politiku stanovenou parlamentem. Je třeba zajistit finanční a mzdovou disciplínu.

Jsou přirozeně známy různé varianty „silné vlády“. Stabilizační program spojený s velkým otřesem a posilováním tržní ekonomiky by mohla případně uskutečnit represivní autoritativní vláda, nějaká vojenská diktatura chilského nebo tureckého typu. Proti tomu bychom mohli namítnout i úzce ekonomické argumenty: v dnešní maďarské ekonomice, v níž funguje obrovský státní sektor, by neměl úspěch ani Pinochet a ani „chlupci z Chicaga“, kteří ho svého času obklopovali¹⁾. Ale nechme stranou ekonomickou argumentaci. Uvedenou variantu nejsem

¹⁾ *Autor má na mysli nositele Nobelovy ceny za ekonomii z roku 1976, monetaristu Milтона Friedmana, a další představitele chicagské školy, kteří byli mimo jiné poradci chilské vlády (pozn. překl.).*

ochoten akceptovat, a to nikoliv z *ekonomických*, nýbrž z *politických* a *etických* důvodů. I kdyby byla silná vláda s to pomocí represivních prostředků dosáhnout jakýchkoliv ekonomických výsledků, já osobně jsem ostře proti tomu, aby se stabilizace uskutečnila *za tuto cenu*.¹⁾

Druhou možností je vláda, jejíž síla plyne z podpory občanů. Vláda, která má na základě svobodných voleb skutečně zplnomocnění, „mandát“ lidu, aby zavedla pevnou rukou pořádek v ekonomice. Ted bych chtěl dovést ještě dále metaforu načatou ve druhé kapitole. Operaci je možné uskutečnit tak, že se pacienta ani nezeptají, ale uspí ho a lékař na něm provede to, co považuje za potřebné. V civilizovaných společnostech se to nedělá. Lékař vysvětlí pacientovi potřebu operace a riziko s ní spojené a teprve pak si vyžádá pacientův souhlas. Takový a pouze takový postup osobně považuji v souvislosti s navrhovanou operací za přijatelný. K operaci musí dojít, ale se souhlasem nemocného, to jest se souhlasem zvolených zástupců maďarské společnosti.

Nechci se v této studii pouštět do dohadů, jaké bude složení budoucí maďarské vlády. Neumím a ani nehodlám v těchto věcech radit; to není mou profesí. Chci se v této souvislosti omezit jen na jednu poznámku. Politické, ekonomické a etické konflikty, o nichž jsem ve studii pojednával, se objevují i *uvnitř* jednotlivých politických stran a hnutí. Například v takové formě, že v rámci té které strany vznikají frakce a skupiny. Nebo také tak, že v programech různých stran nejsou ojedinělým jevem vnitřní rozpory a inkonzistence. Proklamuje se v nich idea a současně pak i idea jí protikladná, nebo se v nich skutečně závažné konflikty obcházejí a zatemňují. V realitě však tyto konflikty existují a s růstem ekonomických potíží se budou vyhrcovat ještě více.

Výraz *koalice* se v hovorovém jazyce a v politologii užívá ve dvojm smyslu. V *užším* smyslu označuje to, které strany nebo politické síly utvořily společnou *vládu*; o tom byla řeč již výše. Existuje však i *širší* interpretace pojmu *koalice*, podle níž jde o to, které strany, hnutí, skupiny a společenské síly v nějaké formě spolupracují při řešení společ-

¹⁾ Rozšířil se názor, že represivní a autoritativní systémy jsou při řešení makroa-
daptčních úkolů a stabilizačních opatření efektivnější. Je to omyl. Komparace 44 autori-
tativních a 39 demokratických systémů ukazuje, že v tomto smyslu ani jeden systém nemá
výraznější převahu nad druhým. Viz studii S.Haggarda a R.R.Kaufmana (1989, s.63).

ných úkolů. (V tomto širším smyslu existovala v Adenaurově a Erhardově západním Německu koalice mezi křesťanskodemokratickou vládou, soukromým sektorem a odbory, jež svého práva na stávkou nevyužívaly.) Nyní budu mluvit o koalici v tomto širším smyslu. Nechávám přitom otevřenou otázku, které síly širěji pojaté koalice se podílejí přímo na vládě a které zůstávají mimo ni, avšak nedělají vůči ní obstrukce. Nebo případně fungují jako konstruktivní opozice a v oblasti základních úkolů ekonomiky nevyhledávají konfrontaci.

Co se týče budoucí (široce pojaté) maďarské koalice, potřebujeme především soukromý sektor, který věří ve svou perspektivu a bude skutečně podnikavý. Nesmí však vůči němu stát taková státní byrokracie, která bude ze zoufalství nad svou vlastní situací před něj – kde to jen trochu půjde – házet klacky. Proti politice vlády se také nesmějí se skřípěním zubů postavit ti dělníci, kteří by se považovali v důsledku přeměn za poražené a kteří by byli podněcováni rivalizujícími odborovými organizacemi. Úspěch ekonomického přechodu stojí nebo padá s tím, zda se podaří konflikty mezi těmito silami přemostit a dospět k mírové dohodě.¹⁾

V této studii jsem se pokusil shrnout úkoly, na nichž by se měli podle mého názoru dohodnout účastníci budoucí koalice (jak v úzkém, tak i v širokém smyslu slova). Když se to podaří a dohoda bude dodržena, existuje naděje, že se v ekonomice vytvoří řád a vývoj se urychlí. Když se to nepodaří, když se koalice rozpadne, když bude již od počátku nebo po uplynutí krátké doby tolerance napadána a rozbíjena, pak se země bude neodvratně propadat stále hlouběji a hlouběji.

¹⁾ Otázkou, do jaké míry jsou koalice, které podporují nové demokracie nastupující na místo dřívějších autoritativních režimů, *křehké*, se zabývá pozoruhodný sborník studií. (Viz J.M.Nelsonová, 1989.) Tyto studie vycházejí z latinskoamerických, afrických a asijských zkušeností. Východoevropská situace se od nich v mnohém odlišuje, její příbuznost s nimi se však projevuje v tom, že k politické stabilizaci nové demokracie je tam i zde zapotřebí dohody několika základních skupin společnosti.

4. Osobně pojatý doslov

I když jsem studii sepsal v první osobě, hnán svým osobním přesvědčením, snažil jsem se po celou dobu držet věci. Poté, co jsem dospěl na konec svých úvah, přál bych si připojit několik osobních poznámek. Naše země je nyní zaplavena autobiografickými vzpomínkami; nechci být účastníkem tohoto proudu, ale nemohu se vyhnout tomu, aby do těchto závěrečných poznámek nepronikly jeden nebo dva životopisné momenty.

V létě roku 1956 jsem jako mladý pracovník Ekonomického ústavu Maďarské akademie věd vedl malou pracovní skupinu, která připravovala návrh na reformu maďarské ekonomiky. Látka, jež byla tehdy sestavena v dokumentu o 150 stranách, obsahovala v mnoha směrech anticipaci myšlenek, které se uskutečnily v reformě z roku 1968. Z dnešního pohledu považuji onen návrh za *naivní*. I kdyby se byl realizoval v plné šíři, zajisté by nevyřešil ani jediný základní problém systému.

Uplynulo třiatřicet roků. Od té doby jsem ani jednou nebyl ochoten přijmout úkol, abych zformuloval souhrnný návrh zaměření hospodářské politiky. Z mých prací vyplývaly hospodářskopolitické závěry; někdy jsem svolil a předložil i nějaký ten návrh dílčí. Komplexní program jsem však již nikdy nesepsal.

V uplynulých desetiletích jsem považoval za své poslání, abych studoval socialistickou ekonomiku ("reálný socialismus"), snažil se pochopit a vysvětlit její fungování. Považoval jsem se za člověka, který má pozorovat a analyzovat realitu. V posledních letech pracuji na knize, která mé názory na systém socialistické ekonomiky shrnuje. Napsáním předkládaného pamfletu jsem jen na krátkou dobu vystoupil z role, kterou jsem si sám uložil a kterou budu za svůj úkol považovat i nadále. Uvedenou roli jsem pouze na chvíli, po dobu zpracování této studie, vyměnil z toho důvodu, že současná historická šance je jedinečná. Po tolika desetiletích se poprvé zdá, že se vytvoří parlament a vláda, před než mohu své myšlenky předložit s důvěrou. Navíc budoucí parlament

i vláda přikročí ke své práci v nesmírně obtížné situaci. Nahromadilo-li se ve mně něco, co musím říci, nyní je ten pravý okamžik, abych to sdělil.

Studii jsem se snažil zformulovat mimořádně rychle. To přirozeně nemůže být omluvou za její nedostatky. Každopádně jsem se při této příležitosti vyhnul nutkání znovu a znovu přeformulovávat své myšlenky tak, jako je tomu v případě výzkumů, k nimž jsem měl k dispozici dostatek času. I když jsem však psal rychle, myšlenky zde uvedené nejsou improvizací. O těchto otázkách uvažuji dlouhá léta; naznačené úvahy bezprostředně vyplývají z výzkumů, které jsem realizoval v uplynulých desetiletích. Vyplývají ze studia systému socialistické ekonomiky a z toho, že jsem se snažil tento systém v nejrůznějších ohledech porovnávat s minulostí a přítomností kapitalistických ekonomik. Studie je „hospodářskopolitickým pamfletem“, ale z pera autora, který se v minulých desetiletích věnoval vědeckému výzkumu a také v budoucnosti hodlá svou energii soustředit na tuto oblast.

Když v souladu se svým dřívějším (a budoucím) vymezením role pracuji na popisně vysvětlujícím teoretickém díle, to jest pěstuji takzvanou pozitivní vědu, vynořuje se ve mně pokaždé neodbytná otázka: jaká je *prediktivní síla* mých tvrzení? Když se dosud stalo to a to, co lze očekávat v budoucnosti? I nyní mne tato stránka mé role reflexivně pronásleduje a kladu si otázku, zda se všechno, co tato studie navrhuje, uskuteční. Podobnou otázku pokládali i ti, s nimiž jsem o těchto problémech rozmlouval.

Nevím to, avšak nemám žádné iluze. Víím, kolik sil působí proti realizaci navrhovaných záměrů; víím, jaká nebezpečí číhají na onu křehkou koalici, která je nutným předpokladem uvedení těchto návrhů do života. Ale šance pro to existuje. Chtěl bych doufat, že ji nepustíme ze svých rukou.

Doslov k českému vydání

János Kornai byl jedním z prvních zahraničních ekonomů, který projevil solidární pomoc naší ekonomické obci ihned po osudových událostech roku 1968. I přes nepřízeň oficiální ediční politiky vytrvale posílal československým kolegům všechny své hlavní práce. Kolovaly v různých interních překladech, samizdatové literatuře a byly předmětem diskusí v neformálních seskupeních. Kornai u nás zdomácněl jako přední maďarský ekonom, pronikavý analytik chronických chorob socialistické ekonomiky a neúspěšných reformních pokusů.

Naše dnešní setkání s autorem této knihy je obzvláště příslibné. Obě naše země jsou na prahu demokratického vývoje. Kornai v *Cestě ke svobodné ekonomice* diskutuje problémy, jejichž uspokojivé řešení patří k předpokladům nevratnosti započatých demokratických přeměn. Jde o systémové změny, které přesahují rámec tradičních reformních pokusů, sevřených do Prokrustova lože monopolu komunistické moci. Teprve prolomení tohoto monopolu v ekonomickém i společenském životě umožnilo, aby východoevropské země překročily úzký, neprůchodný rámec „tržního socialismu“.

Knihu Jánose Kornaie považuji za působivý a podnětný příspěvek k soudobé rozpravě o novém paradigmatu systémových přeměn částečně reformovaných, resp. kvazireformovaných ekonomik. V této diskusi shledáváme v naší ekonomické obci jak názorové shody, tak i rozdílné pojetí strategie přechodu od socialistické ekonomiky k efektivně fungující tržní ekonomice.

K základním rysům této nové vývojové dráhy a ozdravení našich ekonomik zřejmě patří:

Za prvé, otevřít cestu k rozvoji účinných majetkových forem, které se vyznačují dělitelným a přenositelným vlastnictvím. K takové majetkové struktuře s odpovědnými vlastníky patří rozvoj soukromého sektoru a privatizace státních podniků.

Za druhé, přechod od administrativně řízených cen k cenám nabídky a poptávky, které se utvářejí v konkurenčním prostředí a pod vlivem světových trhů. Do sféry tržních vztahů patří nejen zboží, ale také výrobní faktory.

Za třetí, otevření ekonomiky světovým trhům, přechod k rovnovážným směnným kursům a konvertibilní měně.

Za čtvrté, nikoli však v poslední řadě, udržení celkové makroekonomické stability. Toho lze dosáhnout jen přísnou protinflační peněžní politikou a finanční disciplínou, která je neslučitelná s deficitním financováním státního rozpočtu.

Tento zjednodušený, do jisté míry arbitrárně řazený výčet systémových přeměn a makroekonomických politik však nepostihuje jejich vzájemnou podmíněnost. A o tu v soudobých odborných rozpravách – nezřídka sporných a konfliktních – jde především. Příčinou neuspokojivých výsledků a neúspěchů soudobých reforem je nevládnutá strategie systémových přeměn a volba neúčinných makroekonomických politik. Výběr účinné strategie přechodu k výkonné tržní ekonomice znamená volit posloupnost vzájemně podmíněných kroků a určit jejich časové řazení.

Jedno z hlavních poselství Kornaiovy knihy vidím v jeho diskusi o tomto sporném problému posloupnosti kroků ozdravné operace v celkovém procesu institucionálně systémových změn a předpokladů volby vhodných makroekonomických politik.

Trpká zkušenost z reformních procesů ve východoevropských zemích svědčí o tom, že určitou posloupnost vzájemně podmíněných kroků nelze beztrestně porušit. Chybný strategický postup se neobejde bez velkých ekonomických a sociálních nákladů i bolestivých nápravných zásahů.

Kornai kriticky analyzoval v řadě předchozích prací zejména dosavadní maďarskou reformní cestu. Je pro ni příznačná pozvolná, postupná a nezřídka nahodilá implementace reformních opatření. Tato tzv. „gradualistická“ strategie se neosvědčila. Její náklady se projevují dvoucifernou inflací a tento postup nevede k žádoucí změně vzorců chování účastníků hospodářského života.

Kornai však naproti tomu zároveň nenavrhuje takovou šokovou terapii, kterou volily v podmínkách hyperinflace některé země Latinské

Ameriky a v letech 1989–1990 i Polsko. Autor knihy nenavrhuje ani žádnou zlatou střední cestu.

Kornaiovo pojetí stabilizační operace a poslušnosti kroků spočívá na teoretickém poznatku, že nezastupitelným koordinačním mechanismem tržní ekonomiky jsou ceny zboží a výrobních faktorů, které se utvářejí pod vlivem nabídky a poptávky. Jádrem strategie přechodu k tržní ekonomice je liberalizace cen, kdy za určitých přísných předpokladů trh generuje nové cenové relace, které jsou jediným zdrojem racionální alokace vzácných zdrojů. Liberalizaci cen nelze ztotožňovat s administrativními úpravami cen. Toto instrumentální pojetí cen jako nástroje plánovaných záměrů státu patří k překonané výbavě tradičních reformních procesů.

Simultánní uvolnění cen, liberalizace dovozu i vývozu a současný přechod k rovnovážným směnným kursům je zřejmě nejobtížnější operací celkového strategického postupu. Z řady našich diskusí mám dojem, že u nás dosud patřičně nezakotvilo poznání, že jednotlivé, oddělené kroky nevedou k tržní ekonomice. Instrumentální pojetí cen má u nás stále ještě silné kořeny.

Naproti tomu soudím, že naše poměrně dobrá úroveň kultury ekonomického myšlení a tradice peněžní a finanční politiky by umožnily kontrolu celkového procesu stabilizační operace, spojené s liberalizací cen.

Soukromému sektoru u nás teprve uvolňujeme cestu do života. Kornai již v řadě předchozích prací rozpoznal perspektivní a stabilizační úlohu soukromého podnikání v celkovém reformním procesu. Jeho kritické úvahy o neúčinných formách privatizace v maďarské ekonomice a předpokladech skutečné privatizace jsou varovným poznatkem při hledání vhodných cest v samotném počátku tohoto dlouhodobějšího procesu. Totéž zřejmě platí i o jeho kritice iluzí o předpokladech a hranicích reformovatelnosti státních podniků a potřebě jejich efektivní kontroly v přechodu k tržní ekonomice.

Československo má některé příznivé dispozice pro schůdný přechod ke svobodné společnosti a prosperující tržní ekonomice. Zároveň však víme, jak jsou tyto dispozice křehké. Přechod je plný obtíží, konfliktů i nepřijemných sociálních důsledků. Ty nemůže vyřešit ani „všemocný“ stát, ani „všemocný“ reformátor. Ostatně úloha ekonoma je jiná. Kom-

petentní ekonom neukazuje cestu do země zaslíbené. Zkoumá rizika a náklady navržených principů postupu a doporučení.

Základním předpokladem schůdné cesty k tržní ekonomice v demokratické společnosti je legitimní parlament a silná vláda, která svou rozhodností a včasností volby nápravných opatření získá důvěru občanů v program ozdravení ekonomiky.

János Kornai uvažuje o těchto otázkách přechodu k tržní ekonomice velmi střízlivě. Tuto střízlivost spojuje se svobodomyšlnou vírou v demokracii a mravním zaujetím nepromarnit dnešní historickou šanci, která je pro naše země společná. Sdílíme toto odhodlání. Proto účast na vydání českého překladu této knihy byla pro mne nejen ctí, ale obzvláštním potěšením.

Praha, březen 1990

Karel Kouba

János Kornai:

CURRICULUM VITAE

Personal: (osobní údaje)

Born: January 21, 1928, Budapest, Hungary

Nationality: Hungarian

Married: Zsuzsa Dániel, economist

Current Posts: (současné zaměstnání)

Head of Department, Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1967–

Professor of Economics, Harvard University, Cambridge, Massachusetts, 1986–

Past Posts: (minulá zaměstnání)

Economic Editor, Newspaper „Szabad Nép“, Budapest, 1947–1955

Research Fellow, Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1955–58

Head of Department, Institute of Textile Industry, Budapest, 1958–1963

Head of Department, Computing Center, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1963–1967

Degrees: (Vědecké hodnosti)

Candidate of Sciences (C. Sc.), Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1956

Doctor of Economics (Dr. Oec.), Karl Marx University of Economics, Budapest, 1961

Doctor of Sciences (Dr. Sc.), Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1965

Visiting Professorships: (hostující profesor)

London School of Economics, 1964

University of Sussex, 1966

Stanford University, 1968
Yale University, Cowles Foundation, 1970
Princeton University, 1972
Stanford University, 1973
Stockholm University, 1976–77
Institute for Advanced Study, Princeton, 1983–1983
Harvard, F. W. Taussig Research Professor, 1984–1985

Honors and Learned Societies: (členství ve vědeckých společnostech)

Econometric Society, Fellow, 1968, President, 1978
Karl Marx University of Economics, Budapest, Honorary Professor, 1968
American Academy of Arts and Sciences, Honorary Member, 1972
United Nations, Committee for Development Planning, Vice Chairman, 1972–1977
Hungarian Academy of Sciences, Corresponding Member, 1976, Full Member, 1982
American Economic Association, Honorary Member, 1976
University of Paris, Honorary Doctor, 1978
British Academy, Corresponding Member, 1978
University of Posnan, Poland, Honorary Doctor, 1978
Royal Swedish Academy, Foreign Member, 1980
F. E. Seidman Distinguished Award in Political Economy, USA, 1982
Hungarian State Prize, 1983
Alexander von Humboldt Prize, GFR, 1983
Finnish Academy of Sciences, Foreign Member, 1985
European Economic Association, President, 1987
J. S. McDonnell Foundation, Distinguished Fellow, 1988

Vybrané knižní publikace Jánose Kornaie

- Overcentralization in economic administration.* Oxford: Oxford University Press, 1959. Vydáno též maďarsky.
- Mathematical planning of structural decisions.* With contributions by Tamás Lipták and Péter Wellisch. Amsterdam: North-Holland, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967; second extended edition in 1975. Vydáno též maďarsky, slovensky, německy a polsky.
- Anti-Equilibrium.* Amsterdam: North-Holland, 1971. Vydáno též maďarsky, rumunsky, německy, japonsky, polsky a srbsky.
- Rush versus harmonic growth.* Amsterdam: North-Holland, 1972. Vydáno též maďarsky, česky (interní publikace EÚ ČSAV) a španělsky.
- Economics of shortage.* Amsterdam: North-Holland, 1980. Vydáno též maďarsky, česky (interní publikace EÚ ČSAV), francouzsky, polsky a čínsky.
- Non-price control.* Amsterdam: North-Holland, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981. Editor of the volume with co-editor Béla Martos. Author or co-author of chapters 1, 2, 4, 10 and 12. Vydáno též maďarsky.
- Growth, shortage and efficiency.* Oxford: Basil Blackwell and Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1982. Vydáno též maďarsky, čínsky a polsky.
- Contradictions and dilemmas.* Budapest: Corvina, 1985 and Cambridge: MIT Press, 1986. Vydáno též maďarsky, japonsky a čínsky.
- Vision and reality, market and state: New studies on the socialist economy and society.* Hemel Hempstead: Harvester-Wheatsheaf and Budapest: Corvina, 1990. Vydáno též maďarsky.
- The road to a free economy-shifting from a socialist system: the case of Hungary.* W. W. NORTON and COMPANY, 1990. Vydáno též maďarsky.

Seznam citované literatury

- ALCHIAN, Armen A. a DEMSETZ, Harold: „The Property Rights Paradigm“. *Journal of Economic History*, březen 1973, roč. 33, č. 17.
- ANTAL, László: „Development – with Some Digression. The Hungarian Economic Mechanism in the Seventies“. *Acta Oeconomica*, 1979, roč. 23, č. 3-4, s. 257-273.
- ANTAL, László: *Gazdaságirányítási és pénzügyi rendszerünk a reform útján*. (Naše soustava řízení ekonomiky a peněžní systém na cestě reformy). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985.
- BARONE, Enrico: „The Ministry of Production in the Collectivist State“, [1908], in: F.A. Hayek (red.), 1935, s. 245-290.
- BÁRSONY, Jenő. „Hol tart a tulajdonreform ügye?“ (Jak daleko dospěla reforma vlastnictví?). *Közgazdasági Szemle*, 1989, roč. 36, č. 5, s. 585-596.
- BAUER, Tamás: „The Contradictory Position of the Enterprise under the New Hungarian Economic Mechanism“. *Eastern European Economics*, podzim 1976, roč. 15, č. 1, s. 3-23.
- BÉKESI, László: „Jövedelmi reform – elosztási ígéretek nélkül“ (Důchodová reforma – bez rozdělovacích slibů). (Rozhovor Ivána Wiesela s László Békesim). *Társadalmi Szemle*, 1989, roč. 44, č. 7, s. 16-23.
- BELYÓ, Pál a DEXLER, Béla. *Nem szervezett (elsősorban illegális) keretek között végzett szolgáltatások*. (Neorganizované /především ilegálně/ prováděné služby). *Rukopis*. Budapest. Szolgáltatáskutatási Intézet, KSH, 1985.
- BERGSON, Abram: „Market Socialism Revisited“. *Journal of Political Economy*, 1967, roč. 75, č. 5, s. 665-673.
- BRUS, Włodzimierz: *The market in the socialist economy*. London: Routledge and Kegan Paul, [1961] (1972).
- DEMSETZ, Harold. „Toward a Theory of Property Rights“. *American Economic Review*, Květen 1967, roč. 57, č. 2, s. 347-359.
- DOMAR, Evsey D: *The blind men and the elephant. An essay on isms*. Cambridge, MA: MIT, Working Paper, Department of Economics, č. 473, 1987.
- CSOÓROVÁ, Klára a MOHÁCSIOVÁ, Piroska. „Az infláció tényezői, 1980-1984“ (Faktoři inflace, 1980-1984). *Gazdaság*, 1985, roč. 19, č. 2, s. 21-39.
- ERDŐS, Tibor: „Átgondolt gazdaságpolitikát! A külső és a belső egyensúly, a gazdasági növekedés és az infláció problémái“ (Za promyšlenou hospodářskou politiku! Problémy vnější a vnitřní rovnováhy, hospodářského růstu a inflace.) *Közgazdasági Szemle*, 1989, roč. 36, č. 6, s. 545-557.
- FERGEOVÁ, Zsuzsa: „Gazdasági és szociális érdekek és politikák“ (Ekonomické a sociální zájmy a politiky). *Gazdaság*, 1988, roč. 12, č. 1, s. 47-64.

- FERGEOVÁ, Zsuzsa: „A negyedik út“ (Čtvrtá cesta). *Valóság*, 1989, roč. 32, č. 4, s. 7-19
- FISHER, Irving: *Constructive income taxation*. New York: Harper, 1942.
- FURUBOTN, Erik G. a PEJOVICH, Svetozar (red.): *The economics of property rights*. Cambridge, MA: Ballinger Publishing Company, 1974.
- GÁBOR, István R.: „The Second (Secondary) Economy. Earning Activity and Regrouping of Income Outside the Socially Organized Production and Distribution“. *Acta Oeconomica*, 1979, roč. 22, č. 3-4, s. 291-311.
- GÁBOR, István R.: „Lépkényszerek és kényszerlépések. Jegyzetek két évtized kormányzati munkaerő- és bérpolitikájáról“ (Povinnost kroku a vynučené kroky. Poznámky ke dvěma desetiletím politiky vlády v oblasti pracovních sil a mezd.) *Közgazdasági Szemle*, 1988, roč. 35, č. 7-8, s. 803-807.
- GÁBOR, István R. a GALASI, Péter: *A „második“ gazdaság. Tények és hipotézisek*. („Druhá“ ekonomika. Fakta a hypotézy.) Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981.
- GÁBOR, István R. a KÖVÁRI, György: „A munkaerőpiac állami koordinációja és a bérszabályozás“ (Státní koordinace trhu pracovních sil a mzdová regulace). *Gazdaság*, 1987, roč. 21, č. 4, s. 48-58.
- HAGGARD, Stephan a KAUFMAN, Robert R.: „Economic Adjustment in New Democracies“, in: *J.M. Nelsonová* (red.), 1989, s. 57-78.
- HANKISS, Elemér: *Kelet-európai alternatívák*. (Východoevropské alternativy). Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989.
- HAYEK, Friedrich A. (red.): *Collectivist economic planning*. London: Routledge and Kegan Paul, 1935.
- HAYEK, Friedrich A: *The road to serfdom*. Chicago. University of Chicago Press, 1944.
- JUHÁSZ, Pál: „Társadalmi csoportok együttműködése az első, második és harmadik ökonomiában“ (Spolupráce sociálních skupin v první, druhé a třetí ekonomice). *Fogyasztói Szolgáltatások*, 1981, č. 4.
- KIDRIC, Boris. Sabrana dela. Beograd: Izdavacki Centar Komunist, 1985.
- KIS, János: *Vannak-e emberi jogaink?* (Máme lidská práva?). Budapest. Független Kiadó, 1986.
- KOLODKO, Grzegorz W. a McMAHON, Walter W.: „Stagflation and Shortageflation: A Comparative Approach“. *Kyklos*, 1987, roč. 40, č. 2, s. 176-197.
- KORNAI, János: *Overcentralization in economic administration*. London. Oxford University Press, 1959.
- KORNAI, János: „Memorandum on the Prices and Inflation“, in: *Vision and reality, market and state: New studies on the socialist economy and society*. Hemel Hempstead: Harvester-Wheatsheaf and Budapest. Corvina, 1990, v tisku.
- Konzultativní komise pro řízení ekonomiky. „A szocialista piacgazdaság megteremtése. Tézisek a gazdasági reformkonceptiót kidolgozó munkabizottságok számára“ (Vytvoření socialistické tržní ekonomiky. Teze pro pracovní komise zpracovávající koncepci hospodářské reformy.) *Figyelő*, 8. prosince 1988, s. 1 a 17-20.
- LAKI, Mihály: Alternatívák és az alternatívok. Az új politikai szervezetek gazdasági nézetei. (Alternativity a alternativni. Ekonomické názory nových politických organizací.) *Közgazdasági Információs Szolgálat*, 4. srpna 1989, rukopis.

- LANGE, Oscar: „On the Economic Theory of Socialism“. *Review of Economic Studies*, říjen 1936 a únor 1937, roč. 4, č. 1 a 2, s. 53-71 a 123-142.
- LAVOIE, Don: *Rivalry and central planning. The socialist calculation debate reconsidered*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- LENGYEL, László: *Végkifejlet* (Vyústění). Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989.
- LIBERMAN, Evsey G.: „The Plan, Profit and Bonuses“, in: *Socialist economics: Selected readings*. Red.: Nove, A. and Nuti, D.M. Middlesex: Penguin Books, [1962], (1972), s. 309-318.
- MISES, Ludwig von: „Economic Calculation in the Socialist Commonwealth“ [1920], in: Hayek, F.A. (red.), 1935, s. 87-130.
- MUSGRAVE, Richard A. a MUSGRAVEOVÁ, Peggy B: *Public finance in theory and practice*. New York. McGraw-Hill, 1980, [1973].
- NELSONOVÁ, Joan M. (red.): *Fragile coalitions: The politics of economic adjustment*. New Brunswick and Oxford. Transaction Books, 1989.
- NISKANEN, William A: *Bureaucracy and representative government*. Chicago. Maldine, 1971.
- NOZICK, Robert: *Anarchy, state and utopia*. New York. Basic Books, 1974.
- PETSCHNIGOVÁ, Mária Zita: „Inflációs feszültségek és megoldásaik“ (Inflační napětí a jejich řešení). *Gazdaság*, 1986, roč. 20, č. 4, s. 38-51.
- PETŐ, Iván: „Polgárosodás, restauráció nélkül“ (Formování občanské společnosti bez restaurace). 2000, srpen 1989, s. 5-8.
- PÉTER, György: „A gazdaságosság jelentőségéről és szerepéről a népgazdaság tervszerű irányításában“ (O významu a úloze hospodárnosti v plánovitém řízení národního hospodářství). *Közgazdasági Szemle*, 1954a, roč. 1, č. 3, s. 300-324.
- PÉTER, György: „Az egyszemélyi felelős vezetésről“ (O řízení s odpovědností jedné osoby). *Társadalmi Szemle*, 1954b, roč. 9, č. 8-9, s. 109-124.
- PÉTER, György: „A gazdaságosság és jövedelmezőség szerepe a tervezésben I-II“ (Úloha hospodárnosti a rentability v plánovitém hospodářství I-II). *Közgazdasági Szemle*, 1956, roč. 3, č. 6, s. 695-711 a č. 7-8, s. 851-869.
- RAWLS, John: *A theory of justice*. Cambridge. Harvard University Press, 1971.
- SACHS, Jeffrey D. a LIPTON, David: *Exchange rate convertibility*. Cambridge. Harvard University, 1989a.
- SACHS, Jeffrey D. a LIPTON, David: *Money and credit policy to achieve low inflation*. Cambridge. Harvard University, 1989b.
- SÁRKÖZY, Tamás: „Egy törvény védelmében I-II“ (Obhajoba jednoho zákona I-II). *Figyelő*, 24. srpen a 31. srpen 1989, s. 3.
- SCHROEDEROVÁ, Gertrude E: „Property Rights Issues in Economic Reforms in Socialist Countries“, *Studies in Comparative Communism*, léto 1988, roč. 21, č. 2, s. 175-188.
- SCITOVSKY, Tibor: *Welfare and competition*. Homewood, I11: Irwin, [1951], 1971.
- SEN, Amartya: „Freedom of Choice. Concept and Content“. *European Economic Review*, březen 1988, roč. 32, č. 2-3, s. 269-294.

- SOLTOVÁ, Otília: „Szegények pedig nincsenek“ (Nejsou žádní chudí), in: *Isten éltessen Pista. Kemény István 60. születésnapjára*. (Všechno nejlepší, Pišto! K 60. narozeninám Istvána Keménye). Red.: G. Havas, J. Kenedi a Gy. Kozák, 1985. Samizdat.
- STIGLITZ, Joseph E.: *Economics of the public sector*. New York and London. W.W. Norton and Company, 1986.
- STOREY, David J.: *The small firm. A international survey*. London and Canberra. Croom Helm and New York: St. Martin's Press, 1983.
- SUN, Yefang. „Some Theoretical Issues in Theoretical Issues“, in: Social needs versus economic efficiency in China. Red.: Fung, K.K. Armonk: M.E. Sharpe, 1982. (Práce původně publikované v letech 1958-1961).
- SZÉCHENYI, István: *Hitel (Úvěr)*. Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979.
- SZELÉNYI, Iván: *Szocialista polgárosodás* (Formování socialistické občanské společnosti), říjen 1986, rukopis.
- SZELÉNYI, Iván: *Socialist entrepreneurs. Embourgeoisement in rural Hungary*. S příspěvky: P. Manchina. P. Juhásze, B. Magyara a B. Martina. Madison: University of Wisconsin Press, 1988.
- TARDOS, Márton: „The Role of Money: Economic Relations Between the State and the Enterprises in Hungary“. *Acta Oeconomica*, 1980, roč. 25, č. 1-2, s. 19-35.
- TARDOS, Márton. „A gazdasági szervezetek és a tulajdon“ (Hospodářské organizace a vlastnictví). *Gazdaság*, 1988a, roč. 22, č. 3, s. 7-21.
- TARDOS, Márton: „A tulajdon“ (Vlastnictví). *Közgazdasági Szemle*, 1988b, roč. 35, č. 12, s. 1405-1423.
- TÍMÁR, János: *A társadalmi ujratermelés időalapja* (Časový fond společenské reprodukce). Rukopis, Budapest: Ekonomická univerzita K. Marxe, 1985.
- TAYLOR, Fred M: „The Guidance of Production in a Socialist State“. *American Economic Review*, 1929, roč. 19, č. 1, s. 1-80.
- VÁRHEGYIOVÁ, Éva: *Results and failures of monetary restriction*. Budapest: Pénzügykutató Rt, 1989.
- VISSI, Ferenc: „Infláció a gazdaság stabilizálásának időszakában“ (Inflace v období stabilizace ekonomiky). *Gazdaság*, 1989, roč. 23, č. 1, s. 5-28.

Obsah

Předmluva k americkému vydání	5
Předmluva k českému vydání	15
Úvod	17
1. Vlastnictví	20
1.1 Soukromý sektor	20
1.2 Státní sektor	37
1.3 Posun ve vzájemném poměru obou sektorů: proces privatizace	53
1.4 Vztah státního a soukromého sektoru	63
1.5 Jiné formy vlastnictví	65
1.6 Shrnutí: duální ekonomika	68
2. Stabilizační operace	70
2.1 Zastavení inflace	72
2.2 Obnova rozpočtové rovnováhy	79
2.3 Kontrola makropoptávky	97
2.4 Tvorba racionálních cen	103
2.5 Zavedení jednotného kursu deviz a konvertibility	109
2.6 Proč naráz?	112
2.7 Humanitární a ekonomické rezervy	114
2.8 Stabilizační operace a zahraničí	115
2.9 Odstranění nedostatkové ekonomiky	120
2.10 Operace a rekonvalescence	123
3. Úkoly ekonomického přechodu z politického hlediska	125
3.1 Popularita programu	125
3.2 Zdroje napětí	133
3.3 Silnou vládu!	144
4. Osobně pojatý doslov	147
Doslov k českému vydání (Karel Kouba)	149
János Kornai: Curriculum vitae	153
Vybrané knižní publikace Jánoše Kornaie	155
Seznam citované literatury	156

æ

Prof. JÁNOS KORNAI, DrSc.

cesta
ke svobodné
ekonomice

(Vášnivý pamflet ve věci
ekonomického přechodu)

Z maďarského originálu:

János Kornai: Indulator rőpirat a gazdasági átmenet ügyében, Budapest, HVG Rt., 1989;
a na základě rozšířeného a revidovaného vydání v USA „The road to a free economy
– shifting from a socialist system: the case of Hungary, W. W. NORTON and
COMPANY, 1990; přeložil Doc. PhDr. Tomáš Tepper, CSc., předmluvu k americkému
vydání přeložila ing. Věra Kameníčková, CSc.

Vydala Academia
nakladatelství Československé akademie věd
Praha 1990

Obálku navrhl Jiří Ledr
Redaktorka publikace ing. Dagmar Kotrbová
Technická redaktorka Lucie Nachtigalová

Vydání 1 – 164 stran

Sazba: Středisko technické přípravy vědecké literatury, Academia Praha

Tisk: Tisk, knižní výroba, ul. 9. května 7, Brno

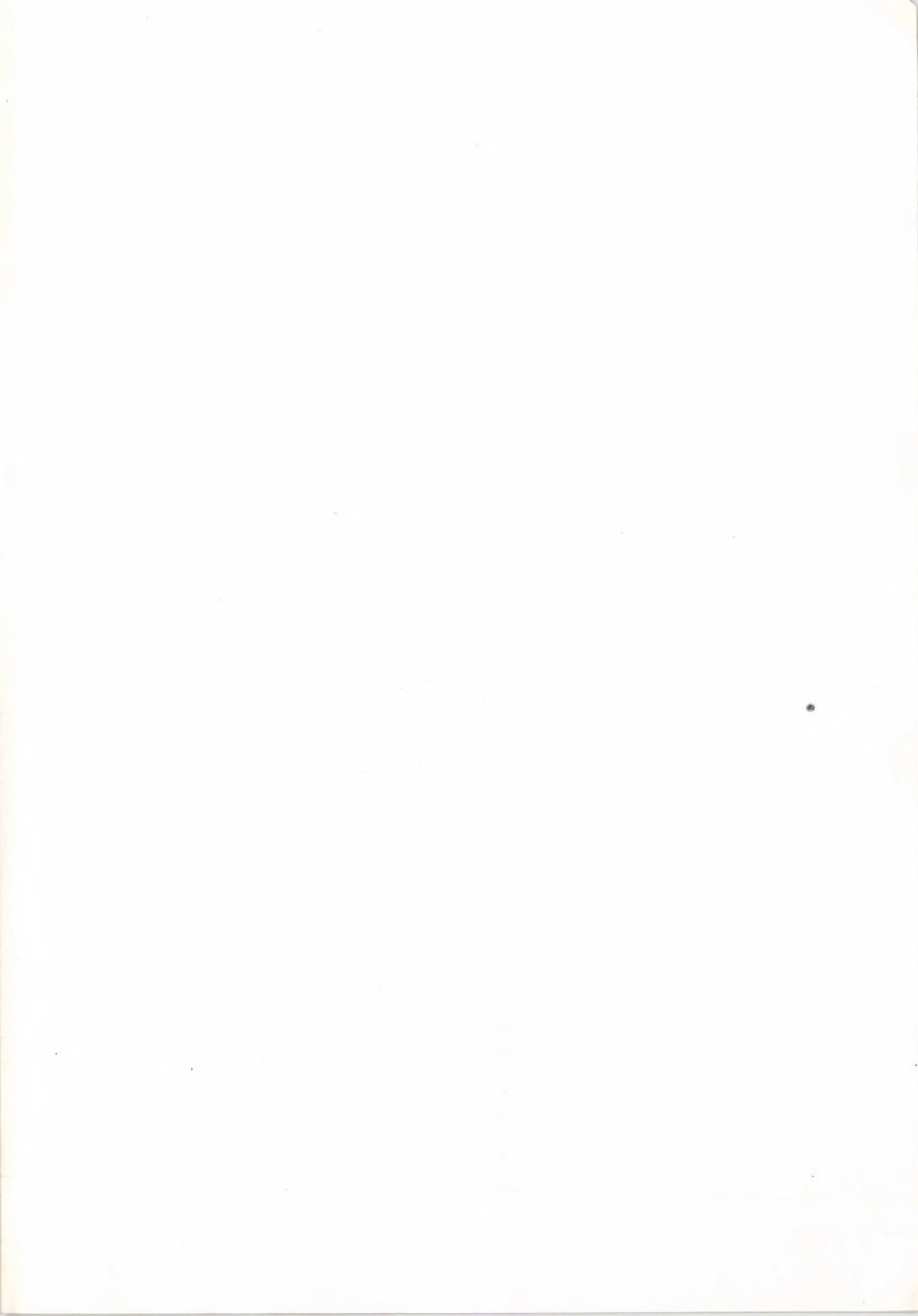
10,25 AA – 10,46 VA

Náklad 17 000 výtisků – 01/1 – 7862

21-061-90

ISBN 80-200-0273-1

Cena brož. výtisku 28,- Kčs





Záměrem mé knihy je šířit vědomí úcty ke svobodě a k autonomii občanů, k iniciativě a podnikání, ale zároveň i myšlenku, že stát není pánem nad obyvateli, kteří platí daně, nýbrž jejich služebníkem. Věřím, že ti, kdo sdílejí uvedené hodnoty, budou k mé knize přistupovat se sympatiemi, byť by s řadou jejích dílčích tezí hodlali polemizovat. Uvědomuji si však také, že mé úvahy vzbudí podrážděnost nebo i antipatie lidí, kteří k otázkám transformace ekonomiky zaujmají stanovisko na základě jiného světového názoru a systému hodnot.“ (Z předmluvy k českému vydání)

„Cesta ke svobodné ekonomice“ splňuje kritéria nejvyšší vědecké náročnosti a originality. Její autor dokazuje, že skutečně hodnotné teoretické dílo nemusí být určeno jen odborníkům, ale může se stát strhující četbou a srozumitelným sdělením pro všechny čtenáře, kteří se zájmem sledují veřejné záležitosti a chtějí tím spoluurčovat i svůj vlastní osud.

ACADEMIA

nakladatelství Československé akademie věd

21-061-90

01/1 / Kčs 28,-

ISBN 80-200-0273-1